APIE ŠVENTUMĄ IR KITAS LIETUVIŠKAS MIŠKO PATIRTIS:

POKALBIS SU „SENGIRĖS FONDO“ VALDYBOS NARIU MINDAUGU LAPELE

Rasa KALINAUSKAITĖ

„Svajonė išsaugoti senuosius Lietuvos miškus nuo kirtimų, iš lėto prisidedančių prie negrįžtamos gyvūnų, augalų ir grybų namų destrukcijos, užsimezgė dar vaikystėje“, – šie režisieriaus Mindaugo Survilos žodžiai cituojami 2020 m. sausį įsteigto „Sengirės fondo“ interneto svetainėje[1]. Ten pat parašyta, kad idėja įsteigti senųjų Lietuvos girių išsaugojimui skirtą fondą kilo pamačius aktyvų visuomenės susidomėjimą filmu „Sengirė“ – iš jo uždirbtus 60 tūkst. eurų režisierius paskyrė įsigyti pirmiesiems miško sklypams, kurie augs be žmogaus įsikišimo ir ateityje taps sengire su jai būdinga gyvybės įvairove. Įspūdingą mokslo ir kitų sričių profesionalų komandą sutelkęs fondas, kurio globėja tapo pasaulinio garso antropologė dr. Birutė Galdikas, per trejus su puse metų susilaukė didžiulės visuomenės paramos. Vien pernai jo misiją finansiškai parėmė 1092 žmonės ir 20 verslo organizacijų, sulaukta reikšmingos neatlygintinos talkos. Šiemet įsigijus iki šiol didžiausią vientisą 27,5 ha miško sklypą šalia Druskininkų esančiame Raigardo kraštovaizdžio draustinyje, fondo globojamų miškų plotas siekia jau 84,5 ha. Būsimąją sengirę augina ir ypatingos dovanos – kaip Mindaugo Kanišausko, kuris pernai perleido Širvintų rajone esantį 2,95 ha miško sklypą, pusantro šimto metų priklausiusį jo šeimai. Ir tai – ne vienintelė tokia dovana gamtai.

Tačiau bet kuri statistika nutyli esminius dalykus – tai, ką patiri matydamas gyvybės pilną arba mirštančią esybę. Apie tą anapus skaičių esančią liekaną kalbamės su vienu iš „Sengirės fondo“ valdybos narių MINDAUGU LAPELE – botaniku, biomedicinos mokslų daktaru, nuo Sąjūdžio laikų dalyvavusiu kuriant laisvos Lietuvos aplinkosaugos sistemą, prisidėjusiu rengiant dokumentus Lietuvos prisijungimui prie gamtosauginių Berno, Bonos ir Ramsaro konvencijų, o nuo 1995 m. pustrečio dešimtmečio dirbusiu Dzūkijos nacionaliniame parke ir Čepkelių valstybiniame gamtiniame rezervate.

Jūsų su kolegomis įsteigtas „Sengirės fondas“ kelia šviesią nuostabą – žmonės dovanoja savo miškus, kad jie gyventų nekertami ir galbūt kada nors taptų sengire. Sakyčiau, stebuklas šiais laikais, kai įprasčiau parduoti ir gauti pinigų. Kaip apibūdintumėte savo bendruomenę?

Esu vyriausias fondo valdybos narys – juokaujame, kad gamtoje turi būti ir rūšių, ir amžiaus įvairovė. Dabar esame išpirkę jau 84,5 ha miškų. Gal ir lašas jūroje, bet kai prisimeni, kad vidutinis miško valdos dydis Lietuvoje yra 3 ha – ne taip ir mažai, o kuo didesni būsimosios sengirės plotai – tuo geriau. Bet už tuos hektarus man atrodo svarbesni kiti dalykai. Mūsų fondo kolektyvą sudaro apie septyniasdešimt žmonių, ir yra tik vienas samdomas etatinis darbuotojas – nuostabi administratorė Rimantė, o likusiųjų veikla – grynai savanoriška, savo laiko ir išteklių sąskaita. Kiti fondai pradeda nuo patalpų ir automobilių įsigijimo, o mes fondo automobilių neturime, patalpų ir kompiuterių taip pat. Septyniasdešimt žmonių dirba aukodami savo laiką – tai vertybė. Svarbu ir tai, kad tarp aktyvių narių ir rėmėjų esama daug gamtininkų, mokslininkų, bet daugumą vis dėlto sudaro žmonės, kurių profesinė veikla nesusijusi su gamta: teisininkai, verslininkai, informacinių technologijų, viešųjų ryšių, kitų sričių specialistai. Žmonės mato mūsų veiklos prasmę, vis didesnė visuomenės dalis supranta, kad gamta ir miškas yra vertybė patys savaime, o ne vien kaip medienos ištekliai. Gal kolegos ir nesutiktų, bet man ta švietėjiška misija atrodo beveik svarbesnė už galimybę mūsų išpirktiems miškams ramiai augti ir pasiekti sengirės būseną. Labai svarbus turinio, viešųjų ryšių specialistų darbas – siekiame, kad žinia, kurią skleidžiame visuomenei, būtų preciziška, tiksli, kokybiška. Tai kuria pasitikėjimą. Be to, savo žmonėms ir potencialiems rėmėjams rengiame ekskursijas po miškus. Jos „atsiperka“ bet kuriuo atveju: net jei neskirs paramos – vis tiek pamatys, pagalvos...

1 Prieiga internete: https://www.sengiresfondas.lt

Dr. Mindaugas Lapelė ir dr. Birutė Galdikas Balbieriškio miške. 2023 m. Rimantės Paulauskaitės-Digaitienės nuotrauka

Noriu prisiminti vieną šio birželio penktadienį, kai Birutė Galdikas, jau nuvargusi nuo daugybės pristatymų, paskaitų ir susitikimų, paskutinę dieną prieš išskrisdama iš Lietuvos praleido su „Sengirės fondu“ Balbieriškio miške. Vaikščiojome, džiaugėmės, ji sakė – Borneo taip nepavaikščiosi, ten daug tankiau. Buvo nuostabi diena. Neseniai sužinojau japonų žodį *komorebi*: jie vertina ne tik sakurų žydėjimą ar rudens spalvas krentant lapams, bet ir saulės zuikučių žaismą miške, kurį nusako tas žodis. Pušyne šviesa krenta kitaip, tarsi stulpais, paprasčiau, o kai eini tankiu lapuočių mišku, jis visas pilnas tų blyksnių, atšvaitų... Taip vaikščiojome, ir Birutė atrodė labai atsipalaidavusi. O atsisveikinant, kai daugumai išsivažinėjus liko tik jos palydovai ir keli mūsų fondo žmonės, kreipdamasi į Mindaugą Survilą pasakė žodžius, kuriuos būčiau norėjęs įrašyti... Man, sako, patiko jūsų pasakymas, kad filmas „Sengirė“ yra pasaka apie tai, ko Lietuvoje jau beveik nėra. Bet, ji delikačiai pridūrė, kai kurie žmonės tiki, kad tai yra realybė... Taip, tai yra pasaka, ir tai, ką mes darome Borneo, o jūs čia – bandymas bent šiek tiek priartinti tą pasaką prie realybės. Maždaug taip ji pasakė atsisveikindama.

Aš visada primenu: Lietuvoje sengirės nėra, kaip ir beveik visoje Europoje. Šiaurėje dar esama kalnų, pelkių, kur žmogus smarkiau neįsikišo, bet kitur – ne sengirės, o tik seni miškai su sengirės požymiais. Mūsų misija – sudaryti jiems galimybes tapti sengire. Kartais žmonės įsivaizduoja, kad Lietuvos rezervatų miškai yra labai seni, virtę privirtę, griuvę prigriuvę... O iš tiesų vidutinis rezervato miško amžius – 68,5 metų. Tik tolimoje ateityje jis galėtų tapti sengire.

Po kelių šimtų metų?

Teigiama, kad bent dvi kartos miško turi pasikeisti be žmonių įsikišimo. Rezervatai, kur kada nors galbūt oš sengirė, sudaro 1,2 proc. Lietuvos miškų, o mes tą būsimosios sengirės dalelę didiname. Pagalvokite: Lietuvoje tik devynios tūkstantosios procento miškų yra senesni nei dviejų šimtų metų. Kai girdžiu miškininkų (ar, tiksliau, medienininkų, kaip vadinu medienos verslininkus) bandymus įtikinti, kad miško kertame daug mažiau, nei priauga, prisimenu pasakymą, kad yra trys melo rūšys: melas, akivaizdus melas ir statistika. Kerta senesnius miškus – pusamžius, jei vertinsime pagal medžio amžių, o prieaugį skaičiuoja ir nuo jaunuolynų. Tad statistiškai – taip, miškų daugėja, bet juk iškerta tuos, kurie būtų galėję tapti sengire, tačiau netaps. Lietuvoje pušis gali augti du ar tris šimtus metų, šiaurėje – iki septynių šimtų. Po to dar šimtmetį ji gali išstovėti nenugriuvusi, nes šaknys yra gilios, smalingos. Tai vadinama gyvastinga mediena: medis jau be spyglių, kartais ir be šakų, bet vis tiek – pilnas gyvybės. Tos gyvybės jame esti gerokai daugiau, nei paprastai pastebime skraidant ar šliaužiojant. Tad pušis, kol išnyksta, gali išbūti penkis šimtus metų, o mes kertame ją sulaukusią šimto... Palyginkite su mūsų amžiumi: žmogus sulauki dvidešimties, trisdešimties – ir tave jau nurašo... Viskas, nebereikalingas, pasitrauk, gyvens kita karta. Ąžuolams skirtą laiką nutraukiame dar anksčiau, nes be mūsų jie gyventų dar ilgiau nei pušys. Žmonės taip elgiasi ne iš piktos valios – tiesiog apie tai nepagalvoja.

Nereikalaujame, kad Lietuvoje visai nieko nekirstų, bet turime palikti nekertamas saleles. Palyginčiau su Nojaus arka: reikia išsaugoti branduoliukus, kur išliks senas miškas, o ateityje, jei mūsų požiūris ir ūkininkavimo taktikos pasikeis, sengirių rūšys galės iš tų salelių išplisti. Žmonės dažnai įsivaizduoja, kad sengirėse knibžda gyvybės. O iš tiesų daugiausia rūšių sutiktume kirtavietės pakraštyje, kur ateina ir miško, ir lauko gyvybė. Sename miške rūšių esti mažiau, bet išskirtinių – tokių, kurioms reikia pastovių sąlygų, kad nesikeistų drėgmės, apšvietimo režimas. Esu praktikuojantis katalikas ir mėgstu sakyti, kad prieš Dievą visos rūšys yra lygios, visos – reikšmingos, svarbios. Tik mes daug ko nežinome. O gal ir ta žolytė, kurią dabar mindom, kada nors taps vaistais nuo Alzheimerio ar Parkinsono... Viskas turi savo vietą, net mums to nežinant.

Man patinka profesoriaus Vykinto Vaitkevičiaus idėja, kad lietuvio santykį su mišku būtų galima pripažinti nematerialaus paveldo objektu, prigimtine vertybe. Kai praėjusią žiemą jis apie tai kalbėjo seminare Marcinkonyse, šiek tiek oponavau, sakydamas, kad miškų zonoje gyvena didesnė Europos dalis, išskyrus pietų Ukrainą, tad ir kiti europiečiai yra miškų žmonės. O Vykintas atsakė, kad kiekvienas pats sprendžia, kas jam yra išskirtinė vertybė, ir mes esame laisvi įsivardinti savitą, lietuviams būdingą žmogaus santykį su mišku.

Ši idėja iškyla kaip atsvara, nes gyvename tokiu laiku, kai susiduria dvi paradigmos, dvi vertybių sistemos. Nuo pat nepriklausomybės pradžios, kai 1990-aisiais atėjau dirbti į tuometį

Aplinkos apsaugos departamentą[2], nesu patyręs tokio spaudimo prieš gamtosaugininkus, kaip dabar. Net ne miškininkų, o medienininkų spaudimo – tų žmonių, kurie gamtą ir mišką supranta kaip auginamą ir kertamą javų lauką. Ir tuo pat metu ateina visai kitokia visuomenė – ne visada profesionali, bet gamtą ir mišką vis aiškiau suprantanti kaip vertybę savaime. Senojo požiūrio atstovai tam yra nepasirengę. Ištisos miškininkų dinastijos visą gyvenimą buvo auklėjamos, mokomos vienaip, o čia atėjo žmonės, sakantys, kad reikėtų kitaip...

Paminėjote dvi bendruomenes ir du skirtingus santykius su mišku, iš kurių vieną norėtųsi vadinti prigimtiniu lietuviškam būdui. Bet juk ir tas antrasis, medienininkų požiūris, yra taip pat mums būdingas, toks pat lietuviškas...

Man artima Dainiaus Razausko mintis, kad žmogaus santykio su mišku šerdis – žmogaus santykis su žmogumi. Tie, kuriems akyse šviečia euriukas, apie kitus negalvoja. Dažnai kalbos apie klimato kaitą ir biologinės įvairovės išsaugojimą – viena, o konkretūs veiksmai – visai kita. Žodžiais visi lyg ir pritaria, bet kai reikia ką nors bent truputį pakeisti, kyla pasipriešinimas. Lietuvoje tipiškas pavyzdys: visi sutinka, kad reikia regioninio sąvartyno – bet ne prie mano kaimo... Žaliasis kursas, žiedinė ekonomika ir kiti dalykai tinka, kol nepaliečia asmeninių interesų, o planetos ištekliai nėra begaliniai. Gink Dieve, nesu nusiteikęs prieš verslininkus ar privačią nuosavybę, pas mus Dzūkijoje 70 proc. miškų yra privatūs, bet kyla saiko klausimas: kiek tau reikia to pelno? Ar taburetėmis aprūpinsi visą Europą, ar užteks pusę? Ar grūdais iš Lietuvos žemelės maitinsi visą Afriką, ar kelias valstybes iki Sacharos? Kur yra riba? Dabar nepopuliaru, bet pacituosiu Ivano Krylovo pasakėčią apie šerną, kuris knisa ąžuolo šaknis ieškodamas gilių. Jam sako: ką darai, juk ąžuolas nudžius? O jis: man ąžuolas nerūpi, man gilių reikia... Mūsų situacija panaši.

Todėl ir spaudimas prieš gamtosaugą dabar taip sustiprėjo. Kai stojome į Europos Sąjungą, pasižadėjome ne tik uždaryti Ignalinos atominę elektrinę, bet ir saugoti tam tikras vertybes. Per laiką, praėjusį nuo įstojimo, gavome nemažas išmokas, pasitempėme, daug ką pasistatėme, o dabar pradėjome aiškinti: ne, ką jūs, būtų nesąmonė leisti pinigus kažkokių drugelių apsaugai... O kur buvome tada, kai pasirašinėjome įsipareigojimus? Pinigus gavome, darbus turėjome padaryti dar 2006 m., bet iki šiol jų nepabaigėme. Todėl dabar verčiantis kūliais bandoma įgyvendinti tai, kas nepadaryta per beveik trisdešimt metų, ir visi labai nepatenkinti, nes pamiršo savo pažadus... Taip ir gyvenam. Bet tuo Europos kontekste nesame išskirtiniai.

O grįždamas prie lietuvių santykio su mišku, pastebėsiu dar vieną dalyką. Taip, lietuvis visą laiką gyveno miške ir jį kirto, bet štai mano kaimynėlė Julija pasakoja: tatulis turėjo savo mišką, ir, būdavo, eina šatros išsikirsti, tai pusę dienos vaikšto ieškodamas: gal šitą? Bet ne, ši gal tegu dar paauga, dar gera... Požiūris buvo kitoks. Kaip auginant gyvulius: kuteni paršiukui paausius, bet ateina laikas, ir jį papjauni, nes užaugo, pasiekė savo svorį. Pragmatiškas požiūris. O dabar viskas pasikeitė: miške neliko tų žmonių, tų medkirčių, kurie mišką supranta. Progresas, technika, žmogaus darbas brangus, ir į mišką atvažiuoja kombainas, kuris dirba kiaurą parą, dieną ir naktį, tik operatoriai keičiasi. Net nacionaliniame parke žvėreliams nėra ramybės. Tokiam operatoriui viskas tas pats, jam tai – eilinis darbas. Sėdi kabinoje užsidėjęs ausines, klausosi muzikytės ir drožia mišką. Nevertinsiu, geros ar blogos reformos vyko šioje srityje, bet jos iš esmės išvarė žmogų iš miško. Tą žmogų, kuris mišką suprasdavo, pakeitė funkcijų vykdytojais. Tarpukariu, „Smetonos laikais“, eigulys būdavo gerbiamas asmuo, tos pareigos reiškė tam tikrą statusą. O dabar į mišką siunčiami vykdytojai, kuriems neįdomu net kurtinių tuoktuvės... Gali graudintis, bet tokia yra realybė. Labai norėčiau, kad bent saugomose teritorijose būtų ūkininkaujama kitaip nei likusioje Lietuvos dalyje, kad įvažiavęs į Dzūkijos nacionalinį parką pajustum skirtumą... O dabar nesuprasi – kirtavietės tęsiasi iki pat Čepkelių rezervato... Gyvename save apgaudinėdami.

Kai pasakėte, kad tas iš miško išvarytasis žmogus ilgai rinkdavosi, kurį medelį nupjauti, vėl prisiminiau Hanos Arent (Hannah Arendt) mintį, kad per Holokaustą baisiausius dalykus padarė ne sadistai, o vadinamieji normalūs žmonės, kurie vykdė įsakymus ir atliko funkcijas, bet patys nebedarė etinio sprendimo. Gal ir čia panašu: žmogų, kuris prieš kirsdamas tokį sprendimą darydavo, pakeitė mašinos sraigteliai...

Taip ir yra. O kalbant apie lietuvio santykį su mišku, Dzūkijoje prieš karą buvo ir toks fenomenas:

2 1994 m. jis reorganizuotas į Aplinkos ministeriją.

bendruomeniniai miškai, kai ne Jonas ar Petras, o kaimas turėjo savo mišką. Bet namus statytis ir tvoras tvertis reikia Jonui ir Petrui, todėl jie bendrai nuspręsdavo, kam ir kiek kirsti. Ir žmonės sugebėdavo susitarti... Kai atkūrus nepriklausomybę prasidėjo miško grąžinimas ir buvo suformuoti sklypai, kai kas iš senimo dar protestavo, sakė, kad tegu miškas būna visų. Be abejo, jaunesnei kartai, vaikams ir anūkams, tai jau atrodė anachronizmas.

Dar palyginti neseniai miškininkai turėjo daugiau laisvės, galėjo pasirinkti, kada ir kaip kirsti mišką, kada išvežti. O dabar viską diktuoja sutartys ir rangovai – tegu dangus su žeme maišosi, kelias nepravažiuojamas, bet sutartį reikia vykdyti, todėl varo nieko nepaisydami, išknisa kelius iki dangaus. Tik pagrybauti ar pauogauti į mišką atvažiuojantys žmonės tos specifikos nežino ir nesupranta, kad dėl tokio miško išdraskymo net ne miškininkai kalti, o visa įsipareigojimų, projektų ir vykdymo terminų struktūra, į kurią įspraudžiamas gyvas daiktas. Čia tas pats, kaip liepti gimdyti šešių mėnesių. Tada ir nutinka tie baisūs dalykai...

Komentuodamas filmą „Sengirė“ esate pasakęs, kad iš tiesų jame matome ne sengirę, o gyvūnai atrodo tarsi išvaryti iš savo namų...

Taip, jie yra pabėgėliai, tai karo pabėgėlių situacija...

O ar esate buvęs tikroje sengirėje?

Kaip čia pasakius... Čepkelių raisto salose yra pušynų, kuriems daugiau nei 230 metų. Visai kitaip atrodo nei ąžuolynų sengirės. Esu buvęs garsiojoje Belovežo girioje. Neteko būti, bet labai imponuoja Karpatų miškai – ir Ukrainos, ir Slovakijos pusėje plyti bukų miškai, du ar tris šimtus metų nematę kirvio. Bet šiaip atėjęs į bet kurį seną mišką jauti visai kitus jausmus... Mėgstu sakyti, kad pasakos niekada nevyksta kirtavietėse ar jaunuolynuose. Ne mano sugalvota, bet tiksli mintis. Kirtaviečių nerasite nei Dž. R. R. Tolkino knygose, kur medžiai vaikščioja, nei mūsų pasakų gūdžiose giriose, kur keliaujama už trijų girių, kažin kur... Tai ir klausiu: kur gyvens mūsų giriniai ir kaukai, jei nebeliks lietuviškų miškų? Ir dar, gal juokais, o gal ne visai, pasakysiu taip: kai vaikščioji, kaip aną penktadienį, po ąžuolyną, persmelktą saulės žaismo, ar ateini į seną mišką – ne sengirę, o tiesiog šimtametį mišką – pasijunti kaip šventovėje. Esama tokių svarstymų, kad didžiosios, garsiosios viduramžių katedros – Reimso, Šartro ir kitos – buvo kuriamos miško pavyzdžiu, jų architektūra ošia mišku: kolonos, susisiekiančios šakos, vitražai, saulės zuikučiai per lapiją... Čia yra gilūs, tikri dalykai. Jei esi miškų zonos žmogus, gali mišką naudoti, bet pagarbiai, mylėdamas.

Manau, mes po truputį einame į tą pusę, nes pasisotinę ir pavargę nuo to, ką patyrėme, grįžtame pailsėti į mišką. Danų antropologė Karen Skousbau (K. Schousboe)[3], kurią mėgstu cituoti, dar 1995 m. parašė studiją apie danų požiūrį į mišką. Danų visuomenė jau tada buvo postindustrinė, belikę gal 5 proc. miškininkystės ir žemės ūkio. Bet 55 proc. danų pagal požiūrį į mišką vis dar buvo ūkininkai: miškas turi teikti naudą. Nebūtinai medieną – nauda yra ir rekreacija, grybai, uogos, miško takeliai... O likusieji dalijosi į dvi dalis. 25 proc. – vartotojų. Dabar Lietuvoje tokių labai daug: šiandien vartoju mišką, rytoj – boulingą, poryt varau į Nidą... Jiems gamta turi būti patogi: be dilgėlių, be uodų, nugrėbstyti takeliai... Nepatikėsite, bet Dzūkijos nacionaliniame parke kartą gavome tokį laišką: kur žiūri jūsų darbuotojai, pilni takai voratinklių... Parašyta buvo rimtai, be juoko, kabučių. Tokie yra vartotojai. Ir tik 25 proc. danų, kaip parodė tyrimas, buvo žmonės, mišką matantys kaip vertybę savaime. Iš jų 15 proc. – „salotiniai“, o 10 proc. – „žalesni“, radikalesni. Dauguma jų buvo moterys ir visuomeninio sektoriaus darbuotojai. Pas mus dabar taip pat dominuoja ūkininkai ir vartotojai, bet pamažu daugėja žmonių, suprantančių mišką kaip savaiminę vertybę. Ne taip greitai, kaip norėtųsi, bet daugėja. Dažnai jie tėra feisbuko gamtosauginin-kai, ir žinių jiems stinga, bet jausmas jau yra, o su laiku subręs supratimas.

Kai kalbėjote apie šventumo patyrimą miške ir viduramžių katedras, prisiminiau Vlado Drėmos mintį apie Šv. Onos bažnyčią, kad jos unikalumas gali būti kilęs iš ryšio su medžio architektūra. Ar galima sakyti, kad ta pamažu vykstanti sąmonės kaita galbūt kažkiek susijusi ir su šventumo jausmo susigrąžinimu? Būtų labai nelengvas pokytis...

Kai Druskininkuose turėjau garbės moderuoti dr. V. Vaitkevičiaus knygos „Dainavos žemės

3 K. Schousboe. Future, Expectations and Leisure. *Experiencing the State Forests*. Copenhagen, 1995, p. 3.

Rūdininkų giria. 2020 m. Mindaugo Survilos nuotrauka

šventvietės“[4] (2022) pristatymą, vienas žmogus pastebėjo, kad tos laike nutolusios šventvietės atrodo lyg nuskendusios mistiškose miglose, ir paklausė, ar negalėtume laikyti alkais tų miškų vietų, kur žeminėse gyveno mūsų partizanai? Vykintas taip gražiai atsakė, kad jei už Lietuvos laisvę buvo pralietas kraujas – ta vieta tapo šventa... Bet esmė, anot jo, yra tai, kad visas šventvietes kūrė žmonės, todėl nereiktų jų tapatinti tik su istoriniais, prieš penkis šimtus metų buvusiais alkais, apie kuriuos liudija ir kalba, vietovardžiai. Jei atėjus į kurią nors vietą tau yra gera, ir ne tau vienam, jei ten ateiti tampa tradicija – atsiranda alko užuomazga. Svarbu, kad miške ar kitur gamtoje žmonės turėtų savo vietas, kur jaučiasi labai saugūs, kur jiems yra gera, kur gali pasibūti. Vieni aiškins, kad ten ypatingi elektromagnetiniai laukai, kiti dar ką nors sugalvos, bet esmė, kurios paaiškinimai nekeičia, – tas jausmas. Apie jį kalba Arvydo Šliogerio terminas „filotopija“ – meilė vietai. Pasaulyje esama tokių vietų, nebūtinai vien Lietuvoje, kur nuvažiavęs jautiesi kaip namuose. Jų nėra daug. Bet jei žmogus pamils tokią vietą, jei į ją atsives savo draugus, ten gali atsirasti alkas. Vargu ar tai bus kirtavietė, tokie dalykai nevyksta bet kur. Vienas šveicaras kartą stovėjo, stovėjo ant piliakalnio, ilgai žiūrėjo į Nemuno ir Merkio santaką ir sako: žinai, indai tokias vietas, kur suteka tokios didelės upės, laiko šventomis... Pasakė ir sanskrito terminą, tik dabar nebeatsimenu. Štai taip ir nutinka: atvažiuoja šveicaras, atmina dviratuku per tiltą, užlipa ant piliakalnio ir nustato „diagnozę“.

Viename iš miškų, kuriuos išpirko „Sengirės fondas“, yra ir piliakalnis.

Taip, turime vieną sklypą su piliakalniu. Ten yra ir vieno plėšriojo paukščio lizdas, tad tikslių koordinačių neskelbiame. O šiaip mūsų fondo miškai yra lankomi, tuo labai džiaugėsi ir Birutė Galdikas. Nėra kaip rezervate, kurio nebent kamputį gali pamatyti, – norime, kad žmonės mūsų miškus lankytų, pajustų. Net kuriame apeivių tinklą – kad savanoriai, tegu ir ne biologai, bent porą kartų per metus nuvažiuotų, apžiūrėtų, kas vyksta, ar kas nekerta. Kitaip per visą Lietuvą būtų sunku sužiūrėti. O šiaip, jei nori pajusti, jokio piliakalnio nereikia. Pajunti ir Balbieriškio ąžuolyne priėjęs prie ąžuolo, kurį vos apkabina du žmonės. Man, biologui, tas pasibuvimas miške... Net nežinau, kaip pasakyti... Truputį lyg amžinybės jausmas... Ką čia daug beplėtosi: medis gyvena ilgiau už tave, jungia praeitį su ateitimi... Ateini ir prie to prisiglaudi.

Kad tai patirtum ir pamatytum saulės zuikučius, apie kuriuos kalbėjote, kažkas turi būti trakštelėję sieloje. Nes galima ateiti ir pasakyti: šabakštynas, kai nufotografuoji, nesimato nieko gražaus, tai kur ta vertybė?

Čia padeda labai paprastas dalykas, ir, beje, mano hobis. Viskas prasidėjo Jungtinėse Amerikos Valstijose: pirmieji reindžeriai (saugomų teritorijų pareigūnai) buvo tarsi gamtos interpretatoriai. Po to tai atėjo į Jungtinę Karalystę, Daniją, kitur, ir dabar tokie žmonės vadinami gamtos gidais ar interpretatoriais. Šventajame Rašte yra pasakyta apie žmones, kurie žiūri, bet nemato, klauso, bet negirdi. Mūsų „Sengirės fondas“ todėl ir rengia ekskursijas – kad padėtume žiūrint pamatyti ir klausantis išgirsti. Tada „šabakštynus“ žmonės pradeda vertinti visai kitaip. Ne kiekvienas turi dovaną perteikti gamtą, bet pajusti gali beveik kiekvienas. Dabar Lietuvoje atrandame lyg ir iš Japonijos atėjusias miško maudynes, bet esama pranašų ir arčiau: Henrikas Gudavičius savo knygoje „Klaidžioja kažkas prie Krūčiaus“[5] rašo, kad atidžiai įsiklausydamas kelis kilometrus gali keliauti visą dieną... Dažnai vesdamas ekskursijas pastebiu, kad žmonės įbėga į mišką inertiškai ir lyg nemoka atsijungti. Eina, važiuoja šimtą kilometrų, kad kažką pamatytų, bet minutėlę pasižiūri ir vėl pradeda apie vaikus, gimines, politiką... Tada sakau: sustokite ir pamirškite viską, pasaulis per tą valandą nepasikeis, būkite čia ir dabar. Pristabdykite savo lėkimą... Nes užuot ramiai atsisėdę ir sugėrę, ką mato, žmonės įprato lėkti ir vartoti įspūdžius, kad užsidėtų varnelę. Čia kaip „Monos Lizos“ fotografavimas Luvre: per blykstes nieko nematai, bet svarbu, kad buvai, fotografavai... Mes bandome parodyti, kad galima ir kitaip. Lietuviai – tvarkingi žmonės, ir ne vien miškininkai nerimauja, kad miškai privirtę, prigriuvę, o mes parodome kitą pusę: samanėles, kerpytes, padedame tyrinėti, pajausti.

4 V. Vaitkevičius. *Dainavos žemės šventvietės*. Merkinė: Dzūkijos nacionalinio parko ir Čepkelių valstybinio gamtinio rezervato direkcija, 2022, 311 p.

5 Henrikas Gudavičius, Mindaugas Černiauskas, Algimantas Černiauskas. *Klaidžioja kažkas prie Krūčiaus: Laiškai iš kaimo*. Vilnius: Aštuntoji diena, 2018, 478 p.

Dr. Mindaugas Lapelė Subartonių ąžuolyne. 2022 m. Aurelijos Plūkės nuotrauka

Grįžtant prie Jūsų minėtos meilės vietai ir šventumo pojūčio – ar pats turite kokią nors ypatingą konkrečią vietą, vietas? O gal Dievas gali būti visur?

Man sunku apie tai kalbėti, nes esu praktikuojantis katalikas (juokiasi). Bet kartą klebonas per išpažintį pasakė: esi gamtos žmogus – nueik į mišką, apsikabink storą pušį ir pasimelsk savais žodžiais... Tai maždaug ir susakė visą mano esmę. Nemėgstu savo pažiūrų piršti niekam, tik pakartosiu, kad prieš Dievą visos rūšys yra lygios, nėra blogų ar gerų. Visur tai matau. O kai esi triskart apėjęs Lietuvą ir labai daug kur buvęs, išsirinkti ką nors viena būtų sunku... Be Merkinės bažnyčios, neturiu kitos vietos, į kurią specialiai važiuočiau. Bet galiu tai pajusti ir sėdėdamas ant kranto Čepkelių raiste, ir nebūtinai miške – žmonos Jadvygos gimtojoje Žemaitijoje užsilipęs ant Medvėgalio ir kitur. Tiesiog esama vietų, kur jauti visko harmoniją, ir vietų, kur jos nėra. Gamtoje neturiu pastovios „bažnyčios“ – visur gražu, jeigu ten yra darna.

Palyginote tai, ką daro „Sengirės fondas“, su Nojaus arka, kurioje išliks sengirės rūšys. Bet būtų galima palyginti ir su Atlantida: grimzta didžiulis žemynas, jo beveik nebėra, visas po vandeniu, o jūs plausteliais bandote kažką išlaikyti paviršiuje... Vienas požiūris optimistinis, kitas – ne. Ar kartais neapima toks jausmas?

Nepasakyčiau, vis tiek tikiu optimistiniu scenarijum, kad žmogus atsipeikės, jog vartojimas nėra begalinis. Bet neramu, kad pasaulį purtančių trijų esminių bėdų – klimato kaitos, biologinės įvairovės nykimo ir socialinės nelygybės – nesugebama matyti kompleksiškai. Akcentuojant klimato kaitą, aiškinama, neva reikia kirsti senus miškus, nes jie sugeria mažiau deguonies, ir sodinti jaunus – taip išgelbėsime planetą, turėsime kuo kvėpuoti... Taip sako ir mūsų miškininkai. Arba siūloma Airijoje iššudyti du šimtus tūkstančių karvių, nes jos išskiria metaną... Arba, patys susikūrę prabangų gyvenimą, afrikiečius mokome nekūrenti anglimi krosnelių, nes anglies dioksidas didina šiltnamio efektą. Bet tos trys problemos turi būti sprendžiamos kompleksiškai, būtų klaida tikėtis, kad pirma sustabdysime klimato kaitą, o jau tada gelbėsim biologinę įvairovę ar atsigręšim į pagalbos reikalingą pasaulio dalį. Deja, dažnai aršiai įsitveriama ydingų idėjų. Per visus kanalus trimituojamas puolimas prieš mėsinę galvijininkystę, lyg pramoninė mėsos gamyba fermose būtų tas pats, kaip laisvai klajojantys galvijai. Nemanau,

kad sojų laukai bus geriau už pievas su drugeliais, orchidėjomis ir besiganančiomis karvytėmis, nes iš sojų gaminsime veganiškus kotletus. Tai nėra išeitis. Šiais laikais daug pusiau tiesų, kai įsikibus kurio nors fakto, kad ir teisingo, kuriama žalinga teorija. Tapo sunku išlikti žmogumi, matančiu kelias puses. Pasigendu pusiausvyros tarp trijų minėtų dalykų, o juk stalas stabiliausiai stovi ant trijų kojų, bent vienai sulūžus, nugrius. Pavyzdys iš mūsų miškininkystės: gerai, kad kirtavietėse ar naujuose plotuose sodiname miškus, bet kodėl egles, kurios džiūsta ir kurias reikės kirsti? Taip tik kuriame problemas savo vaikams. Juk jau aišku, kad šimtą, du šimtus, gal tūkstantį metų eglės dar bus Lietuvoje, bet pamažu traukiasi, silpsta... Užuot sodinę ateičiai, prie klimato kaitos prisitaikiusius miškus, sodiname tuos, kurie greitai auga ir greitai duos pelną.

Kai praneša, kad per metus išnyksta penki tūkstančiai rūšių, kažkaip praklausai, ir tiek. Bet kai į tavo lango stiklą atsitrenkia žvirblis ir nukrenta – va, čia jausmas. Rūpintis Žeme turime ne dėl biologinės įvairovės ar klimato kaitos, o dėl savęs. Viena rūšimi daugiau ar mažiau, išliks *homo sapiens* ar ne, – planeta nuo to nežus, tik rūšys pasikeis. Visuomeninis britų transliuotojas BBC sukūrė seriją trumpų filmukų, kur kalba miškai, kalnai, pelkės, o motiną Žemę įgarsino Julia Roberts, ir ji sako: buvo tokių rūšių iki jūsų, bus po jūsų, ne aš turiu jumis rūpintis, o jūs – manimi. Mūsų rūpestis – ne dėl biologinės įvairovės ar klimato kaitos, o dėl savęs pačių, savo vaikų, anūkų.

Aplinkosaugos srityje esate nuo Sąjūdžio laikų, dalyvavote Lietuvai rengiantis prisijungti prie tarptautinių gamtos apsaugos konvencijų, didelę gyvenimo dalį dirbote Dzūkijos nacionaliniame parke, Čepkelių valstybiniame rezervate. Kaip niekas kitas pažįstate tą sistemą, per ilgą laiką matėte įvairiausių dalykų, bet pasakėte, kad būtent dabar gamtosauga patiria didžiausią spaudimą. Ar turite omenyje bendras tendencijas, ar konkrečius įstatymų pakeitimus, kitus įvykius? Su kokiomis aktualijomis tai susiję?

Pirmiausia – su Nacionaliniu miškų nesusitarimu, kaip aš jį vadinu, nes turėjome susitarti, bet nesusitarėme dėl svarbiausių dalykų[6]. Šiuo metu medienininkai patiria krizę, nes nebegali, kaip anksčiau, atsivežti pigios medienos iš Baltarusijos ir Rusijos, ir stengiasi kaip nors išlaikyti savo verslo pozicijas. Toks verslo elgesys yra normalus, bet esama ir visiškai netoleruotinų dalykų. Kaip minėjau, atėjo laikas, kai turime padaryti namų darbus, kurių neatlikome atkūrę nepriklausomybę ir ypač įstoję į Europos Sąjungą – pažadų metas pasibaigė, gresia sankcijos. Todėl būtina priimti Saugomų teritorijų, Specialiųjų žemės ir miško naudojimo sąlygų, Miškų įstatymų pakeitimus, kurie jau yra parengti ir keliauja iš Vyriausybės į Seimą. Jų nepriėmę, negalėsime įgyvendinti savo įsipareigojimų Europai ir prisijungti prie veiksmų dėl klimato kaitos, kitų problemų. Bet kilo desperatiškas pasipriešinimas – bandoma sutrukdyti, torpeduoti, atidėti, gal tikintis, kad kitas Seimas bus kitaip nusiteikęs. Gamtą patogu mylėti žodžiais, kol nepaliečia tavo piniginės. Viskas būtų gerai, jei vyktų civilizuotos diskusijos, bet prasidėjo, sakyčiau, purvo pylimas, faktai pinami su melais. Miškininkų sąjungos prezidentas gamtosauginink us apšaukė kone Maskvos agentais, griaunančiais Lietuvos ekonomiką... Kaip tokiomis sąlygomis diskutuoti? Vienoje pusėje – saujelė aktyvesnių visuomenininkų, ginkluotų gerais norais, antroje – įtaka, ryšiai, pinigai ir per daug metų išbandyti poveikio būdai. Oficialus lobizmas – normalus dalykas, bet blogai, kai girdima tik viena pusė. Iš tų negražių „diskusijų“ man įstrigo ir toks pasakymas: iš jūsų šventų giraičių ir alkų mes pridarysime šventų baldų... Tai buvo pasakyta pasitarime dėl Nacionalinio miškų susitarimo.

Labai nenustebčiau, jei parduotuvėse tikrai atsirastų „Šventi baldai“, nes panaši praktika jau įprasta statybų versle – projektai, kuriuos įgyvendinant sudarkomos paveldo vertybės, reklamuojami tų vertybių vardu. Misionierių ansamblyje buvusią istorinio sodo vietą užstatė daugiabučiu ir pavadino projektą „Misionierių sodais“...

Dvidešimt metų gyvenau Vilniuje, ir ta vieta prie Misionierių bažnyčios, nuo Išganytojo kalvos atsiveriantis vaizdas į Užupį ir senamiestį, man buvo vieni brangiausių... Bet nuklydom į techninius reikalus, o juk yra ir šviesioji pusė, nes vis dėlto susikūrė „Sengirės fondas“. Nepretenduodami išpirkti visų Lietuvos miškų, kuriame precedentą, pavyzdį, kad mišką galima naudoti ir kitaip. Tokie atvejai, kai žmonės padovanoja protėvių kadaise nusipirktą mišką – įkvepiantis dalykas. Yra ir mūsų fondui nepriklausančių žmonių, kurie nusiperka mišką tam, kad leistų jam būti ir

6 Išsamiau apie Nacionalinio miškų susitarimo rengimą, eigą ir problemas rašyta 2022 m. 2-ajame „Būdo“ numeryje, žr. „Nacionalinis miškų susitarimas: nemedieninė perspektyva ir proceso kulisai. Pokalbis su Lietuvos geografų draugijos viceprezidente dr. Giedre Godiene“.

patys galėtų jame pasibūti. Su tuo susiję įvairūs teisiniai dalykai, ir aš juokauju, kad mes einame į priekį kaip ledlaužis, kad viską išbandytume ir kitiems būtų lengviau.

Kone pusė fondo surinkų pinigų – iš smulkių aukų ir žmonių mums skirtos gyventojų pajamų mokesčio dalies. Tai rodo, kad daugėja aktyvių žmonių, kuriems ne tas pats. Ministras Simonas Gentvilas kadaise pasakė, esą apie miškus turį spręsti miškų mokslininkai. Kategoriškai su tuo nesutinku – svarbus ne tik miškų mokslininkų, biologų ar ekologų, bet visų neabejingų žmonių balsas. Nežinia, į ką išsilies šis visuomenės, bendruomenių sujudimas. Kai staiga sužinai, kad iškirs mišką, kur pats grybavai, tavo vaikai grybauja ir anūkus vedasi, tai verčia žmones sukrusti. Aišku, jei miškas privatus, negali neleisti kirsti – viskas teisėta. Kaip yra pasakęs kardinolas Audrys Juozas Bačkis, Lietuvoje daug teisių, tik maža teisingumo... Bet geri pokyčiai vyksta, visuomenės aktyvumas didėja ir spaudžia valdžią keisti politiką, dalintis informacija apie sprendimus. O kai žinai, kad po penkerių metų planuojami kirtimai, atsiranda galimybė derėtis su savininku, gal ir išsipirkti tą mišką ar ieškoti kitų sprendimų. Paprasčiausia būtų viską matuoti tokia schema: privačių miškų savininkai – blogis, verslas – blogis, gamtosaugininkai – gėris. Bet taip nėra, visur esama įvairių žmonių, ir visuomenė keičiasi. Manau, medienos verslininkai ir miškininkai nepakankamai tai įvertino, bet su žmonėmis dabar jau reikia bendrauti kitaip, atėjo laikas nulipti nuo postamento.

Valdžios institucijų misija yra suderinti skirtingus interesus ir apginti viešąjį interesą išsaugoti tam tikras vertybes. Paminėjote aplinkos ministrą S. Gentvilą – ar jo vadovaujama ministerija geba užtikrinti interesų balansą?

Kai dirbau Vilniuje, penkerius metus pats buvau tos sistemos dalimi, pažįstu nemažai ministrų. Nepavydėtina jų pozicija. Nedalyvavau tame šaršale, kai žmonės pasirašinėjo peticiją, kad S. Gentvilas netinkamas būti ministru. Žmonės kaip aktoriai: viename spektaklyje gali vaidinti vienaip, kitame – kitaip. Sakyčiau, šio ministro kadencijos pradžioje būta per didelio įsitikinimo, kad apie miškus gali spręsti tik miškų mokslininkai, o žinomiausia pasaulio kerpių žinovė neva jau negali, nes ji ne miškininkė, nors tos kerpės ir auga miške... Ministro darbas labai sudėtingas. Teisingai sakoma, kad geriausias sprendimas – kai abi pusės lieka truputį nepatenkintos. Nes jei perlauši žmogų, jis tikrai liks labai nelaimingas. Mano vertinimu, ieškant kompromiso, svarstyklės kol kas krypsta į verslo pusę. Bet suprantu, kad dabar rasti balansą nėra lengva: reikia pinigų biudžetui, sudėtinga situacija, recesija, karas... Kaip sako dzūkai, *po viskam kožnas rozumnas*. Būdamas apačioje, nematai visos situacijos, o viršuje dalykai gali atrodyti visai kitaip. Visada, bet kuriam ministrui taip bus: vieni kaltins, kad per daug aktyvus, kiti – kad nieko nedaro, nes žmonės sudeda daug vilčių. Šis ministras – bent jau ne blogiausias iš tų, su kuriais teko bendrauti.

Kalbindama „Būdui“ kultūros paveldo išsaugojimu besirūpinančius žmones, prašiau įvardinti tris gerus ir tris blogus dalykus, nutikusius istoriniam Vilniui per pastaruosius tris dešimtmečius, kai Lietuva yra laisva ir esame patys atsakingi. Ar galėtumėte įvardinti, kas gera ir bloga per tą laiką įvyko Lietuvos aplinkosaugoje?

Iš gerų dalykų pirmasis – 1991–1992-ųjų stebuklas, kai per porą metų buvo sukurta ir įteisinta visa Lietuvos saugomų teritorijų sistema. Ir sovietmečiu buvo draustinių, vienas nacionalinis parkas, gal trys rezervatai, bet nebuvo visą plotą apimančios sistemos. Ir jau 1991 m. balandžio 23 d. Aukščiausioji Taryba – Atkuriamasis Seimas nutarimu įsteigė keturis nacionalinius parkus ir Viešvilės rezervatą, o 1992 m. rugsėjį – trisdešimt regioninių parkų. Fantastika, ypač kai pagalvoji, kad dabar neįmanoma įsteigti net keliasdešimties hektarų draustinuko. Tai užkirto kelią laukiniam privatizavimui – laiku neįsteigę saugomų teritorijų, dabar turbūt neprieitume prie didesnės dalies Lietuvos. Gal sistema ir netobula, bet iš esmės – puikus dalykas, kurį labai vertinu. Gera ir tai, kad įstojus į Europos Sąjungą prasidėjo aktyvi gamtosauga. Iki tol paskelbę draustinius, juos lyg ir primiršdavome, nevyko nuoseklių tyrimų, stebėjimo: kartą ištyrę, ramiai stebėdavome, kaip užauga ir išnyksta kokia orchidėjų rūšelė pelkėje... O įstojus prasidėjo aktyvi gamtotvarka, kai gali gamtai padėti. Bet, aišku, ir čia padaryta klaidų.

Dar vienas nuostabus įvykis – tai, kad Nacionalinio miškų (ne)susitarimo metu susiformavo miškų vizijos bendruomenė. Į ją susitelkė žmonės, kurie mišką mato kitaip ir jo vertę supranta ne vien kietmetriais ir eurais. Iš šios bendruomenės šiemet pavasarį susibūrė Girių spiečius, kuriam savo pavadinimą maloniai perleido Šimonių miško gynimo bendruomenė. Jo dalis yra ir „Sengirės fondas“. Tikiuosi, kad šis naujas spiečius taps atsvara

„Sengirės fondo“ gobojamas miškas Balbieriškyje. 2021 m. M. Survilos nuotrauka

atviram lobizmui, siekiančiam dar labiau intensyvinti miško naudojimą, ir padės nors daliai miškų išlikti miškais, o ne medienos plantacijomis.

Galvodamas, kas nutiko bloga, prisimenu savo įspūdžius iš pirmųjų kelionių į užsienį, kai griūvant sovietų imperijai bene 1989 m. nukeliavau į Daniją, o pradėjęs dirbti Aplinkos ministerijoje pamačiau ir daugiau Europos. Tada stebėjomės: kaip jie nudrengė tą savo Europą, Olandijoje – net ne dirvožemis, o kažin koks substratas, kurį patręši, ir auga viskas... Britai sakydavo: jums gerai, savo gamtą dar stengiatės saugoti, o mums jau reikia atkūrinėti... Dabar matau, kad sugebėjome pakartoti visas Vakarų Europos klaidas ir dar daugiau jų pridaryti. Kaip žmogus, nuo 1995 m. dirbęs saugomų teritorijų sistemoje, o prieš tai – penkerius metus ministerijoje, oponuodamas savo kolegoms sakau: už gražių stendų ir pažintinių takų nepaslėpsi to, kas vyksta. Laimei, saugomų teritorijų įsteigimas pristabdė ne tik privatizavimą, bet ir taršą. Nėra taip blogai, kaip kitiems atrodo, bet ir ne taip gerai, kaip tikėjomės.

Kita negerovė: kai pradėjau dirbti Dzūkijos nacionaliniame parke, 70 proc. laiko dirbdavome lauke ir 30 proc. – su popieriais, o prieš porą metų, man išeinant į pensiją, proporcija buvo atvirkštinė. Neseniai atsirado tokia pareigybė – *reindžeriai*, kurie vaikšto, bendrauja, nes saugomų teritorijų darbuotojai sėdi užsidarę savo bokštuose ir žmonių nemato, kaip priekaištauta, tą pareigybę steigiant. Man juokinga: prirakino mus prie stalų, užvertė popieriais, o dabar kuria bendrautojų etatus, kurie vaikščios ir perteiks informaciją... Biurokratijos parodija, kai stengdamiesi numatyti visus įmanomus atvejus, nuo visko apsidrausti, apsistatyti raudonom vėliavėlėm. Valdininkai sukūrė tokią komplikuotą sistemą, kad patys pradėjome joje painiotis, ją pažeidinėti ir vieni kitus kritikuoti. 1989 m. juokėmės, kad apie dvidešimties minučių susitikimą danai paruošia dvidešimties puslapių ataskaitą, bet labai greitai perteklinis biurokratizmas atėjo pas mus pačius.

Priminė tai, kas vyksta nuėjus pas gydytoją...

Tai sistemos liga: ar gydytojas, ar parko ekologas – visur tas pats. Bet pabaigti noriu tuo, kas gera: gyvenimas vis tiek privertė žmones atsigręžti į gamtą. Ką turiu omenyje? Man atėjus dirbti į Dzūkijos nacionalinį parką, supratimas apie poilsį buvo toks: šašlykiukas, valtelė, pameškerioti, alučio... Vėliau žmonės, ypač jaunesnė miestiečių karta, pasiilgo raumenų nuovargio: išpopuliarėjo žygiai baidarėmis, dviračiais nukeliauja šimtus kilometrų... O dabar prasidėjo naujas etapas, dar geresnis už žygius (kurie yra puikus dalykas), bet esama ir gamtos vartojimo. Kadaise nuvykęs į Daniją ar Jungtinę Karalystę stebėdavausi: stovi diedukai ir bobutės, vos žiūronus nulaikydami, paukščiukus stebi... Dabar jau ir pas mus vyksta ornitostogos, vaistažolių rinkimas. Šie žmonės niekam daug pelno neatneš, tai ne paežerėj pastatyto „balių centro“ lankytojai per vestuves ar jubiliejų, bet jie – didžiausi gamtos draugai ir advokatai. Labai gera, kai žmonės pradeda šitaip vertinti ir suprasti gamtą, jau ne vien per grybus ir uogas. Tiksliai nepacituosiu, bet Justinas Marcinkevičius „Dienoraštyje be datų“ rašė maždaug taip: nemedžioju, nežvejoju, negrybauju – tiesiog myliu gamtą... Tai jau ateina. Ir net to paties grybavimo jau esama kitokio – žmonės eina į grybų pažinimo, patyrimų ekskursijas, į miško maudynes. Vadinasi, keičiamės, tik gal ne taip greitai, kaip kartais norėtųsi...

ABOUT SACREDNESS AND OTHER EXPERIENCES OF THE LITHUANIAN FOREST: INTERVIEW WITH MINDAUGAS LAPELĖ, MEMBER OF THE BOARD OF "*SENGIRĖS FONDAS*"

Rasa KALINAUSKAITĖ

"My dream of preserving the old Lithuanian forests from logging, which slowly contributes to the irreversible destruction of the homes of animals, plants, and fungi began in early childhood," said director Mindaugas Survila in a quote on the website of the "Sengirės fondas" (Ancient Woods Foundation), established in January 2020. The idea of establishing a foundation for the preservation of old Lithuanian forests arose after seeing the immense public interest in the film Sengirė – €60 thousand earned from the film was allocated by the director towards acquiring the first forest plots that will grow without human intervention to become a future old-growth forest with its inherent diversity of life. The foundation, which brought together an impressive team of professionals in science and other fields (even the world-renowned anthropologist Dr Birutė Galdikas became a patron), received huge public support in its first three and a half years. This year, with the acquisition of the largest contiguous 27.5 ha forest plot in the Raigardas Landscape Reserve near Druskininkai, the area of forests protected by the foundation reaches 84.5 hectares. People don't just donate money but also donate forests inherited from their great-grandparents. We discuss the relationship between Lithuanians and forests as well as the activities of the "Sengirės fondas" with Mindaugas LAPELĖ, a botanist and Doctor of Biomedical Sciences, who has been involved in the creation of a free Lithuanian environmental system since the time of Sąjūdis. He also contributed to preparing the documents for Lithuania's accession to the conservation conventions of Bern, Bonn, and Ramsar, and has worked in Dzūkija National Park and Čepkeliai State Nature Reserve since 1995.

SENIAUSIOS ŽINIOS APIE ŠVENTUS MIŠKUS LIETUVOJE

Vykintas VAITKEVIČIUS

Karštuose Nacionalinio miškų susitarimo ginčuose dėl baltų religijos giraičių įteisinimo kaip dvasinės paskirties miškų daugelį kartų buvau klausiamas apie istorinius Lietuvos alkus, t. y. šventus miškus, kuriuos užfiksavo seniausi istorijos šaltiniai. Šiandien – proga šias surinktas žinias pirmą kartą plačiau pristatyti ir apibendrinti. Nuo XIV a., kuomet į Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę karo žygius rengė Vokiečių ordinas, iki XVI a. I p., kuomet buvo parašyta legendinė Lietuvos metraščių dalis, rašytiniuose šaltiniuose paminėta 13 šventais laikomų miškų, miškelių, medžių grupių (kai kurie – po kelis ar keletą kartų). Straipsnyje nagrinėjamos XIV a.–XV a. I p. istorijos šaltinių žinios apie penkias iš šių vietų. Prieinama prie išvados, kad seniausiuose šaltiniuose šventi miškai paminėti kaip geografiniai taškai, pastoviui tinkamos vietos. Dauguma atvejų tie miškai nepranyko be pėdsakų – juos mena vietovardžiai, padavimai, išliko kitų jiems priklausiusių šventviečių, o kai kuriais atvejais toje pačioje vietoje iki šiol auga miškas.

Reikšminiai žodžiai: baltų religija, šventvietės, šventi miškai, kryžiuočių kelių aprašymai (vok. Wegeberichte*), Nacionalinis miškų susitarimas.*

Rašytinių šaltinių žinios apie šventus miškus, kurie Nacionalinio miškų susitarimo grupių dokumentuose vadinami istoriniais alkais (plg. Nacionalinio 2022), visapusiškai svarbios. Pirma, jos byloja apie šią baltų šventviečių tradiciją iki ir po krikščionybės įvedimo. Antra, daugelis šventų miškų yra paminėti konkrečiose vietovėse, ir istorikas iš darbo kabineto gali leistis į jų paieškas. Dar ne visi šventi miškai, paminėti XIV a.–XVI a. I p. šaltiniuose, yra tiksliai lokalizuoti, tačiau jau surinkti duomenys akivaizdžiai parodo pradėto darbo svarbą ir naudą. Ateityje šios šventvietės turės būti išsamiai aprašytos kataloge kartu su atitinkamais archeologiniais, istoriniais, kalbos ir tautosakos duomenimis, išsamia kartografine medžiaga. Su šia užduotimi glaudžiai susijusi Lietuvos medžių senolių apskaita ir visapusiški tyrimai; jau pradėtos kaupti žinios apie drūčiausius – seniausius, storiausius, švenčiausius Lietuvos ąžuolus (išsamiau žr. Godvod, Bačkaitis 2021; Vaitkevičius 2022).

Kitados su didele ambicija medžių, taigi ir šventų miškų kultą senovės lietuvių religijoje ėmėsi nagrinėti Zenonas Ivinskis (1938; 1939). Tačiau Antrojo pasaulinio karo verpetuose platus talentingo istoriko studijos įvadas liko be tęsinio, kuriame kaip tik ir buvo numatyta analizuoti rašytinius šaltinius, vietovardžius, padavimus, dainas (Ivinskis 1986: 407). Būtent taip alkais ir kitais vardais vadinamus šventus miškus glaustai pristatė Marija Alseikaitė-Gimbutienė (1943: 67–68).

Iš Latvijos pasitraukęs archeologas Eduardas Šturmas Hamburge įsikūrusio Pabaltijo universiteto leidžiamoje mokslo darbų serijoje 1946 m. paskelbė studiją apie Lietuvos šventvietes. E. Šturmas pirmą kartą sutelkė žinias apie šventus miškus iš publikuotų istorinių šaltinių, šis sąrašas dar nežymiai buvo papildytas 1928 m. Petro Tarasenkos paskelbtais duomenimis ir prieita prie pagrįstos išvados, kad baltų kraštuose šventi miškai ir miškeliai yra reikšminga šventviečių grupė, tačiau šias šventvietes nelengva lokalizuoti, per praėjusius šimtmečius jos keitėsi (Šturms 1946: 20–26).

Tuo pačiu metu du folkloro tyrinėtojai – Zenonas Slaviūnas Lietuvoje ir Jonas Balys Vokietijoje – šventus miškus ir medžius aprašė senovės lietuvių pasaulėjautos šviesoje, rašytinių šaltinių žinias papildydami dainų, sakmių, padavimų ir tikėjimų, kuriuose liudijamas miškų ir medžių šventumas, medžiaga (Slaviūnas 1947: 181–185; Balys 1948: 56–65). Vėliau prie šventų miškų (alkų) trumpam stabtelėjo apie medžių kultą rašiusi Pranė Dundulienė (Dundulienė 1979: 93–101).

Po ilgos pertraukos prie šventų medžių ir miškų temos sugrįžo Gintaras Beresnevičius ir pažvelgė į juos kaip į svarbius kosmologinius elementus, turėjusius ne tik mediacinę, kultinę, bet ir politinę bei ideologinę reikšmę (Beresnevičius 1998). Atskirą monografijos skyrių alkais, šventais miškais ir gojais vadinamoms lietuvių, latvių ir prūsų šventvietėms paskyrė šių eilučių autorius, apibendrindamas rašytinius, tautosakinius, kai kuriuos archeologinius duomenis ir parengdamas

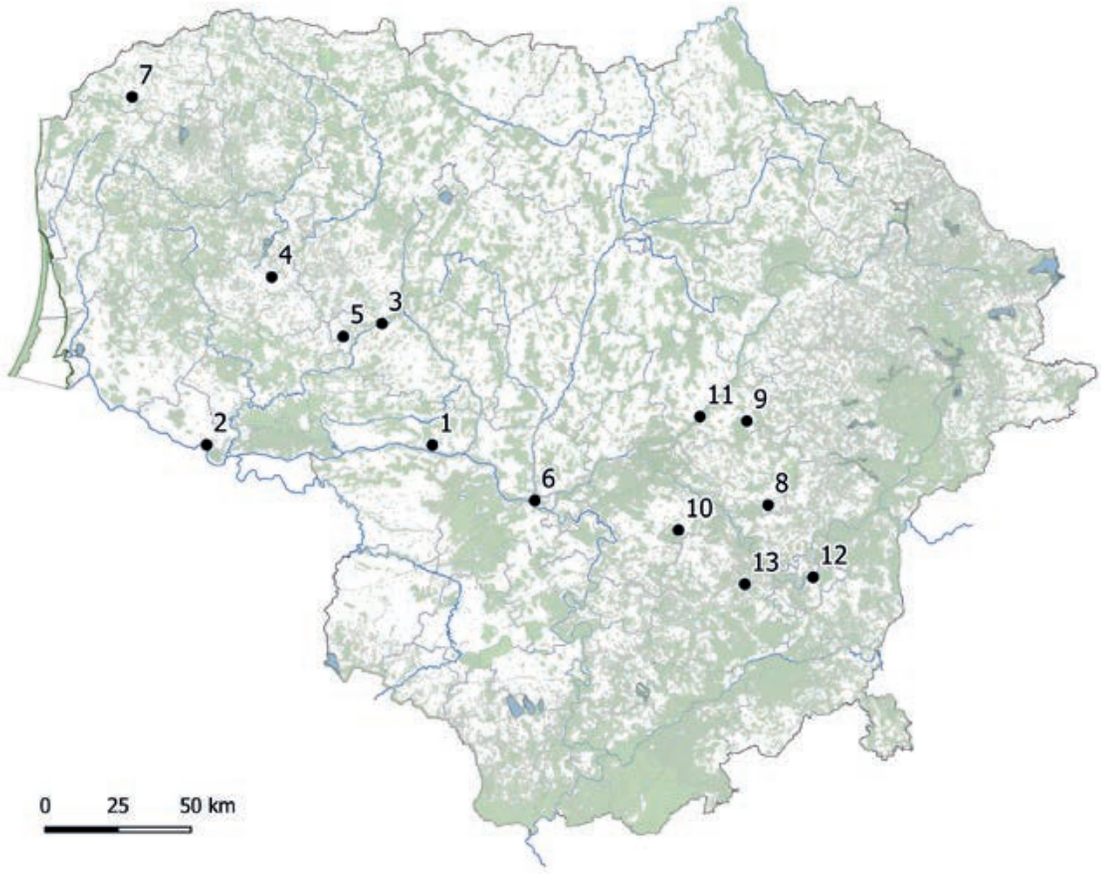

Šventų miškų, paminėtų XIV a.–XVI a. I p. šaltiniuose, žemėlapis: 1) Kabučiai (Jurbarko r.); 2) Rambynas (Pagėgių sav.); 3) Pryšmančių apylinkės (Raseinių r.); 4) Pakalniškiai (Šilalės r.); 5) Paežeris (Raseinių r.); 6) Žemutiniai Kaniūkai (Kauno m.); 7) Naujukų apylinkės (Skuodo r.); 8) Gudulinė (Širvintų r.); 9) Taurupiškis (Ukmergės r.); 10) Guronys (Kaišiadorių r.); 11) Baraučizna (Ukmergės r.); 12) Lukiškės (Vilniaus m.); 13) Totoriškės (Trakų r.). Autoriaus brėžinys

pirmuosius jų paplitimo žemėlapius (Vaitkevičius 2003: 54–62); po kelerių metų šventų miškų ir medžių problematika dar kartą buvo nagrinėjama atskirame darbe (Vaitkevičius 2009).

Šiame straipsnyje pagrindinį dėmesį telkiu klausimams, ką seniausieji – XIV–XV a. I p. rašytiniai šaltiniai byloja apie Lietuvos šventų miškų pavadinimus, medynus, dydį, aplinką ir kas tose vietovėse išliko šiandien. Pristatomi ir analizuojami duomenys apie penkiose Vakarų Lietuvos vietovėse buvusius šventus miškus. Kiekvienas iš jų savaip svarbus ir praplečia turimas žinias: Ventis – tai LDK valdovų šventvietė, Siautūnus jau pasiglemžė užmaršties ūkai, Nemakštės mišką mena ežeras ir gyvenvietė, Ašvietė buvo karo kelių kryžkelėje, o Rambynas liudija apie šventviečių tradicijos gyvybingumą ir tęstinumą.

VENTIS

Rašytiniuose šaltiniuose aprašant 1317 m. rugsėjo 21 d. karinius veiksmus, pirmą kartą buvo paminėtas dabar Kabučių kaime (Veliuonos sen., Jurbarko r.) esantis Vinčio miškas (*silvam, dictam Wint*). Anot Petro Dusburgiečio, tąkart didelė kryžiuočių kariuomenė norėjo nepastebėta užpulti Veliuonos (Junigedos) pilį, todėl Kalsų lauke (*campum Calsen*) paliko žirgus ir pėsčiomis perėjo minėtąjį mišką. Bet sargybos ar žvalgų įspėti pilies gynėjai sukūrė ugnį, dūmais pranešė apie pavojų ir, neilgai trukus sulaukę pastiprinimo, užpuolė jau papilį sudeginusius, atsitraukiančius priešus (Petras Dusburgietis 1985: 271).

1395 m. kryžiuočių karo kelio į Žemaitiją aprašyme (Nr. 19) tas pats miškas Veliuonos apylinkėse vadinamas Ventiniu (*von Wentin dem walde*). Trys kryžiuočių žvalgai *Perbande*, *Cuncze* ir Paulius iššvalgė kelią į Pamedžių kraštą, kuris plytėjo tarp Raseinių ir Ariogalos, ir numatė pradėti žygį kaip tik nuo Ventinio miško, po to keliauti į šiaurę, iki Mituvos upės, ir tolyn į Pamedžius (Die littauischen 1863: 675–676). Pastarieji yra siejami su Pramedžiava (Girkalnio sen., Raseinių r.) (Salys 1930: 63).

1413 m. sausio 25 d. Ventis vėl yra minimas ir pirmą kartą pavadinamas buvusia šventviete. Ši žinia pasirodo ypatingame

kontekste – imperatoriaus Zigmanto arbitro Benedikto Makros nagrinėjamoje byloje, skirtoje Vytauto ir Jogailos įgaliotinių ginčams su Vokiečių ordino atstovais dėl Žemaitijos ribų ir teisės ją valdyti. Taigi, Venčio miškas buvo Nemuno dešiniajame krante ir kartu su kitomis Veliuonos pilies apylinkės valdomis prieš 10, 20, 30, 40, 50 metų ir nuo neatmenamų laikų priklausė Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovams paveldėjimo teise. Ten pat nurodoma, kad Ventis, kuris baltų religijos laikais buvo vadinamas šventu (*silva dicta Vent, que Sancta tempore paganorum vocabatur*), sutampa su Veliuonos vakarine riba; šalia esąs Kalsinės kaimas (*villa Colsina*) (Lites 1892: 137).

Tame pačiame procesiniame dokumente (kartojant pretenzijas į Veliuoną ir apibrėžiant jos pilies apylinkę) Venčio pavadinimas yra užrašytas ir kiek kitaip, be to, nežymiai skiriasi jo apibūdinimas: *silva dicta Ventus, que alias Sancta in paganismo vocabatur*[1] (Miškas, vadinamas Ventumi, kuris senosios religijos laikais kitaip buvo vadinamas Šventu [mišku]) (Lites 1892: 137).

1416 m. rugpjūčio 17 d. Vytautas laiške iš Naugarduko vėl mini Ventį, už pusės mylios[2] nuo Veliuonos esantį mišką, kuris žemaičiams buvo šventas (*do etwenne Samaytischer heiliger walt gewest ist, Wentis genant*), ir kviečia ten į susitikimą atvykti Livonijos krašto magistrą (Codex 1882: 356–357). Rugsėjo 8 d. laiške Vokiečių ordino magistrui Vytautas rašo, kad gavo jo dalyvavimo minėtame susitikime patvirtinimą, be to, apie atvykimą į Venčio mišką (*umbelang Wentis dem walde*) Vytautui pranešė ir Lenkijos karalius Jogaila bei Livonijos krašto magistras (Codex 1882: 362–363).

Šiame 1416 m. spalio 15–17 d.[3] viršūnių susitikime, be Lenkijos karaliaus, Lietuvos didžiojo kunigaikščio, Vokiečių ordino ir Livonijos krašto magistrų, dar dalyvavo Lenkijos karalystės maršalka, vaivados, Rygos arkivyskupas, Tartu ir Krokuvos vyskupai, daugelis kitų aukštų pareigūnų. Šalys be žymesnių rezultatų toliau ginčijosi dėl teisių į Žemaitiją ir daugelį kitų teritorijų. 1416 m. Veliuonos susitikimo eiga ir detalės (išsamiau žr. Codex 1882: 365–367; Johann von Posilge 1866: 365–366; Jana Długosza 1869: 179–180; plg. Batūra 2001: 108–109) reikalauja atskiros analizės. Vytauto inicijuotas susitikimas Ventyje šio tyrimo kontekste laikytinas senos sueigų, derybų, švenčių, medžioklės ir, tikėtina, kitų panašių tradicijų, kurių jis pats, kaip Gediminaičių dinastijos atstovas ir didysis kunigaikštis, dar visai neseniai laikėsi, tąsa. Šiuo požiūriu Ventis lygintinas su Gojaus mišku su šventaisiais ąžuolais Kernavėje, prie Trakų buvusiu šventų liepų mišku, Kauno pilies prieigose augusiu Gojumi ir į vakarus nuo Vilniaus Žemutinės pilies plytėjusiu šventu Lukiškių mišku.

1758 m. Gystėnų vaitystės planas patvirtina, kad Gystaus vidurupis – tai istorinė Veliuonos miesto (kitados – pilies) erdvė, bet ar tuo metu Venčio vietoje dar augo miškas, iš plano ir jo legendos nėra visiškai aišku (Delineacyia 1758). Rankraštiniame Veliuonos ir Seredžiaus parapijų žemėlapyje dideli miškų masyvai piešiami kiek į vakarus nuo Gystaus; tarp Gystėnų kaimo šiaurėje ir Gystaus upelio žiočių pietuose įsiterpę du palivarkai – Kristinpolis (*Krystynpol*) ir Mikalina (*Michalin*) (Mappa 1835).

1840 m. topografinis žemėlapis leidžia įsivaizduoti, kad XIV a.–XV a. I p. Ventis buvo kur kas didesnis. Manytina, kad kitados jis jungėsi su bekraščiais miškais vakaruose ir šiaurėje, o pietuose siekė Nemuno slėnio aukštumas. Pati aiškiausia rytinė Venčio riba – Gystus. XV a. jis buvo vadinamas Galsūna ir skyrė Ventį nuo Veliuonos (*eyn fliez das heysset Galsune*[4] *czwisschen dem Wenten vnd Welune* – Die littauischen 1863: 709). Iki mūsų dienų būtent dešiniajame Gystaus krante išliko apie 45 ha dydžio, gilių griovų išraižytas lapuočių miško masyvas, kurį rytų–vakarų kryptimi kerta aukštos elektros įtampos perdavimo ruožas.

Padavimai atskleidžia, kad Venčio miško šventvietė buvo jo šiaurinėje dalyje, kuri dar XX a. vadinta iškalbingu Draustinės vardu: *Draustinės miško vardas kilęs dar iš tų laikų, kada šventuosna miškuosna paprastiems buvo uždrausta įeiti* (Archeologiniai 1926). Remiantis Žemės vardyno anketos duomenimis, Draustine vadinta apie 10 ha dydžio miško dalis, joje tarp dviejų griovų stūksojo Kačių kalnas. Ant šio buvo sukastas 8 m ilgio, 2 m pločio ir 1 m aukščio Milžinkapis, o kitados čia pastatytas ąžuolinis kryžius sunyko XX a. viduryje (išsamiau žr. Vaitkevičius 2001: 51–52).

Kačių kalnas su Milžino kapu vadinamu gynybiniu pylimu (už jo dar iškastas ir gynybinis

1 Toks pasakymas dar kartą bus pakartotas 1415 m. akte, kalbančiame apie Veliuonos ribas: *silva dicta Ventus, que alias sancta in paganismo vocabatur* (Wigand von Marburg 1863: 540, išn. 654).

2 3,7 km atstumu.

3 Dėl datos žr. Johann von Posilge 1866: 365; Codex 1882: 365.

4 Galbūt rašybos klaida, vietoje *Calsune*? Plg. ankstesniuose šaltiniuose užrašytas šalia buvusios gyvenvietės pavadinimo formas *Calsen*, *Colsina*.

Šiaurės rytinė Venčio miško dalis, žvelgiant iš Antkalnės kaimo pusės (iš šiaurės rytų); nuotraukoje matoma miško riba sutampa su Gystaus upeliu. 2022 m. Gyčio Grižo nuotrauka

Dabartinis Kabučių miško (Jurbarko r.) masyvas, lyginant jį su 1840 m. žemėlapyje M 1:126 000 pažymėtais miškų plotais. (Nedidelė istorinio žemėlapio koordinavimo nesutaptis bendro vaizdo – pokyčio masto – nepakeičia). Autoriaus brėžinys

griovys) atriboja 24–30 x 45 m dydžio stačiašlaitę aikštelę (WGS84: 55.0982, 23.2469). Vieta iki šiol archeologų netyrinėta, dabar saugoma kaip Antkalnės, kitaip – Gystėnų arba Naujokų piliakalnis (unikalus kodas 2052; išsamiau žr. LPA I 216).

MIŠKAI KRYŽIUOČIŲ KARO KELIŲ APRAŠYMUOSE

XIV a. II p. dar mažiausiai keturis Vakarų Lietuvoje buvusius šventus miškus mini kryžiuočių karo kelių aprašymai (vok. *Wegeberichte*). Šių unikalių tekstų senąja vokiečių kalba rinktinė, Teodoro Hiršo paskelbta XIX a. viduryje, traukė ir tebetraukia daugelio tyrinėtojų dėmesį (Die littauischen 1863). Vieni jų į karo kelių aprašymus žvelgė kaip į krašto gamtos ir apgyvendinimo (Mortensen 1938), administravimo ir gyvenviečių istorijos šaltinį (Salys 1930; Almonaitis 2013: 9–157), kiti šias žinias nagrinėjo kaip tam tikrą žemėlapį, kuris leidžia rekonstruoti buvusį kelių tinklą ir kryžiuočių antpuolių pobūdį (Biržiška 1930), taip pat tyrė gyvenamųjų vietovių pavadinimuose atsispindinčius socialinius reiškinius (Jurginis 1962: 123–128; Almonaitis 1998: 67–70) ir nagrinėjo kelių būklę bei keliavimo ypatumus (Čelkis 2021: 48–49). Remiantis karo kelių aprašymais galima lokalizuoti ir kai kuriuos šventus miškus (Mierzyński 1896: 88–105; Šturms 1946:

7, 9; BRMŠ I 428–429; Vaitkevičius 1998: 385, 573–574; Almonaitis 2013: 58–60).

Tyrime naudojami šaltiniai – kitados parengtų detalių karo kelių aprašymų santraukos, kurios buvo dauginamos ir plačiai naudojamos praktinėms reikmėms (Die littauischen 1863: 663; plg. Striegler 2010: 14). Anot V. Almonaičio, tie aprašymai buvo skirti ne didžiųjų žygių, kurių metu buvo puolami svarbiausi lietuvių gynybos punktai, organizatoriams, o mažesnio masto išpuolių – *reizų* – dalyviams. Šiose karinėse ekspedicijose, kurios, pradėtos Klaipėdoje arba Ragainėje, paprastai trukdavo pustrečios savaitės, buvo plėšiamas ir naikinamas kraštas (Almonaitis 2013: 34–41). Tai paaiškina, kodėl kelių aprašymai yra gamtinio-geografinio pobūdžio ir žvalgų dėmesys sutelktas į vietas – paprastai vandens telkinius, – kur patogu apsistoti, pakanka pašaro ir vandens. Tampa aišku, kad ir juose aptinkami šventų miškų paminėjimai buvo reikalingi būtent karinei logistikai kaip tarpiniai taškai kariuomenės judėjimo kelyje ir dažniausiai – jos pastoviui tinkamos vietos. Kita vertus, jeigu žvalgai, o kai kuriais atvejais – patys Vokiečių ordino broliai, apie šventus miškus nieko nebūtų žinoję, jų nepažinę, apie tai nebūtume sužinoję ir mes (Striegler 2010: 41; plg. Striegler 2012: 216). Atskirai verta panagrinėti, kokie išoriniai šventų miškų bruožai tuo metu buvo regimi.

Žinias apie 100 karo kelių į Lietuvą surinko apie 150 žvalgų (kai kurie paminimi ne viename aprašyme, tačiau asmenvardžiai iškraipomi, todėl ne visada atpažįstami). Prie žvalgų vardų nurodytos ir jų gyvenamosios vietos, tad matyti, kad dauguma jų buvo iš Sembos, kiti gyveno netolimose pasienio su Lietuva vietovėse arba apibūdinti kaip tarnai ar pareigūnai (pavyzdžiui, vienu atveju kelią žvalgė ponas (*her*) Kuntcė iš Vakarų Europos) (Striegler 2010: 13–14). Asmenvardžiai rodo skirtingą žvalgų kilmę, bet dalis jų tikrai buvo baltų genčių atstovai ir net galėjo turėti kokių nors ankstesnių ryšių su Žemaitija (pvz., Tvirbutas, kuris pranešė apie Siautūnus, arba Eikintas su broliu (jo vardas neminimas), kurie pirmieji pranešė apie Ašvietę).

XIV a. kryžiuočių karo kelių aprašymuose minimi įvairūs miškai: graudė kaip sengirė (*graude*, *grawden*), ąžuolynai (*damerow*) ir pušynai, šilai (*heide*) (Die littauischen 1863: 665 (išn. 14), 669 (išn. 4); Mortensen 1938: 5–6; plg. Paravicini 1995: 94). Šventi (*heilig*) miškai vadinami išimtinai žodžiu *wald*, t. y. taip pat, kaip mišrūs spygliuočių ir plačialapių arba išvien plačialapių (ąžuolų, skroblų, klevų, liepų ir kt.) miškai; dažnai greta buvo nurodomi ir tikriniai tokių miškų vardai[5]. Siautūnai, Nemakštė ir Ašvietė šaltiniuose minimi kaip šventi miškai, taip pat ir be šio apibūdinimo. Miškas prie Rambyno paminėtas tik vieną kartą, ir jis pavadintas šventu. Deja, aprašymuose nieko nepasakyta apie šių miškų dydį, tegalima spėlioti ir apie jų paplitimą.

Vieno karo kelio aprašyme (Nr. 7) paminėti du šventi miškai – Ašvietė Kaltinėnų ir Nemakštė Viduklės krašte (Die littauischen 1863: 669–670). Skirtingi aprašymai Viduklėje mini maždaug 13 km atstumu nutolusius du šventus miškus – Nemakštę ir Siautūnus.

Atkreiptinas dėmesys, kad karo kelių žvalgai pranešė apie dar kelis tikriniais vardais vadinamus miškus, bet aprašymuose jie nebuvo pavadinti šventais. Tai sunkiai lokalizuojami *Solomedye* ir *Weisebow*, taip pat *Salto* ir *Ylgasil* (Die littauischen 1863: 647, 684, 672, 676). Paskutinį pavadinimą reikia skaityti kaip Ilgašilį, tai buvęs pusės mylio pločio ruožas miškų tarp Viešvilės ir Gaurės viduryje. O *Salto* gali būti iškraipytas Siautūnų švento miško vardas – taip galima spėti iš šio karo kelio (Nr. 20) krypties į Vaikių kraštą (Die littauischen 1863: 676).

SIAUTŪNAI

1385 m. kelio į istorinį Viduklės kraštą aprašymas (Nr. 51), parengtas pagal žvalgų *Squabe* ir *Gastart* pranešimą, už 2 mylių[6] nuo Milžavėnų (*Milsove*), prie švento miško, mini Siautūnų ar Siaučių vietovę (*Säuten czü deme heiligenwalde*). Joje galima sustoti pastoviui, ir pašaro čia pakanka. Nuo Siautūnų dar 2 mylias buvo keliaujama į Vaikių kraštą (*in das lant czü Wayke*) (Die littauischen 1863: 687–688)[7]. Po dešimties metų kiti du kryžiuočių žvalgai *Rexa* ir Tvirbutas kelyje į Viduklę (Nr. 27) nurodė galimą nakvynės vietą prie Siautūnais vadinamo miško, kuris esąs prie Šešuvies (*im lande an eyme walde, der hest Sautum bi eynem vlise Sassaw*) (Die littauischen 1863: 678).

Trys paminėtieji dėmenys: Viduklė, apie 15 km atstumas nuo Milžavėnų ir Šešuvies pakrantė rodo, kad šventas Siautūnų miškas galėjęs būti

5 Jau žinome, kad išimtis yra Ventis, nes minėdami šį mišką kryžiuočiai apie jo šventumą nekalba, apie tai žinoma iš XV a. I p. Vytauto aplinkoje parašytų tekstų.

6 14,8 km.

7 Tyrinėtojai Vaikių pagrįstai ieško Šienlaukio, Alėjų ir Nemaršonių kryptimi (Biržiška 1930: 48–49; Salys 1930: 69).

„Vykinto kelių“ keliautojai eina senkeliu per Jūkainių ąžuolyną (Raseinių r.). 2020 m. Daivos Vaitkevičienės nuotrauka

Pryšmančių apylinkėse (Viduklės sen., Raseinių r.), galbūt kaimyniniuose Šaltropiuose ar Talkininkuose. XIX a. viduryje visose šiose vietovėse dar plytėjo miškai, kuriuos šiandien mena prie Talkininkų išlikęs masyvas. Apsilankyti šiame krašte kviečia Jūkainių ąžuolyne įrengtas pažintinis takas (jo pradžia – WGS84: 55.4279, 22.9248). Miško vardas Siautūnai primena Siautelių kaimo pavadinimą, tačiau šis yra toli į vakarus nuo istorinio Viduklės krašto.

NEMAKŠTĖ

1386–1395 m. trys karo kelių į Žemaitiją aprašymai (Nr. 7, 24 ir 28) Viduklės krašte dar mini Nemakštę prie švento miško (*czu Namaxste, czum heiligin walde*) ir mišką vadina tuo pačiu vardu (*czum walde Nemagste genant*) (Die littauischen 1863: 669–670, 677). Deja, kitų aprašymuose nurodytų vietovių, iš kur arba kur keliaujama iš Nemakštės, pavadinimai neatpažįstami ir dėl jų lokalizacijos tyrinėtojai vienos nuomonės neturi. Svarbiausias orientyras, padedantis lokalizuoti Nemakštę, yra 1394 m. kelio aprašyme (Nr. 28), parengtame pagal žvalgų *Zada* ir *Kinne* pranešimą, paminėtas šiame miške buvęs didelis ežeras (*bie dem walde Nemacste, do ist ein grosir see* – Die littauischen 1863: 679).

Ežerų šioje Žemaitijos dalyje reta, tad nėra jokios abejonės, kad Paežerio kaimo ežeras (WGS84: 55.4395, 22.7623), esantis už 1 km į šiaurės vakarus nuo Nemakščių (Raseinių r.), mena ir pastaruoju vardu vadintą šventą mišką (Mierzyński 1896: 97; Vaitkevičius 1998: 573; Almonaitis, Almonaitienė 2021: 132–133). XVI a. II p. Paežerio ežeras dar buvo vadinamas Nemakšte (*Немокшта*), t. y. taip pat, kaip kitados šventas miškas[8].

Padavimas apie padangėmis atkeliavusį maždaug 3 ha dydžio Paežerio ežerą apipelkėjusiais krantais – esą jis netilpęs į Paršgulio daubą netoli Ižiniškių piliakalnio ir atskriejęs į Paežerį kartu su žuvimis – rodo, jog ežeras neabejotinai buvo čia plytėjusios Nemakštės šventvietės dalis. Išskirtinai Žemaitijai būdingas mitinis pasakojimas, kurį XX a. 8-ame ar 9-ame dešimtmetyje užrašė mokytojas ir kraštotyrininkas Antanas Girčys, ežerą siejo su žmonėms juodo paršo pavidalu pasirodžiusiu dieviškojo pasaulio atstovu (Greimas 1990: 55–56; plg. Kerbelytė 1973: 20).

8 Šalia esantis dvaras su miesteliu turėjo Nemakščių vardą (Немокшты) (Спрогис 1888: 202). Beje, pastaraisiais metais prie Nemakščių aptikta ir radinių iš suardytų XIII–XIV a. degintinių kapų (išsamiau žr. Vaitkevičius 2020: 414).

Nemakštės ežeras Paežerio kaime (Raseinių r.) ir Nemakščių bei Pagojo I ribos. Autoriaus brėžinys

Kartą žmogus bekasdamas rūsį rado lobį. Išsigando, kad tiek daug pinigų, ir nuėjo klausti klebono, ką daryti. Jis patarė už pusę nupirkti kiaulių, o už kitą pusę pašaro ir šerti. Kai šis sušėrė, vėl ėjo klausti, ką daryti. Klebonas liepė jam pusę bekonų parduoti ir už parduotus pirkti pašarą, ir vėl šerti. O kai vėl sušėrė, dar kartą ėjo klausti. Šis vėl liepė pusę parduoti ir už tuos gautus pinigus nusipirkti pašaro ir šerti. Taip liko vienas didelis paršas, kuris nebeištilpo ir pro duris. Kai žmogus išėjo klausti pas kleboną, ką dabar daryti, paršas išėjo iš tvarto ir netoli iškniso didelę duobę[9].

Išknisęs duobę atsigulė ir gulėjo ten 3 dienas ir 3 naktis. Duobė vis didėjo. Trečios dienos vakare iš vakarų ėmė kilti didžiuliai debesys. Kilo didelė audra, ėmė lyti. Beeidamas debesis krito į paršo išgulėtą duobę su tokiu dideliu trenksmu, kad net kaimynų langai išbyrėjo. Visas debesis nesutilpo į paršo išgulėtą duobę. Pusė debesies nuslinko per Nemakščius, visai neaukštai. Jis su trenksmu krito už Nemakščių, išmušė čia duobę ir pripildė ją pilną vandens. Iš jo atsirado Nemakščių ežeras.

Po audros žmonės išėjo į gatves, rado gyvų žuvų. Suprato, jog iš debesies iškrito. Matyt, buvo audros iškeltas ežeras ir nešamas į kitą vietą. Tą audrą ir sukėlė užkeiktais pinigais pirktu maistu maitintas juodas paršas (skelbiama iš Vytenio ir Junonos Almonaičių šeimos bibliotekoje saugomos mašinraščio „Paminklai Nemakščių apylinkėje“ kopijos; plg. Girčys 2010: 7, 588).[10]

XIX a. I p. Nemakštės ežerą supo ir iki šiol supa dirbami laukai, Pužuose (į šiaurės rytus nuo ežero) gyventa bajorų. Kaimyninio Pagojo kaimo pavadinimas liudija, kad miško šioje apylinkėje tikrai būta ir naujaisiais amžiais jis buvo vadinamas Gojumi.

AŠVIETĖ

1386–1395 m. laikotarpiu karo kelių į Žemaitiją aprašymai daugelį kartų mini Ašvietę. Du kelių aprašymai tokiu vardu vadina šventą mišką, plg.: *Eykint syn bruder vnd Mase wellin füren von Jensetilte bys czum heilgin walde, der heist Asswyiote* (Eikintas, jo brolis ir *Mase* nori vesti nuo Yžnės tilto iki švento miško, kuris vadinasi Ašviete – 1386 m., žiemos kelias Nr. 6). Dar tris kartus tame pačiame krašte žvalgų paminėta Ašvos, kitaip – Ašvietės upė (*vff das vlis Asswe... czum flise, das heist*

9 Anot užrašytojo, tai šalia Ižiniškių piliakalnio esantis Paršgulis, „ir dabar iš tos duobės vis teka upeliūkštis, nors aplinkui vien smėlynai“.

10 Plg.: „Pasakoja, kad ežeras buvęs senovėj už [Nemakščių] kapų, iš kur oru perlėkęs į Paežerį“ (Užrašė P. Bendžiūtė, 1935 m. – LŽV: Paežerio k., Nemakščių valsč., Tauragės apskr.) ir „[Smeltynės k.] ežeras baigia išdžiūti. Pasakoja, kad ežeras oru perlėkęs per Nemakščių m. ir nusileidęs dabartinio Paežerio ežero vietoj“ (*U.* R. Kružaitė, 1935 m. – LŽV: Smeltynės k., Nemakščių valsč., Tauragės apskr.).

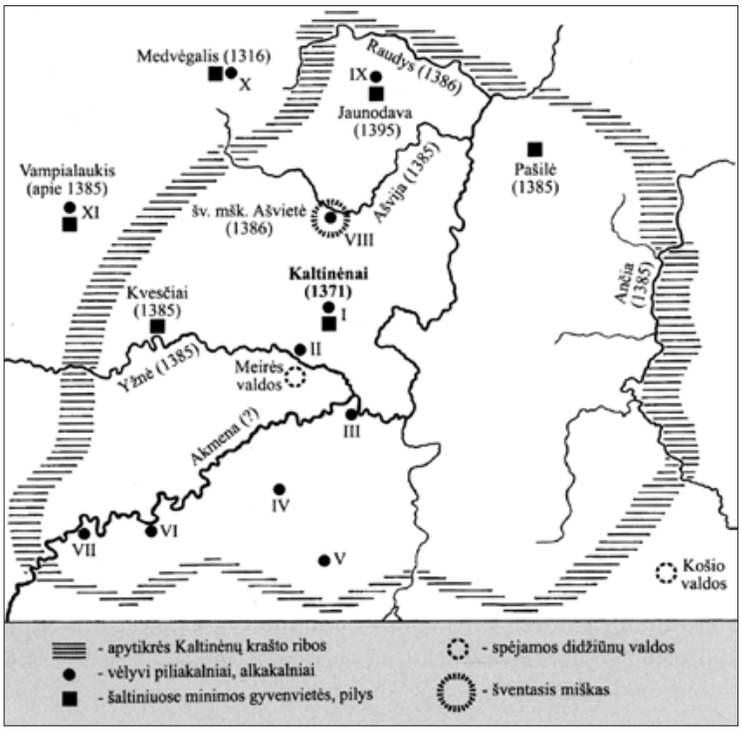

Kaltinėnų kraštas XIV a. pab.–XV a. pr. Skaičiais pažymėta: I – Pilių piliakalnis, II – Gedminiškės (Trako) piliakalnis, III – Pagrybio piliakalnis, IV – Kaušų alkakalnis, V – Prienų piliakalnis, VI – Vedrių piliakalnis, VII – Kazokų piliakalnis, VIII – Pakalniškių alkakalnis, IX – Jaunodavos (Gardiškės) piliakalnis, X – Karūžiškės (Medvėgalio) piliakalnis, XI – Bilionių piliakalnis. V. Almonaičio brėžinys (pagal Almonaitis 2013: 62)

Asswee... so wirt das leger werdin vf Assweoten...), kurios pakrantėje pašaro pakanka (keliai Nr. 8, 9, 13 – Die littauischen 1863: 671, 672, 673)[11].

1395 m. kelio iš Kvesčių į Jaunodavą aprašymas (Nr. 18), parengtas pagal Hanso, Eisučio sūnaus, *Scurdenne* ir *Panst* pranešimą, nurodo, kad Jaunodavos krašte yra ir šventas miškas, ir upė (*czu Jonawdo dem lande, do lyt eyn heilig wald vnd eyn vlys* – Die littauischen 1863: 668, 669, 675; jokiuose kituose šaltiniuose Jaunodavos kraštas nėra minimas, todėl jis laikytinas vietinės reikšmės savivaldos centru istoriniame Kaltinėnų krašte – Almonaitis 2013: 53). Minėtas pranešimas apie šventą mišką pagrįstai siejamas su Ašviete ir rodo, jog ji buvo prie Jaunodavos apylinkėse (Katinėnų sen., Šilalės r.) tekančio Ašvijos upelio – 14 km ilgio dešiniojo Akmenos intako (Mierzyński 1896: 90–94; Salys 1930: 38; Vaitkevičius 1998: 11, 14; Almonaitis 2013: 58).

Žvalgai keliaujantiems nurodė ir atstumus: nuo Varnelės upelio tilto iki Ašvietės (3 mylios[12]), nuo Yžnės upelio tiltu pavadintos brastos[13] iki Ašvietės (1,5 mylios), nuo Ašvietės iki Kražių (3 mylios), iki Raudžio (2 mylios)[14] ir iki Lokaušupio Laukuvos apylinkėse (3 mylios). Tokie dideli nuotoliai neleidžia nustatyti tikslesnės švento miško vietos, bet parodo, kad Ašvietės miškas buvo patogioje, skirtingais keliais pasiekiamoje Kaltinėnų krašto vietoje (plg. Biržiška 1930: 42; Striegler 2010: 41).

1400 m. sausį Vokiečių ordino, jo talkininkų iš Vakarų Europos ir paties Vytauto išvien surengto karo žygio aprašyme Meco kronikoje pasakojama apie žemaičių atsitraukimą į Šventąją girią:

> Atsitraukė ir pabėgo į nuostabią girią, kurią jie vadina Šventąja giria ir kur joks krikščionis nėra buvęs. Toje girioje jie gelbėdavosi, kai jausdavosi pralaimį. Ir toje girioje buvo labai stipri tvirtovė iš storų rąstų, ir stovėjo gražūs pastatai, ir visa tai buvo krikščionių paimta (cit. pagal BRMŠ I 472).

Alvydo Nikžentaičio spėjimo (1987: 2, 7), kad nuostabi Šventoji giria, minima Meco kronikoje, galėtų būti tas pats, iš kitų XIV a. II p. šaltinių žinomas šventas miškas Ašvietė, V. Almonaitis nepalaikė, tačiau kruopščiai ištyręs XIV a. II p.–XV a. pr. Kaltinėnų krašto istoriją, jo neatmetė (Almonaitis 2013: 33, 59–60). Norbertas Vėlius pastebėjo, kad labai stipri tvirtovė ir gražūs pastatai Šventojoje girioje laikytini veikiau religiniu kompleksu, žemaičių šventykla (BRMŠ I 471). Jos vietos pagrįstai galima ieškoti ir Ašvietėje prie Ašvijos.

Pasakojamoji tradicija Ašvijos pakrantėse su baltų religija sieja ne vieną, o keletą vietų: Gojų

11 Beje, trumpą upės pavadinimo formą *Ошва*, *Ошвя*, *Ожва* ir pan. liudija ir daugelis XVI a. dokumentų (Спрогис 1888: 15).

12 22,2 km.

13 Tiksliau būtų sakyti kūlgrindos.

14 Nėra aišku, kuris Raudžio upelis čia turimas omenyje. Iš konteksto (žr. 7-o kelio aprašymą – Die littauischen 1863: 669) atrodo, kad toks vandenvardis galėjo būti Raudgirio apylinkėse.

Pakalniškių Alkos kalnas (Šilalės r.) į kairę nuo B. Balsienės sodybos pastatų ir numelioruotas Ašvijos slėnis, žvelgiant nuo Sidabrine vadinamo plokštinio kapinyno (iš pietų). 2018 m. Autoriaus nuotrauka

tarp Laumenų ir Josūdiškės kaimų Ašvijos aukštupyje, Skabučių Jokės ir Pakalniškių Alkos kalnus vidurupyje, Rukšių Rojų žemupyje ir kai kurias kitas vietas.

Ypatingo dėmesio nusipelno padavimas apie Pakalniškių Alkos kalną (būtent šiame tėkmės ruože Ašvija pasikeičia, ir jos slėnis stebėtinai susiaurėja). 1971 m. šį pasakojimą Vladas Statkevičius Peslių kaime užrašė iš Broniaus Pamedyčio (60 m., vietinis):

> Ten, kur Daugvėri, suvėrusi daug ravukų Pakalniškiuose, atneš sava vandenis į Ašviją, yr Alkas kalns. Unt to kalna senoves žmonys Perkūnui kūrendava švintą ugnį, aukas degydava. Ašvijas pakrantėse buvusi dideli Ašvytes unžūlų giria. Tun girią senoves žmonys laiki švinta, unžūlų nakirsdava. Tik kap į Pakalniškius atsikeli naujas pons su nauju tikėjimu, lypi tun girią iškirsti ir švintąją ugnį užgesyti. Tik ilga da buva kūrenama unt Alkas švintoji ugnis naktimis. Netrukus ji Radiškes giriose atsirada, o kai Laumenų laumes į Laumenus nusigabena, tai ir tin jau nablika. (Padavimai 134)

Iš V. Statkevičiaus užrašų matyti, kad 1970-aisiais jis dažnai lankė Peslius, bendravo su vietos gyventojais (taip pat B. Pamedyčiu), vis tikėdamasis rasti duomenų apie šiame kaime esančias senovės laidojimo vietas (plg. Statkevičius 1975: 45–46). Tačiau apie B. Pamedyčio asmenybę žymusis kraštotyrininkas žinių nepaliko[15], ir šiandien belieka stebėtis, kaip sakytinė tradicija išsaugojo padavimą apie šventą Ašvietės ąžuolų girią[16].

Pakalniškiuose, kuriuos pirmiausia paminėjo B. Pamedytis, išliko baltų religijos šventvietė Alka. Pirmą kartą ją mini 1935 m. Žemės vardyno anketa (LŽV: Pakalniškiai)[17]. 1994 m. šios Alkos vardas dar buvo siejamas su išalkusiais kareiviais:

> Alka – kalniuks. Šnekėji, sakė kaulų rada. Aš girdėjau, pasakodavo, kad buvįs kada karas, ir buvį baisiai daug alkanų kareivių, kad skaitos, kariuomenė čia a l k o. (LTR 6611/378)

Pastaruoju metu šalimais žemę dirbanti Birutė Galinskaitė-Balsienė (68 m., vietinė) šventvietę

15 Valstybės archeologijos komisijos archyve saugomas B. Pamedyčio pasirašytas pasižadėjimas saugoti jo žemėje esančius Pesių kaimo senkapius (VAK b. 97, l. 278).

16 Galimą leidinio, kuriame buvo paskelbti kryžiuočių kelių į Lietuvą aprašymai, įtaką tenka atmesti, nes T. Hiršas Ašvietę klaidingai lokalizavo prie Užvenčio (Die littauischen 1863: 665). Lietuvių autorius V. Biržiška Ašvietės ieškojo tarp Jaunodavos ir Medvėgalio, bet tyrime net neužsiminė, kad Ašvietė – tai šventas miškas (Biržiška 1930: 27, 28).

17 Čia ir kitur cituojamos Tauragės apskrities, Kaltinėnų valsčiaus anketos.

Laumenų-Josūdiškės Gojaus miške (Šilalės r.). 2022 m. Autoriaus nuotrauka

vadina Alkės kalnu[18]. Teisinės apsaugos iki šiol neturinti žvyro kalva yra kiek pailga šiaurės–pietų kryptimi, apie 35 x 50 m dydžio (WGS84: 55.5915, 22.4458). Žvelgiant iš rytų, tai tik poros metrų paaukštėjimas, tačiau vakarinis Alkos šlaitas – vidutinio statumo, iš čia atsiveria reginys į numelioruotą Ašvijos slėnį

Į pietus nuo Alkos plyti iki šiol netyrinėta senovės žemaičių laidojimo vieta, vadinama Sidabrine (unikalus kodas 6802), kurią ariant rasta daug ir įvairių skirtingiems geležies amžiaus laikotarpiams būdingų radinių: smeigtukų nuokamienėmis galvutėmis, juostinių ir rankogalinių apyrankių, įmovinių kirvių bei ietigalių, vienašmenio kalavijo dalis ir kt. (Statkevičius 1975: 90, 96, 105, 124). Padavimai pasakoja, kad čia senovėje stovėjusi bažnyčia (LŽV: Pakalniškiai), o Sidabrinės vardas rodytų, kad kapinyne buvo išariama ir brangių sidabrinių papuošalų.

Ieškant švento miško pėdsakų, svarbi 1935 m. žinia, jog apskritas 3 ha dydžio kalnelis Putvinskių kaimo pietuose, prie Pakalniškių kaimo ribos, t. y. Ašvijos upelio kairiajame krante, buvo vadinamas Gojumi (LŽV: Putvinskiai)[19]. Gojuko (2 ha) tais pačiais metais būta Šaltiške vadinamoje Radiškės kaimo dalyje, kuri ilgainiui išaugo į savarankišką gyvenamąją vietą, į šiaurę nuo Stasio ir Jono Radavičių sodybos (LŽV: Radiškė). Su šia vieta atsargiai tenka sieti B. Pamedyčio pasakojime paminėtą šventą ugnį Radiškės giriose, nes sekant topografinius žemėlapius, jokių kitų didesnių ir žymesnių girių XIX a. antroje pusėje Radiškėje jau nebuvo.

Laumenuose, kur, anot pateikėjo, laumės dar kartą perkėlė šventą ugnį ir ji nebeišsilaikė, čia augusio švento miško dalimi laikytinas prie ribos su Josūdiške, ant Miltų kalno pietvakarinio šlaito, augantis Gojus (WGS84: 55.6114, 22.3749).

Į pietryčius nuo jo į Ašviją iš vakarų įteka Staugana (LŽV: Laumenai), kurios vardas šiandien bemaž visuotinai painiojamas su Ašvija. XIX a. pirmoje pusėje dar visas Miltų kalnas buvo apaugęs mišku, kuris siekė už 1 km į šiaurės vakarus augantį ąžuolą senolį (WGS84: 55.6149, 22.3573), taip pat už 1,8 km į vakarus dunksantį Laumėkalnį (WGS84: 55.6084, 22.3453).

18 2018 m. balandžio 12 d. autoriaus žvalgymų duomenys.

19 Užrašytojo pastaba: „Buvęs miškas. Žemė prie molio, juodžemis“.

Laumenų-Josūdiškės Gojaus miško (nuotraukos kairėje) apylinkės, žvelgiant nuo Miltų kalno (iš šiaurės).
2022 m. Autoriaus nuotrauka

Laumėnų ąžuolas senolis, žvelgiant iš vakarų (Perkūno palikta žymė ant medžio kamieno paženklinta Nukryžiuotuoju).
2022 m. Autoriaus nuotrauka

Nemuno tėkmės ruožas ties Ragaine su pažymėta istorine perkėla (*Fährhaus*), Rambyno miškas (*Rombinus Wald*) tarp Rambyno ir Bitėnų kaimo, Bitėnų miškas (*Bittehner Wald*), besiribojantis su Šereiklaukio girininkijos miškų masyvais Nemuno krante 1861 m. kariniame topografiniame Rytų Prūsijos žemėlapyje (Bande I Blatt 5 Ragnit). Saugomas Prūsijos kultūros paveldo slaptajame valstybės archyve Berlyne

Pastarojoje vietoje miškas, beje, minimas ir 1583 m. Raseinių žemės teismo akte (*подле леса Лавмесъ Кальнасъ* – Спрогис 1888: 171).

Belieka paminėti Rojumi vadinamą Rukšių kaimo vietovę (dirva, pieva ir miškas – 20 ha) Ašvijos žemupyje, kairiajame jos krante (LŽV: Rukšiai), ir Perkūnplėšio vardą turintį lauką ten pat, dešiniajame Ašvijos krante (LŽV: Burniai).

RAMBYNAS

1394 m. kryžiuočių karo kelio aprašymas (Nr. 22), parengtas pagal *Zada* ir *Waynegede* pranešimą, pirmą kartą mini Rambyną prie Nemuno (*vom Rambyn von der Memil*), iš kur buvo pusę mylios keliaujama į šiaurę, prie Lumpės upės (Die littauischen 1863: 676). Antrasis aprašymas (Nr. 23) datuotas 1385–1395 m. laikotarpiu, paremtas to paties žvalgo *Zada* ir jo porininko *Robütte* pranešimu, prasideda sakiniu, kad tai esąs kelias nuo švento miško prie Rambyno į Medininkų žemę: *Von deme heyligen walde von Rambyn in das lant czu Medeniken*. Toliau detalizuojama, kad pirmojo pastovio vieta Lumpės pakrantėje pasiekiama už 2 mylių; šis kelias esąs geras, vandens ir pašaro užtenka (Die littauischen 1863, 677).

Galbūt šaltiniuose atstumas nuo Rambyno iki Lumpės (nuo pusės iki dviejų mylių[20]) skiriasi todėl, kad vasaros keliai būdavo ilgesni (antrojo kelio aprašymas esąs kaip tik vasaros laikotarpio). Kita vertus, atstumas nuo Rambyno iki Lumpės, keliaujant Nemuno pakrante, būtų trumpesnis, nei matuojant jį nuo šalia Rambyno plytinčio švento miško. Tai reikštų, kad persikėlę per Nemuną ties Ragaine, kryžiuočiai žygiavo per šventą mišką Nemuno dešiniajame krante, vingyje, kuris vakaruose siekė Rambyną (plg. Thomas 1887: 113–114; Mierzyński 1896: 99).

Apie šventą mišką prie Rambyno užsimena ir Eduardas Gizevijus – esą Rambyno šventkalnio šiaurinę ribą žymėjo ir jį nuo švento miško skyrė

20 Nuo 3,7 iki 14,8 km.

puslankį sudarančios smėlio kalvelės. XVIII a. viduryje tarp Rambyno ir Bitėnų augo lapuočiai, o E. Gizevijaus laikais – pušynas (Gisevius 1837: 20–21) Beje, 1970 m. vietovardžių rinkėjai Bardėnuose dar užrašė pavadinimą Šventgirė, tačiau patikslinančių duomenų nepateikė (išsamiau žr. Vaitkevičius 2023: 16).

APIBENDRINIMAS IR IŠVADOS

Trumpos, dažnai vos kelių žodžių seniausių istorijos šaltinių žinutės apie šventus miškus leidžia pasiekti tolimiausias istorijos kerteles ir atveria vartus į tarpdalykinių tyrimų sritį, kurioje svarbu viskas: istoriniai faktai ir jų kontekstai, vietovardžiai, padavimai, archeologiniai radiniai, kartografinė medžiaga. Visi šie ir daugelis kitų duomenų, neišskiriant nei gamtos mokslų žinių, dar laukia atidžių tyrinėtojų.

Šventi miškai į istorijos šaltinius pateko XIV a., vykstant karui su Vokiečių ordinu. Karo kelių į Žemaitiją aprašymuose apie penkis šventus miškus skirtingose vietovėse kalbama kaip apie mišrius ir plačialapius miškus, t. y. geografinius taškus, paprastai nurodant ir jų tikrinius pavadinimus, kaip apie pastovio vietas. Kita vertus, galbūt tuo laikotarpiu vietos kariuomenės stovykloms buvo parenkamos šalia šventų miškų. Turint omenyje šias aplinkybes, geriau suprantamas iš žvalgų pranešimų išryškėjęs šventų miškų ryšys su upėmis (tik Nemakštėje tyvuliavo ežeras, kur pašaro taip pat pakako, ir kraštas buvo visko pilnas). Kita vertus, tarp šventų miškų ir vandens telkinių, manytina, būta ir gilaus mitologinio ryšio – Nemakšte juk buvo vadinamas ir šventas miškas, ir, kaip atskleidė tyrimas, šventas ežeras[21]; prie Ašvos upelio, dabar vadinamo Ašvija, buvo Ašvietės (tarmiškai – *Ašvytės*) miškas, kurio pavadinimas gali būti suprantamas kaip Ašvos vieta. Todėl galima manyti, kad šventų miškų pavadinimai sutapo su vietos dievybių vardais ir kūrė aplinką, kurioje, kaip rodo Pakalniškių Alkos kalno pavyzdys, šventviečių galėjo būti daugiau ir įvairių rūšių. Dėmesį taip pat atkreipia faktas, kad šalia šventų miškų būta gyvenamųjų vietovių, apie kurias liudija archeologiniai radiniai ir (arba) istorinės žinios.

Karo kelių aprašymų analizė rodo, kad Ašvietė buvo už keleto kilometrų nuo Kaltinėnų – istorinio XIV a. pab.–XV a. pr. krašto centro, į Ašvietę ir iš jos buvo keliaujama daugeliu krypčių. Tuo tarpu Ventis XIII a. pab.–XV a. I p. buvo Veliuonos pilies apylinkės pakraštyje ir sutapo su vakarine šio teritorinio ir administracinio vieneto riba.

Apskritai istorinių šaltinių žinios apie Ventį – unikalios. Jos byloja, kad tai buvusi LDK valdovų šventvietė, neatmestina galimybė, kad savo ištakomis ji siekė priešistorinį baltų genčių laikotarpį. XV a. I p. Venčio valdytojas Vytautas deklaratyviai atsiribojo nuo su šiuo šventu mišku susijusios religinės tradicijos, tačiau senu papročiu į Ventį kvietė susitikti kitų šalių valdovus. Žinia, šiose apylinkėse keitėsi ir vietovardžių tradicija: Galsūnos (Kalsūnos) upelis šiandien jau vadinamas Gystumi, Kalsų (Kalsinos) gyvenvietė, manytina, tapo Gystėnų kaimu, o šventą Ventį mena Draustine vadinamas miškas ir padavimai. Seniausio Lietuvoje žinomo švento miško vietoje iki šių dienų išliko apie 45 ha miško masyvas ir archeologų dar netyrinėtas piliakalnis.

Nemakštės šventumas atsispindi padavimuose apie Nemakštės ežerą, nors jis dabar oficialiai vadinamas Paežerio vardu. Ašvietė minima XX a. II p. užrašytame padavime apie Pakalniškių Alkos kalną, iki šiol plačiai žinomas Rambyno – amžinos lietuvių tautos šventovės – vaizdinys. Taigi, žinių išliko net apie 4 iš 5 seniausiuose istoriniuose šaltiniuose paminėtų šventų miškų: juos mena pasakojamoji tradicija ir vietovardžiai. Būtina tęsti istorinius ir pradėti archeologinius šių vietovių tyrimus.

PADĖKA

Už padavimų apie Nemakštės ežerą kopijas dėkoju doc. Vyteniui Almonaičiui, už padavimo apie Ašvietę kopiją – bibliografei Vidai Beržinienei.

Straipsnis parengtas asociacijos „Gyvo Žalio“, Lietuvos nacionalinio muziejaus, Lietuvos geografų draugijos, Lietuvos arboristikos centro ir VU Gamtos mokslų fakulteto surengtoje konferencijoje „Kalbantys ąžuolai – Lietuvos tautinio atgimimo ąžuolyno ateitis ir ąžuolų apsauga Lietuvoje“, kuri įvyko 2023 m. gegužės 13 d. Ožkabaliuose (Vilkaviškio r.), perskaityto pranešimo „Lietuvos šventų miškų tyrimo ir atkūrimo byla“ pagrindu.

21 Čia, be kita ko, dėmesį atkreipia lotynų kalbos žodžio *nemus* reikšmė „miškas“ (už šį pastebėjimą dėkoju dr. Daivai Vaitkevičienei).

SANTRUMPOS

LTR = Lietuvių tautosakos archyvas Lietuvių literatūros ir tautosakos institute (nurodomas rinkinio numeris ir tautosakos vienetas)
LIIR = Lietuvos istorijos instituto bibliotekos Rankraštynas
LVIA = Lietuvos valstybės istorijos archyvas
LŽV = Lietuvos žemės vardyno anketos, saugomos Lietuvių kalbos instituto Vardyno skyriuje
VAK = Valstybės archeologijos komisijos archyvas

ŠALTINIAI IR LITERATŪRA

Almonaitis 1998 = V. Almonaitis. *Žemaitijos politinė padėtis 1380–1410 metais*. Kaunas.

Almonaitis 2013 = V. Almonaitis. *Vakarų Lietuva XIII–XV amžiuje. Mokslinių straipsnių rinkinys*. Kaunas.

Alseikaitė-Gimbutienė 1943 = M. Alseikaitė-Gimbutienė. Pagoniškosios laidojimo apeigos Lietuvoje. *Gimtasai kraštas*, Nr. 31, p. 53–80.

Archeologiniai 1926 = Archeologiniai radiniai. *Lietuva*, lapkričio 23 d. (Nr. 265), p. 6.

Balys 1948 = J. Balys. *Lietuvių tautosakos skaitymai*. Tübingen, d. 2.

Batūra 2001 = R. Batūra. Veliuona – Lietuvos gynybos skydas kare su Kryžiuočių ordinu (XIII a. pabaiga – XV a. pirmasis ketvirtis). *Veliuona*. Vyr. red. V. Girininkienė. Vilnius, p. 79–111.

Beresnevičius 1998 = G. Beresnevičius. Kosmosas ir šventvietės lietuvių ir prūsų religijose. *Darbai ir dienos*, t. 6(15), p. 9–50.

Biržiška 1930 = V. Biržiška. Kryžiuočių keliai į Lietuvą XIV amž. 1. Keliai į Žemaičius. *Praeitis*, t. 1, p. 1–63.

BRMŠ I = *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai. Nuo seniausių laikų iki XV amžiaus pabaigos*. Sud. N. Vėlius. Vilnius, 1996, t. 1.

Codex 1882 = A. Prochaska (sud.). *Codex epistolaris Vitoldi magni ducis Lithuaniae 1376–1430* (Monumenta medii aevi historica res gestas Poloniae illustrantia, t. 6). Cracov, t. 1.

Čelkis 2021 = T. Čelkis. *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kelių evoliucija. Sausumos užvaldymas*. Vilnius.

Delineacyia 1758 = *Delineacyia Geometryczna Woytowstw Kubilniskiego y Gistanskiego WXięstwie Zmuydzkim w Starostwe Wielonskim <...> w Roku 1758 Mci Nowembra 19 Dnia <...> Uczyniona*. LVIA f. 11, ap. 2, b. 262, l. 2.

Dundulienė 1979 = P. Dundulienė. *Medžiai senovės lietuvių tikėjimuose*. Vilnius.

Girčys 2010 = A. Girčys. *Nemakščiai*. Kaunas.

Gisevius 1837 = E. Gisevius. Der Rombinus. *Preussische Provinzial-Blätter*, Bd. 18, s. 3–32.

Godvod, Bačkaitis 2021 = K. Godvod, J. Bačkaitis. Storiausių Lietuvos ąžuolų trisdešimtukas. Dešimtmečio senumo ekspedicijos pėdsakais. *Kraštovaizdžio architektūra – teorijos ir praktikos aspektai*, Nr. 1, p. 123–135.

Greimas 1990 = A. J. Greimas. *Tautos atminties beieškant. Apie dievus ir žmones*. Vilnius-Chicago.

Die littauischen 1863 = Die littauischen Wegeberichte. T. Hirsch, M. Töppen, E. Strehlke (sud.) *Scriptores rerum prussicarum*. Leipzig, Bd. 2, s. 662–711.

Ivinskis 1938 = Z. Ivinskis. Medžių kultas lietuvių religijoje (Cultus arborum in antiqua religione lituanorum). *Soter*, Nr. 1, p. 141–176.

Ivinskis 1939 = Z. Ivinskis. Medžių kultas lietuvių religijoje (Cultus arborum in antiqua religione lituanorum). *Soter*, Nr. 2, p. 113–144.

Ivinskis 1986 = Z. Ivinskis. *Rinktiniai raštai*. Red. P. Jatulis. Roma, t. 2.

Jana Długosza 1869 = *Jana Długosza Kanonika Krakowskiego dziejów polskich ksiąg dwanaście*. Przekład K. Mecherzyńskiego. Krakow, t. 4.

Johann von Posilge 1866 = Johann von Posilge. Chronik des Landes Preussen (von 1360 an, fortgesetzt bis 1419). T. Hirsch, M. Töppen, E. Strehlke (sud.) *Scriptores rerum prussicarum*. Leipzig, t. 3, s. 13–404.

Jurginis 1962 = J. Jurginis. *Baudžiavos įsigalėjimas Lietuvoje*. Vilnius.

Kerbelytė 1973 = B. Kerbelytė. *Lietuvių liaudies padavimų katalogas*. Vilnius.

Lites 1892 = *Lites ac res getae inter Polonos Ordinemque cruciferorum. Spory i sprawy pomiędzy Polakami a Zakonem Kryżackim*. Poznań, t. 2.

LPA I = Z. Baubonis, G. Zabiela. *Lietuvos piliakalniai. Atlasas. Akmenės–Kupiškio rajonai*. Vilnius, 2005, t. 1.

Mappa 1835 = *Mappa Idealna Dwóch Parafiow to iest Wielońskiey i Srzednickiey wyrażaiąca <...> Roku 1835 Miesiąca Decembra 24 dnia Uczyniona*. [Skaitmeninė kopija saugoma Mariaus Skerniškio asm. rinkinyje].

Mierzyński 1896 = A. Mierzyński. *Źródła do mytologii litewskiej / Mythologiae Lituanicae Monumenta. Wiek XIV i XV*. Warszawa, t. 2.

Mortensen 1938 = H. Mortensen, G. Mortensen. *Die Besiedlung des nordöstlichen Ostpreussens bis zum Beginn des 17. Jahrhunderts / 2. Die Wildnis im östlichen Preussen, ihr Zustand um 1400 und ihre frühere Besiedlung* (= Deutschland und der Osten, Bd. 8). Leipzig.

Nacionalinio 2022 = *Nacionalinio miškų susitarimo VII temos „Miškų socialinės, kultūrinės [ir dvasinės] vertės atskleidimas ir padidinimas“ susitarimų grupės darbo rezultatas*. 2022 m. kovo 7 d. Prieiga per internetą: <https://nacionalinismiskususitarimas.lt/wp-content/uploads/2022/03/NMS-VII-temos-susitarimu-grupes-darbo-rezultatas.pdf> [Žiūrėta 2023-07-03].

Nikžentaitis 1987 = A. Nikžentaitis. Baudžiamoji 1400 m. Vokiečių ordino ekspedicija į Žemaitiją. *Gimtasis kraštas*, rugsėjo 17–23 d. (Nr. 38), p. 2, 7.

Padavimai = Vladas Statkevičius. *Padavimai*. [Be metų]. Rankraštinis rinkinys saugomas Šilalės viešosios bibliotekos kraštotyros fonde.

Paravicini 1995 = W. Paravicini. *Die Preussenreisen des europäischen Adels* (Beihefte der Francia, Bd. 17/2). Sigmaringen, Teil 2.

Petras Dusburgietis 1985 = Petras Dusburgietis. *Prūsijos žemės kronika*. Parengė, įvadą ir paaiškinimus parašė, žemėlapį sudarė R. Batūra. Vilnius.

Salys 1930 = J. Salys. *Die žemaitischen Mundarten* (= *Tauta ir Žodis*, t. 6). Kaunas.

Slaviūnas 1947 = Z. Slaviūnas. Liaudies papročiai ir mitiniai įvaizdžiai Mažvydo raštuose. *Senoji lietuviška knyga. Pirmosios lietuviškos knygos 400 metų išleidimo sukakčiai paminėti*. Ats. red. V. Mykolaitis. Vilnius, p. 165–214.

Statkevičius 1975 = V. Statkevičius. *Kraštotyrininko užrašai*. Šilalė. Saugoma LIIR f. 2–38.

Striegler 2010 = S. Striegler. *Die „littauischen Wegeberichte". Rekonstruktion und Konstruktion eines historischen Grenzraumes 1384–1402*. Greifsvaldo universiteto Istorijos institutas, magistro baigiamasis darbas.

Striegler 2012 = S. Striegler. Die „littauischen Wegeberichte". Kognitive Karten und die Kommunikation geografischen Wissens im Mittelalter. *Studia Maritima*, Vol. 25, s. 205–217.

Šturms 1946 = E. Šturms. Die Alkstätten in Litauen. *Contributions of Baltic University*, No 3, p. 1–35.

Thomas 1887 = A. Thomas. Rombinus. *Mitteilungen der Litauischen literarischen Gesellschaft,* Bd. 2, Hf. 7–12, s. 111–121.

Vaitkevičius 1998 = V. Vaitkevičius. *Senosios Lietuvos šventvietės. Žemaitija*. Vilnius.

Vaitkevičius 2001 = V. Vaitkevičius. Veliuonos apylinkių šventvietės. *Veliuona*. Vyr. red. V. Girininkienė. Vilnius, p. 49–63.

Vaitkevičius 2003 = V. Vaitkevičius. *Alkai. Baltų šventviečių studija*. Vilnius.

Vaitkevičius 2009 = V. Vaitkevičius. The Sacred Groves of the Balts: Lost History and Modern Research. *Folklore. Electronic Journal of Folklore*, Vol. 42, p. 81–94.

Vaitkevičius 2020 = V. Vaitkevičius. Archeologinių, mitologinių ir istorinių vietų žvalgymai. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2019 metais*. Vilnius, p. 406–416.

Vaitkevičius 2022 = V. Vaitkevičius. Lietuvos drūtieji ąžuolai. Kur ir kaip jie išliko? *Būdas*, Nr. 4, p. 1–17.

Vaitkevičius 2023 = V. Vaitkevičius. Rambyno šventvietės griūtis. *Būdas*, Nr. 2, p. 11–23.

Wigand von Marburg 1863 = Wigand von Marburg. Cronica nova Prutenica. T. Hirsch, M. Töppen, E. Strehlke (sud.) *Scriptores rerum prussicarum*. Leipzig, Bd. 2, s. 453–662.

Спрогис 1888 = И. Я. Спрогис. *Географическій словарь древней Жомойтской земли XVI столетия, составленный по 40 актовымъ книгамъ Россіенскаго земскаго суда*. Вильна.

THE OLDEST KNOWLEDGE OF THE SACRED FORESTS IN LITHUANIA

Vykintas VAITKEVIČIUS

In the article, data from historical sources about the sacred forests of Lithuania is presented in detail and summarised.

From the 14th century, when military campaigns were organised to the Grand Duchy of Lithuania by the German Order until the first half of the 16th century when the legendary part of the Lithuanian chronicles was written, 13 groups of forests, woods, and trees (some – several times over) were mentioned in written sources. The article examines the knowledge of historical sources from the 14th to 15th centuries about five of these places.

Descriptions of the Crusaders' war routes to Samogitia refer to sacred forests in five different locations as geographical points, usually referring to their proper names, as permanent locations or places for military camps. Thus, it is no coincidence that the reports of crusaders' scouts reveal the connection of sacred forests with rivers (and in one case, a lake). On the other hand, there could be a deep mythological connection between sacred forests and water bodies – "Nemakšte" was the name for both the sacred forest and the sacred lake; near the Ašva stream, now called Ašvija, there was the Ašvietė forest, the name of which can be understood as "the place of Ašva." This suggests that the names of the sacred forests coincided with the names of the local deities and that there may have been many different types of temples in their environment (cf. the case of Pakalniškiai Alka hill). Near sacred forests, there were residential areas, which are evidenced by archaeological findings and/or historical knowledge.

For example, Ašvietė was a few kilometres from Kaltinėnai – the historic centre of the region in the late 14th and early 15th centuries, an intersection of roads, while Ventis coincided with the western boundary of Veliuona Castle (a territorial and administrative centre) in the late 13th and 15th centuries.

The unique knowledge about Ventis tells us that this was a sacred place for the rulers of the Grand Duchy of Lithuania. Its roots reach to the prehistoric period of the Samogitian tribes. In the 15th century, the governor of Ventis, the Grand Duke of Lithuania Vytautas, declaratively distanced himself from the religious tradition associated with this forest, but in October 1416, by an old custom, he invited the Polish kings, magistrates of the German Order and Livonian region, and representatives of the nobles to meet in Ventis. In the place of the oldest sacred forest known in Lithuania, about 45 ha of forest has survived to this day, part of it is called Draustinė (from the Lithuanian word drausti -- "saying that what not to do; to not allow; warning; defending") and a mound not yet explored by archaeologists.

The holiness of Nemakštė is evidenced by the stories about Nemakštė Lake (now known as Paežeris). Ašvietas is mentioned in a legend written down in the second half of the 20th century about the Alka Hill of Pakalniškės, and the image of Rambynas, the eternal sanctuary of the Lithuanian nation, is still widely known. Thus, as many as four of the five sacred forests mentioned in the oldest historical sources are still part of the narrative tradition, still site names. It is necessary to continue the historical studies and start archaeological research of these sites.

Klaipėdos universiteto Baltijos regiono istorijos ir archeologijos institutas,
H. Manto g. 84, 92294, Klaipėda
E. paštas: vykintas.vaitkevicius@ku.lt

„SŪDUVIAI“ DABARTINĖJE LIETUVOJE: NEOTRIBALISTINĖ TAPATYBĖS VIZIJA

Petras KALNIUS

Neotribalizmas (gr. neos *– naujas ir lot.* tribus *– gentis, gentinė bendruomenė) – humanitariniuose ir socialiniuose moksluose jau įsitvirtinusi sąvoka. Ji vartojama apibūdinti XX a. pab.–XXI a. pr. įvairiose šalyse kilusius bandymus konstruoti naujas etnines tapatybes tolimoje praeityje egzistavusių genčių pagrindu, ginčyti tų genčių išnykimą. Visgi labiau tikėtina, kad tyrinėtojai, matydami, kad naujas etnines tapatybes kuriančios grupės oponuoja jau nusistovėjusiai etninių tapatybių traktuotei, kurdami terminą „neotribalizmas“ siekė nenutolti nuo jau esamo termino „tribalizmas“, apibūdinančio etninių bendruomenių ginčą, konfliktą. Šiuo metu esama rimto pagrindo kalbėti apie „sūduvių etnoso“ konstravimą Marijampolės apskrityje. Naudodamasis istoriografiniu, lyginamosios analizės bei tipologiniu metodais, siekiu parodyti, kad nei jotvingių sūduvių etnosas, nei jo kalba mūsų dienomis neegzistuoja, ir aiškinu, kodėl nėra pagrindo keisti tiek moksle, tiek praktinėje vartosenoje priimtą Suvalkijos etnografinio regiono pavadinimą.*

Reikšminiai žodžiai: neotribalizmas, etnografinis regionas, suvalkiečiai, sūduviai, baltų gentys.

TARPTAUTINIS NEOTRIBALIZMO KONTEKSTAS IR DABARTINIS „SŪDUVIŲ“ KLAUSIMO AKTUALIZAVIMAS

Pirmasis neotribalizmo terminą 1985 m. pavartojo ir savo knygoje išsamiai išnagrinėjo prancūzų sociologas Mišelis Mafezolis (Maffesoli 1988). Tiesa, M. Mafezolis neotribalizmo sąvoką taikė ir miesto žmonių grupių, judėjimų „atgal prie žemės“, apibūdinimui. Neotribalizmą, kaip naujų etninių tapatybių konstravimo reiškinį, bene pirmasis ėmėsi gvildenti amerikiečių antropologas Džeimsas Klifordas (James Clifford), pats stebėjęs ir aprašęs ilgą JAV Mašpio miesto indėnų, vampanougų genties palikuonių, kovą teismuose dėl pripažinimo, kad jie yra būtent vampanougai, o ne amerikiečiai (Clifford 2006). Tokių reiškinių būta ir Europoje. 1999 m. rugsėjo 23 d. atlikus masinę elzasiečių apklausą buvo paskelbta, kad tik 1 nuošimtis Elzaso gyventojų mano, jog jų kalba – tai vienas iš vokiečių kalbos dialektų, o 95 nuošimčiai įsitikinę, kad kalba unikalia elzasiečių kalba, tad esantys unikali germaniška bendruomenė (Yacoub 2000: 192). Panašiai Rusijoje, Archangelsko srityje, gyvenantys pomorai ėmė tvirtinti, kad jie – ne rusai ir niekada tokiais nėra buvę, kad esantys viena iš sąmoningai užmaršintų finougrų tautų (Шабаев 2006: 20). Pirmąjį mokslinį darbą apie neotribalizmo apraiškas Lietuvoje 2004 m. paskelbė antropologė Ieva Jusionytė (Jusionytė 2004: 111–134). O šio straipsnio autorius 2007 m. rašė, kad, be I. Jusionytės aptartojo žiemgalininkų atvejo, neotribalizmo apraiškų galime įžvelgti ir kai kuriose suvalkiečių bei dzūkų grupėse, kurios tapatinasi su sūduviais ir dainaviais (Kalnius 2007: 92–112). Praėjus beveik dviem dešimtmečiams situacija pasikeitė.

Šiuo metu Lietuvoje su neotribalistiniu veikimu galima sieti pastangas konstruoti sūduvių tapatybę, taip pripažįstant, kad ši senovės baltų gentis nėra išnykusi ir egzistuoja iki šiol. O visų sričių lietuvių mokslininkai esą yra surengę sąmokslą prieš sūduvius, tariamai klaidingai nurodydami sūduvių vietą baltų genčių klasifikacijoje ar nusakydami jų istorinį likimą. Įrodinėjama, kad sūduviai nebuvo jotvingiai, kad tai buvę lietuviai, tad sūduvių etnosas tebėra gyvas Marijampolės apskrityje. Iš tokios nuostatos kyla būtinybė reviduoti etnologijos moksle priimtą ir nusistovėjusį Suvalkijos etnografinės srities pavadinimą ir pakeisti jį Sūduvos pavadinimu, o Marijampolės apskrities lietuvius pripažinti priklausančiais sūduvių bendruomenei. 2022 m. feisbuke tuo klausimu vykusioje diskusijoje etnologas Žilvytis Šaknys taikliai pastebėjo, kad pradedama kurti XXI a. sūduvių tapatybė. Jos konstravimu užsiima Suvalkijos romantikų būrelis.

Filosofas Gintautas Mažeikis, nagrinėdamas žmogaus būtį postmodernioje visuomenėje, apčiuopė iš pirmo žvilgsnio į akis nekrentantį reiškinį, kurį įvardijo nauju, iki šiol lietuvių kalboje neturėtu žodžiu – *įsikitinimai* (Mažeikis 2013). Kai žmogus, atsidūręs schematizuotoje (teisės aktais, taisyklėmis, mokslinėmis konstatacijomis sunormintoje) visuomenės aplinkoje,

Paveisininkų piliakalnis, Lazdijų r. 2021 m. Šioje ir kitose Gyčio Grižo nuotraukose – sūduvių piliakalnių vaizdai

egocentriškai siekia įsitvirtinti kaip kitoks. „Esame kiti, negu mus laiko dauguma. Esame ne suvalkiečiai, o sūduviai“ – toks fundamentalus Suvalkijos romantikų moto. Šis *įsikitinimas*, kaip matysime straipsnio pabaigoje, randasi kaip iš Suvalkijos regiono kilusios žmonių grupės reakcija į būtent šio regiono lietuviams priskiriamus heterostereotipus.

AR SŪDUVIAI BUVO JOTVINGIAI?

Kadangi Suvalkijos romantikai tariamą sūduvių išlikimą iki mūsų dienų grindžia teiginiu, kad sūduviai nebuvę jotvingiais, pirmiausia apžvelgsime, koks sūduvių ir jotvingių santykis istoriografijoje. Sūduvių ir jotvingių tapatumo klausimą yra nagrinėję daugiau kaip dešimties Europos šalių istorikai, archeologai, kalbininkai, ir, natūralu, kad šiuo klausimu jų nuomonės negalėjo visiškai sutapti. Tačiau akivaizdu viena – visi sūduvius mini jotvingių kontekste. O mokslininkai, pasisakę apie gentinę jotvingių struktūrą (bet ne apie sūduvių priklausymą jotvingių gentiniam junginiui), yra pasidaliję į dvi stovyklas.

Vieni jų laikosi nuomonės, kad buvo keturios skirtingos jotvingių gentys: sūduviai, dainaviai, paleksėnai ir grynieji jotvingiai. Bene ryškiausias šios stovyklos atstovas yra lenkų kalbininkas Ježis Nalepa (Nalepa 1964). Veikiausiai dėl jo įtakos lygiai tokią pat jotvingių genčių struktūrą pripažino ir lietuvių archeologas Adolfas Tautavičius (Tautavičius 1994: 4–14), o pastarojo nuomonę veikiausiai perėmė ir dauguma jaunesnių Lietuvos archeologų. Panašiai linkęs manyti ir istorikas Ježis Ochmanskis (Ochmański 1996: 76), tokiai nuomonei pritaria kai kurie kalbininkai. Grynųjų jotvingių išskyrimas neturėtų būti klaidingai suprantamas kaip teiginys, kad pirmosios trys gentys (sūduviai, dainaviai ir paleksėnai) nebuvo jotvingiai. Šiuo atveju susiduriame su XIX a. bei XX a. pr. lenkų, o ir rusų istoriografijoje gyvavusia praktika artimai gimininigų tautų kohortoje išskirti vieną etninę bendruomenę, kuri būtų lyg ir viso giminingo konglomerato branduolys, t. y. centrinė, tipiškiausia[1].

1 Taip, pavyzdžiui, carinėje Rusijoje į visą „lietuviškąją padermę“ buvo žvelgiama vadovaujantis 1827 m. akademiko Piotro Kepeno suformuluota Rusijos tautų kiltinės priklausomybės sistema (koncepcija), pagal kurią „lietuvių gentis“ (*litovskoje pliemia*) susidėjo iš latvių, žemaičių ir grynųjų lietuvių (*sobstvenno litovcev*) tautybių (*narodnostej*). Grynaisiais lietuviais čia buvo laikoma aukštaičių visuma (kartu su dzūkais ir suvalkiečiais). Nežinia, kiek P. Kepeno tautų klasifikavimo metodika galėjo persikelti į lenkų istoriografiją, tačiau grynųjų jotvingių išskyrimas primena tokį sekimą.

Kita mokslininkų grupė laikosi nuomonės, kad buvusi viena didelė jotvingių gentis, kuri gyveno gana plačioje teritorijoje. Šios stovyklos atstovus prasminga įvardinti chronologine tvarka, pradedant nuo pirmųjų šia tema pasisakiusių. Tai istorikai Abrahamas Henigas (Abraham Henning), Joachimas Lelevelis, Stefanas Zajončkovskis, Zenonas Ivinskis, Edvardas Gudavičius, Tomas Baranauskas, archeologai Haris Mora (Harri Moora), Valentinas Sedovas, Pranas Kulikauskas, kalbininkai Jurgis Gerulis, Kazimieras Būga, Antanas Salys, Vytautas Mažiulis, Zigmas Zinkevičius, Knutas Olofas Falkas ir kiti. Ši stovykla laikosi nuomonės, kad skirtingose teritorijose gyvenę jotvingiai galėjo turėti lokalinių kultūrinių savitumų, bet minėtieji dainavių, sūduvių, paleksėnų vardai tėra sinonimai. Tiesa, Z. Zinkevičiaus nuomonę dera trumpai pakomentuoti. Jis manė, kad ankstyvajame periode galėjo būti keturios gimininges jotvingių gentys, jos galėjo sudaryti sąjungą, kurioje vyravo grynųjų jotvingių gentis. Bet ilgainiui gentiniai skirtumai nyko, formavosi bendras jotvingių etnosas. Tad XII–XIII a. jis matė tik jotvingių etnosą (Zinkevičius 2005: 78). Tiesa, yra galvojančių panašiai, bet procesą matančių kiek kitaip. Pavyzdžiui, archeologas Algirdas Girininkas linkęs manyti, kad ankstyvuoju baltų genčių laikotarpiu egzistavo viena jotvingių gentis, o vėliau ji suskilo į kelias jau minėtąsias gimininges gentis (Girininkas 1996: 159). Kiek vėliau tokiai nuomonei pritarė ir archeologas Eugenijus Jovaiša (Jovaiša 2016: 198). Bet šie archeologai pripažino, kad sūduviai buvo jotvingiai.

Vienos jotvingių genties šalininkai turi rimtą argumentą – tai rašytiniai to meto, kai jotvingiai dar gyvavo ir buvo istorijos subjektas, šaltiniai. Man atrodo, kad aukso vertės yra vokiečių istoriko A. Henigo, dar XIX a. pradžioje parašiusio pirmąją disertaciją apie jotvingius, pastebėjimas (jį akcentavo ir lenkų istorikas S. Zajončkovskis), kad nė vienoje kronikoje, rašytoje jotvingių gyventu laiku, nė viename metraštyje, aprašančiame karo žygius prieš jotvingius arba jotvingių žygius prieš jų priešus, nėra minimos dvi ar daugiau jotvingių genčių, visada tik viena. Visose vokiečių kronikose minimas etnonimas *Sudauer*, kraštas – *Sudauen*, lenkų šaltiniuose – *Jaćwingi, Jaćvięgovie*, rusų metraščiuose – *Ятвязи*. O Mindaugo laikų lietuviai juos vadino *dainaviais* (Zajączkowski 1940a: 70-75). J. Ochmanskis yra įsitikinęs, kad lietuviai *Sudavijos*, *Sūduvos* pavadinimų nevartojo (Ochmański 1996: 76). Tiek ordinas, tiek slavų kunigaikščiai du šimtmečius siautėjo visoje jotvingių teritorijoje, tad jei ten būtų buvę kelios gentys su skirtingais savivardžiais, jie būtų tai paminėję (Zajączkowski 1940a: 70–75). Akivaizdus ir kitas dalykas – Vakarų kronikininkai, popiežius bei pasaulietiniai valdovai XV a. jau žinojo, kad šią gentį slavai vadina kitaip nei vokiečiai, o lietuviai – dar savaip. Tad 1421 m. imperatoriaus Zigmanto laiške ordino didžiajam magistrui rašoma: *terram Sudorum et Iacuitarum, quod idem est* (Sūduvių ir Jotvingių žemė, kuri yra viena ir ta pati). Tai, S. Zajončkovskio manymu, leidžia pagrįstai tvirtinti, kad buvusios ne keturios gentys, o keturi genties pavadinimai (Zajączkowski 1940a: 75).

Istoriko Jono Totoraičio nuomonę vėlgi tenka komentuoti atskirai. Nors skaitant jo knygą „Sūduvos Suvalkijos istorija“ susidaro įspūdis, kad apie sūduvių vietą jotvingių aibėje tvirtos nuomonės jis nebuvo susidaręs, dėl to abejojo, kita vertus, jis siekė nušviesti Lietuvai po Melno taikos atitekusios Sūduvos dalies kolonizacijos raidą XVI–XVIII a. Iš jo pateikto Sūduvos ribų aprašymo (nuo Šešupės ir Nemuno šiaurėje iki Narevo upės ir Bebro upės vidurupio į pietus, Lenkijos gilumoje) galima spręsti, kad jotvingius ir sūduvius jis laikė ta pačia gentimi (Totoraitis 1938: 27). Juk sūduviams jis priskyrė visą žinomą jotvingių teritoriją. Bet vėl: vienoje vienintelėje vietoje jis pasako taip: „Gyventojai jame (Gardine XIII a. – P. K.) ir jo teritorijoje, toje senovinėje Jotvingių žemėje, buvo ne tik gudai, bet ir jotvingiai su sūduviais, lietuviai ir atbėgę prūsai“ (Totoraitis 1938: 251). Nors ką tik tame pačiame puslapyje rašė: „Gardino srityje prie senųjų gyventojų gudų, lietuvių ir jotvingių ar sūduvių prisidėjo totoriai.“ O prieš tai buvusiame puslapyje: „Jotvingiai arba sūduviai nuo tada (nuo 1282 m. – P. K.) išnyksta iš istorijos“ (Totoraitis 1938: 250). Sūduvius jis tapatina su jotvingiais, kitu atveju būtų užrašęs „jotvingiai ***ir*** sūduviai“. Ir daugybę kartų kitose knygos vietose vartoja „lietuviai ir sūduviai“. Vadinasi, nors skirtis tarp jotvingių ir sūduvių jam buvo ne visai aiški (veikiausiai liko neapsisprendęs dėl jotvingių genčių skaičiaus?), jis buvo tvirtai įsitikinęs, kad sūduviai nėra lietuviai ar prūsai.

Dar vienas jotvingių, kaip vienos genties, argumentas – archeologų išvada, kad visiems jotvingiams buvo būdingi krūsniniai kapai, t. y. tokia laidosena buvo paplitusi visame jotvingių gyventame areale nuo Šešupės iki pat Narevo ir Bebro upių Lenkijos gilumoje (įskaitant ir dabartinę Suvalkiją bei Dzūkiją). Jokia kita baltų gentis taip mirusiųjų nelaidojo (Girininkas 1996: 159). Dabartiniais laikais, kai atsiranda manančių, kad sūduviai nebuvo jotvingiai, labai svarbu, kad abi

Prelomciškės piliakalnis, Lazdijų r. 2021 m.

minėtosios tyrinėtojų stovyklos (nepaisant to, kiek jotvingių genčių – vieną ar keturias – jos suskaičiavo), sūduvius laiko jotvingiais. Abejones dėl sūduvių priklausymo jotvingiams išsklaido archeologo E. Jovaišos naudotas (mano manymu, labai tinkamas) terminas – jotvingiai sūduviai (Jovaiša 2016: 198).

Kartais pasitelkiamas argumentas, kad jotvingiai istoriniuose šaltiniuose paminimi 800 metų vėliau, nei sūduviai, tad jie ir atsiradę 8 šimtmečiais vėliau, – visiškai netvarus. Pirmiausia dėl to, kad nevienalaikį šios baltų genties (ar genčių, kaip norite) paminėjimą lėmė didžiuliai Rytų ir Pietų Europos civilizaciniai skirtumai. Pamirštama (o gal nežinoma ar sąmoningai nutylima?), kad net iki Ptolemėjo kelionės į slavų ir baltų žemes (II a.) graikai jau turėjo ne tik raštą, bet ir grožinę literatūrą, rašė filosofinius veikalus, turėjo bibliotekas, išvystytus gamtos ir technikos mokslus, euklidinę geometriją ir t. t. O kas iš rytų pusės, vienu metu su Ptolemėjumi, galėjo įvardyti jotvingių gentį ar gentis? Klajokliai avarai, chazarai, Volgos bulgarai, o vėliau – hunai? Negalėjo niekas, nes geografo Ptolemėjo gyvenimo laikotarpiu, o ir 800 m. po jo, jotvingiai neturėjo rytinių kaimynų, pažinusių raštą. Tai pasakytina ne tik apie Rytų Europos klajoklių gentis, bet ir apie sėslias, kiek vėliau istorijos arenoje pasirodžiusias slavų gentis – drevlianus, dragovičius, radimičius. O kai slavai įgijo raštą, jie paminėjo ir kaimynus jotvingius, bet įvardijo juos sava kalba, savais vardais. Todėl S. Zajončkovskis pritarė kalbininko Jurgio Gerulio išsakytam argumentui, kad nevienalaikis (Ptolemėjo ir rytų slavų) jotvingių paminėjimas ir esąs įrodymas, kad tai buvusi viena ir ta pati, tik skirtingais vardais vadinta gentis (Zajączkowski 1940: 70–71). Mat jeigu būtų buvę du skirtingi etnosai, rusų metraščiai ir vokiečių bei lenkų kronikos bent vėlyvuoju laikotarpiu juos ir būtų užfiksavusios skirtingais vardais, bet jie to nepadarė.

Apie tai, kiek buvo jotvingių genčių – vienа ar keturios – tvirtos nuomonės neišsakė nei Marija Gimbutienė (Gimbutienė 1985: 147), nei istorikas J. Ochmanskis (Ochmański 1996: 76), tačiau abu šie autoriai aiškiai teigia, kad sūduviai priklausę jotvingiams.

AR SŪDUVIAI BUVO LIETUVIAI?

Niekas nežino, kaip save vadino patys jotvingiai. Tarp daugiau nei šimto per visus amžius jotvingius ir / arba jotvingius sūduvius paminėjusių

autorių regime nemažą įvairovę: daugelis jų sūduvius, kaip ir jotvingius, laikė prūsais, ir toks pat gausus tyrinėtojų būrys manė juos esant atskira baltų gentimi. Prūsų gentimi juos laikė Teodoras Narbutas, Henrykas Lovmianskis (Henryk Łowmiański), Kasparas Henenbergeris (*Kaspar Henneberger)*, Jurgis Gerulis ir kiti. Nei prūsais, nei lietuviais, o tarpine baltų gentimi – Janas Dlugošas, Motiejus Miechovita, Martynas Kromeris, Juzefas Jaroševičius, Maksas Tepenas (Max Toeppen), Aleksanderis Briukneris ir kiti.

Iš viduramžių autorių bene tik Motiejus Stryjkovskis tvirtai manė, kad visi jotvingiai buvo lietuviai. Jei J. Dlugošas nemokėjo jokios baltų kalbos, tai M. Stryjkovskis lietuviškai mokėjo. Tačiau, kaip pripažįsta vėlesni autoriai, nebūdamas kalbininku, jis klaidingai teigė, kad Sembos *sudavai* buvę ne kas kita, kaip žemaičiai. Ir jie gyvenę ne tik apie Karaliaučių, bet ir Sembos pusiasalyje. Dabar jau galime pasakyti, kad M. Stryjkovskis buvo susidūręs su XV a. pabaigoje iš nadruvių, skalvių, prūsų likučių bei žemaičių susiformavusia lietuvininkų bendruomene, išplitusia visoje Rytų Prūsijoje. M. Stryjkovskio pastebėjime tiesos gali būti tik tiek, kad nemaža dalis lietuvininkų (bet ne visi) kalbėjo vakarų žemaičių tarme. Tai, kad M. Stryjkovskio minima plačiai paplitusi lietuviškai kalbanti bendruomenė sietina ne su prūsais ir ne su atkeltais jotvingiais sūduviais, rodo Jono Bretkūno veikla. Gimęs 1536 m. mišrioje vokiečio ir prūsės šeimoje, jis mokėjo ne tik vokiečių, prūsų bei kuršininkų kalbas, bet, nuo mažens, ir lietuvių (!) kalbą, tad 25 metus dirbdamas klebonu Labguvos parapijoje, ir pamokslus sakė ne tik vokiečių, bet ir lietuvių kalba. Tuo tarpu prūsiškai jis pamokslų nesakė, nors šią kalbą mokėjo: pasak kalbininko Jono Palionio, Labguvoje tuo metu prūsų kalba jau mažai kas tekalbėjo (Palionis 1983: 10). Tad net ir turėdamas prūsiškų šaknų ir mokėdamas prūsų kalbą, J. Bretkūnas savo darbus skyrė būtent lietuvių, o ne prūsų ar jotvingių sūduvių bendruomenėms (jo „Postilė“, giesmynas, maldaknygė parašyta lietuvių kalba, Bibliją jis taip pat vertė į lietuvių kalbą) (Palionis 1983: 11–20).

Naujaisiais amžiais, prieš devynis dešimtmečius, sūduvių priklausymą lietuviams nedideliame knygos „Tautiniai santykiai Mažojoje Lietuvoje“ skyrelyje bandė įrodyti Vincas Vileišis, bet susidaryti tikslesnį vaizdą jam trukdė to meto istorijos, o ypač kalbos, tyrinėjimų lygis. Jeigu V. Vileišis savo knygą būtų rašęs jau po J. Totoraičio knygos pasirodymo, o dar būtų turėjęs LDK girių revizoriaus Grigaliaus Valavičiaus šaltinį[2] ir tuos kalbininkų duomenis, kuriuos jie šiuo metu yra sukaupę, žinoma, būtų galvojęs kitaip. Kodėl V. Vileišio argumentai XXI a. mokslo šviesoje atrodo klaidingi? Jis remiasi M. Stryjkovskio paliktu tariamos žemaičių šventės Karaliaučiaus krašte aprašymu ir daro tris išvadas: „1. Mažojoje Lietuvoje ligi Karaliaučiaus gyveno žemaičiai; 2. Sambijos sudavai buvo tie patys žemaičiai; 3. Jie turėjo tą pačią Pergrubio šventę, kurią aprašė ir Jeronimas Maletius, ir jie visi į Pergrubį kreipdavosi lietuviškai „O Wespocie Dewe musu Pergrubios“ (Vileišis 2009: 57). Taigi, akivaizdu, kad tiek M. Stryjkovskis, tiek V. Vileišis žemaičiais laikė lietuvininkus. Kita V. Vileišio klaida – manymas, kad Šakių valsčius ir jotvingių gyvavimo laikais buvęs lietuviškas. Jis tai teigia, remdamasis 1638 m. dokumentu ,,Recessus generalis“ ir T. Lepnerio 1690 m. užrašymu, kad lietuvių kalba vartojama ir Šakių valsčiuje (Vileišis 2009: 57). Akivaizdu, kad V. Vileišiui nebuvo žinomas minėtasis Grigaliaus Valavičiaus šaltinis, jis taip pat neįvertino fakto, kad XVII a. šis kraštas (ir Šakių valsčius) jau buvo kolonizuotas naujų gyventojų.

Kad sūduviai buvo lietuviai, ir kad tas etnosas išlikęs, atkakliai norėjo įrodyti ir žymus prieškario Lietuvos miškininkas suvalkietis Vincas Žemaitis (Žemaitis 1964). O mūsų dienomis – žinomas Suvalkijos kraštotyrininkas, fizinio lavinimo mokytojas, dabar jau šviesios atminties Vytautas Grinius (Grinius 2004). Taip mano ir grupė jo bendraminčių.

Sūduvių išlikimą iki mūsų dienų moksliniais argumentais bandė pagrįsti ir Vitalijus Deniušas (Deniušas 2017: 69–74). Kitaip nei Suvalkijos romantikų būrelis, tvirtinantis, kad iki mūsų dienų išlikę sūduviai buvo ir tebėra lietuviai, tad, jų manymu, dabartiniai Marijampolės apskrities gyventojai tekalba senovės sūduvių kalba, V. Deniušas tvirtina, kad sūduviai buvo prūsai, ir ši prūsų gentis, kitaip nei visos kitos, atsilaikė ir išliko gausi, tad Suvalkijos gyventojai yra tiesioginiai prūsų palikuonys. Iš kitų tyrinėtojų, teigusių, kad sūduviai buvo prūsai (bet priklausė jotvingių genčiai), V. Deniušas išsiskiria, nes mano, kad sūduviai buvo prūsai, bet su jotvingiais neturėjo nieko bendro. Praeityje sūduvius su prūsais (neabejodami ar turėdami abejonių) siejo

2 Grigaliaus Valavičiaus 1559 m. atliktame Lietuvos girių ir jų apgyventų vietų aprašyme Novos, Siesarties ir Jotijos upyne jis aptiko tik 11 sodybų ir pažymėjo, kad šiose vietose jie dar tik pradeda kurtis. Panašią padėtį jis užfiksavo ir kitose Užnemunės vietose (Totoraitis 1938: 39-55).

Rudaminos piliakalnis, Lazdijų r. 2020 m.

ir daugiau autorių, bet tarp jų nebuvo manančių, kad prūsų gentis – sūduviai – išliko iki mūsų dienų. Tvirtindamas tokį tęstinumą, V. Deniušas, matyt, neapmąstė kalbos klausimo: jeigu stebuklingai išliko gausi prūsų gentis, tai, viso pasaulio baltistų džiaugsmui, turėjo išlikti ir jų kalba! O kalbotyros mokslas turėtų pripažinti revoliucingą teiginį, kad prūsų kalba identiška vakarų aukštaičių tarmei, kuri tapo lietuvių bendrinės kalbos pagrindu. Ar tokiu atveju galima būtų daryti išvadą, kad prūsų kalbos pagrindu sukurta ir lietuvių bendrinė, ir Lietuvos valstybinė kalba?

Neatlaiko kritikos ir kiti V. Deniušo teiginiai. Kaip argumentą, kad sūduvių žemė niekada nebuvusi ištuštėjusi, jis pateikia šaltiniuose randamą faktą apie jotvingių gebėjimą sutelkti labai didelę kariuomenę – 6 000 raitelių ir triskart tiek pėstininkų. Tačiau tokias pajėgas jie galėjo sutelkti tik savo galybės apogėjuje, o ne po to, kai paskutinis jų vadas Skurdas su karių likučiais apleido savo tėvynę. Beje, šis šaltiniuose minimas faktas akivaizdžiai rodo, kad tokią kariuomenę buvo galima sutelkti tik iš didelio ploto – nuo Prūsijos sienos iki Gardino ir Bresto, nuo Nemuno iki Narevo, o tai patvirtina sūduvių ir jotvingių tapatybę. 20 000 karių sutelkti vien iš dabartinės Marijampolės apskrities ploto (kurį Suvalkijos romantikai regi kaip sūduvių tėvynę) nebūtų įmanoma net mūsų dienomis. Manau, kad kalbininkai nepritartų ir V. Deniušo pasiūlytam jotvingių savivardžio kilmės išaiškinimui, esą jų vardas kilęs iš žodžių *joti vingiais*. Ar patys jotvingiai, apie kurių kalbą kalbininkai žino labai mažai, arba svetimtaučiai XIII–XIV a. kronikininkai galėjo jotvingius apibūdinti sunormintos XX a. lietuvių bendrinės kalbos žodžiais?

Kalbant apie prūsus, šiuo metu visų sričių Lietuvos mokslininkai sutaria, kad žinomos septynios jų gentys, ir nei jotvingių (bendrai), nei sūduvių (atskirai) tarp jų nėra. Kai XX a. II p. tai ėmėsi tirti daug empirinės lyginamosios kalbotyros bei dialektologijos medžiagos ekspedicijose sukaupę lietuvių kalbininkai, jie priėjo prie išvados, kad sūduviai buvo jotvingiai, o ne prūsai, bet jotvingių kalba buvusi artimesnė prūsų kalbai nei lietuvių.

Kai kokiai naiviai kraštotyrininkų auditorijai nepateikiami šie mokslininkų išaiškinimai, nesunkiai randasi savosios romantiškos teorijos. Tada jau nebegirdimos net ir aiškiai suformuluotos mokslininkų išvados. Kai klausiau 2022 m. rugsėjo 27 d. Marijampolėje vykusios konferencijos „Sūduvos dalies susigrąžinimui ir Melno taikos sutarčiai 600“ įrašo, atkreipiau dėmesį į istoriko T. Baranausko moksliškai pagrįstą pasisakymą. Jis net du kartus (pranešime ir atsakinėdamas į klausimus) pakartojo, kad jotvingiai, dainaviai, sūduviai, paleksėnai yra jotvingių sinonimai. Tokią sūduvių, kaip jotvingių, traktuotę T. Baranauskas yra išdėstęs ir moksliniame straipsnyje

(Baranauskas 2022: 37-47). Todėl labai nustebau, kad po T. Baranausko pranešimą skaičiusi Etninės kultūros globos tarybos (EKGT) pirmininkė, etnomuzikologė Dalia Urbanavičienė auditorijai tvirtai pareiškė, kad sūduviai nebuvo jotvingiai, kad jie buvo lietuviai ir gyvena čia ir dabar, ir kad nuo žilos senovės jie vartoja sūduvių tarmę. Tą, beje, ji yra kartojusi ir kitose auditorijose.

AR SŪDUVIAI IŠLIKO IKI MŪSŲ DIENŲ?

Kadangi jau daug kartų teko girdėti tvirtinant, kad sūduvių etnosas bei kalba gyvuoja ir mūsų dienomis, kaip argumentą pasitelkiant tokių įžymių autorių, kaip J. Totoraitis, K. Būga, A. Salys, Vanda Daugirdaitė-Sruogienė, Bronius Kviklys nuomones, turiu pasakyti, kad yra priešingai – jie visi pripažino sūduvių išnykimą. Štai kaip sūduvių istorinį likimą matė J. Totoraitis: „Kai kryžeiviai jos (Sūduvos – P. K.) gyventojus išnaikino, ir pirmykštis jos vardas buvo užmirštas“ (Totoraitis 1938: 8). K. Būga tuo klausimu rašė: „Iš to, ką esame iki šiol pasakę, prieiname prie išvados, kad sūdų, jotvingių ir dainavos vardais senovėje vadinta viena ir ta pati tauta. <...> 1283 metuose ordinas 1600 jotvingių, kuriuos Dusburgas vadina sūdais (sudovitae) išgabena iš Suvalkų žemės ir įkurdina juos žiemių vakarinėje Sembos srities dalyje“ (Būga 1961: 129–131). Ir toliau dar rašo, kad dabar Sūduvoje gyvena lietuviai, lenkai, gudai ir vokiečiai, pridurdamas: „Ne visus senosios Sūduvos vietovardžius naujieji gyventojai yra savaip perdirbę“ (Būga 1961: 150). Tai, kad sūduviai egzistuoja mūsų dienomis, minėtoje konferencijoje Marijampolėje buvo bandoma įrodyti remiantis A. Salio užrašymu, kad lietuviškai šį regioną reiktų vadinti ne *Sudauen*, o Sūduva. Kalbininkas tikrai taip yra rašęs, tačiau jis nurodė, kaip vokiškai ir lietuviškai turi būti tariamas būtent istorinio regiono pavadinimas, bet neužsiminė nei apie sūduvių buvimą mūsų dienomis, nei apie tai, kaip vadintina etnografinė sritis. Tik labai aiškiai suformulavo: „Sūduviai, viena iš baltų kilčių, priskiriama prūsams ir išnaikinta XIII a. gale karuose su vokiečių ordinu, Lenkija ir Volinijos-Haličo kunigaikštyste. <...> Rusų šaltiniai sūduvius užrašė jotvingių vardu“ (Salys 1963: 114). D. Urbanavičienė kaip argumentą pasitelkia ir V. Daugirdaitės-Sruogienės knygoje esantį sūduvių paminėjimą. Minėtoji istorikė pateikė baltų genčių žemėlapį, kuriame tikrai yra pažymėti ir sūduviai bei jotvingiai, bet sūduvių istorinio likimo ji nenagrinėjo. Kita vertus, jos pateikiamas žemėlapis gali tik paliudyti, kad sūduviai buvo jotvingiai. Nors žemėlapyje pažymėti jotvingiai ir sūduviai, tačiau tiek vienų, tiek kitų gyvenama sritis yra vadinama Sūduva ir pavaizduota, kad pietuose ji siekia Narevo upę, taigi, apima visą žinomą jotvingių teritoriją. O knygos tekste komentuodama baltų genčių apgyventus plotus ji jau konkrečiai nurodo, kur gyveno prūsai, lietuviai, žemaičiai, latviai, kuršiai, žiemgaliai, o apie tai, kur gyvenę sūduviai, – nė žodžio. Istorikė rašė štai ką: „Jotvingiai į pietryčius nuo prūsų – iki Narevo upės“ (Daugirdaitė-Sruogienė 1990: 20). Vadinasi, ji priklauso tyrinėtojų stovyklai, manančiai, kad jotvingius sudarė ne viena, o kelios gentys. Spekuliatyviai remiamasi ir sociografu B. Kvikliu, nors šis autorius rašė visai priešingai, nei buvo pristatyta suvalkiečių romantikų auditorijai – tiek apie sūduvių priklausymą jotvingiams, tiek apie sūduvių sunaikinimą. B. Kviklys rašė ne apie etnografinę Sūduvą dabartinės Marijampolės apskrities ribose, o apie istorinę, nurodydamas, kad Sūduva pietuose yra siekusi net Būgo upę: „<...> o vėlesniame sūduvių egzistavimo periode dėl slavų puolimo prieš sūduvius, pastaruosius nustūmusi į šiaurę už Narevo ir Bebro upių“ (Kviklys 1991: 115). Taigi, vėl nurodė istorinę jotvingių teritoriją. Jis sūduvius visur užrašė taip: sūduviai (jotvingiai), o apie jų istorinį likimą sakė štai ką: „Jie beveik ištisai buvo išnaikinti XIII a. XV–XVII a. Sūduvos žemė buvo kolonizuota naujais gyventojais. Šiaurinę jos dalį apgyvendino išimtinai lietuviai, dažnai suvalkiečiais vadinami. Atvykę iš įvairių Lietuvos vietų, amžių būvyje išlaikė senus lietuviškus papročius ir kalbą“ (Kviklys 1991: 119–120).

Tvirtinantys, kad sūduviai išliko iki šių dienų, kažkodėl nutyli savo kraštiečių teiginius apie sūduvių bendruomenės sunaikinimą. Iš Vilkaviškio krašto kilęs XIX a. tautinio atgimimo veikėjas Vincas Pietaris, rašęs apie sūduvių sunaikinimą, iškėlė tokius klausimus: „Kur dingo tie kiemai, kaimai? (turimos omenyje XIII a. gyvenvietės – P. K.); Kada jie dingo?; Kas jie do per vieni buvo?“ (Pietaris 1973: 357). Ir toliau paaiškino: „Atsakyti ant pirmojo klausimo lengva: tuosius kiemus ir kaimus išnaikino vis europinės sąšlavos, vis europiškų valkatų pulkai, žinomi po vardu kryžiokų. Jie, sunaikinę prūsus, griuvo ant Sūdavijos, išpūstijo ir sunaikino ją“ (Pietaris 1973: 357).

Tiesa, pranešimuose visuomenei bei diskusijose sūduvių išgyvenimo lietuviškojoje Užnemunėje apologetai dažnai bando remtis ir XVI–XVII a. autoriais (Matu Pretorijumi, J. Bretkūnu), minėjusiais

Kaukų piliakalnis, Alytaus r. 2019 m.

bei plačiau aprašiusiais sūduvius ir kai kuriuos jų kultūros bruožus. Skaičiusieji M. Pretorijaus veikalą „Prūsijos įdomybės, arba Prūsijos regykla“ galėjo įsitikinti, kad šis autorius rašė ne apie XVII a. Užnemunėje rastus, o apie kryžiuočių į Sembos pusiasalį perkeltus sūduvius, ten „įdarbintus“ gintaro žvejais ir išlikusius kaip maža bendruomenė iki XVIII a. (Pretorijus 1999: 53–54; 561–593; Pretorijus 2004: 247–181). Apie tuos pačius sūduvius rašė ir J. Bretkūnas, visą gyvenimą praleidęs Rytų Prūsijoje ir niekada nesilankęs po Melno taikos Lietuvai atitekusioje Sūduvos dalyje, t. y. jos netyrinėjęs ir neminėjęs savo darbuose (Palionis 1983: 7–25). Jis vėlgi yra glaustai rašęs būtent apie Sembos pusiasalio sūduvius, kaip ir anoniminis XVI a. pasirodžiusios „Sūduvių knygelės“ autorius. Mūsų dienų „sūduvių etnoso“ atradėjai kaip argumentą dar pasitelkia kur nors užsienyje išleistus XVII–XVIII a. žemėlapius, kur dabartinės lietuviškosios Užnemunės plote yra pažymėta *Sudavia*, *Sudauen* ar panašiai. Bet tokie žemėlapiai nieko nesako apie tai, kas toje vietoje gyveno nuo XIII a.pab. iki XVII ar XVIII a. Juose pažymėta istorinė žemė, o ne etnografinis regionas. Tokių žemėlapių su pažymėta istorinės Sūduvos teritorija yra sudarę ir Lietuvos kartografai, jie išleidžiami ir mūsų dienomis. Dar ten būna pažymėti Užnemunės miestai ir miesteliai, kurie dažniausiai buvo žinomi nuo XVII–XVIII a. Bet šie žemėlapiai neteikia informacijos, kas toje teritorijoje buvo, tarkim, XIV–XV a. ir kokia ten buvusių gyventojų kiltinė priklausomybė.

Kaip nuomonę iš šalies dera priminti ir žymaus fizinės antropologijos specialisto Gintauto Česnio išvadas. 1979 m. Baltų etnogenezės konferencijoje jis skaitė pranešimą apie jotvingių antropologiją ir akcentavo, kad dėl turimos medžiagos, rastos archeologiniuose kasinėjimuose dabartinės Suvalkijos ir Dzūkijos archeologiniuose paminkluose negausumo, „nebuvo galima nustatyti kraniologinių tipų genetinio atstumo“ (Česnys 1981: 51). Jeigu sūduvių populiacija būtų išlikusi iki šių dienų, G. Česniui būtų užtekę apsilankyti kokioje Marijampolės ar Vilkaviškio poliklinikoje ir pamatuoti visų iš eilės lankytojų kaulus, dantis ir kaukoles.

Kaip „teisinį pagrindą“ Suvalkijos regiono gyventojams vadintis sūduviais romantikai dažnai pasitelkia argumentą, kad esą jie atlikę žmonių apklausą, o šie tvirtinantys, kad yra ne suvalkiečiai, bet sūduviai. Kaip 2023 m. Lietuvos istorijos institute vykusioje diskusijoje teigė regiono atstovai, buvo atliktos dvi tokios apklausos. Straipsnio autoriaus žiniomis, jos nebuvo reprezentatyvios[3].

3 Kai 2022 m. vasarą šio straipsnio autorius Suvalkijos regiono spaudoje paskelbė populiarų straipsnį apie sūduvių nebuvimą dabartyje, į savo elektroninį paštą sulaukė daugybės suvalkiečių pritariančių laiškų, kur jie savo regiono romantikus vadino mistinės istorijos kūrėjais, istorijos faktų išgalvotojais.

Tokią dar žadama atlikti, ir tai jau būsiantis tvirtas argumentas teisiškai įtvirtinti ne tik sūduvių, bet ir Sūduvos etnografinio regiono statusą. Kadangi esu daugiau ar mažiau susipažinęs su masinių gyventojų apklausų taisyklėmis, tenka priminti, kad net kai apklausos procedūra būna nepriekaištingai parengta ir suformuota reprezentatyvi apklausiamųjų imtis, tyrimas bus niekinis, jeigu tyrimo išeities pozicija klaidinga. Pavyzdžiui, imamasi tirti tikrovėje neegzistuojantį reiškinį[4]. Kadangi jau du dešimtmečius EKGT vardu vykdoma sūduvių etnonimo propaganda, tam naudojant administracinius resursus ir valstybės lėšas, o tūkstančiai Suvalkijos gyventojų nieko nežino apie senovės sūduvių kiltinę priklausomybę bei jų istorinį likimą, nereikėtų stebėtis, kad tokiu keliu einant, eventualiai galima pasiekti daugumos pritarimą. Tačiau kyla klausimas: kokį pranašumą turi kelių šimtų apklaustų ūkininkų, vairuotojų, namų šeimininkių, prekybos darbuotojų (taip pat ir grupelės vietos inteligentų – jeigu imtis reprezentatyvi) nuomonė prieš daugybės Europos šalių, taip pat ir Lietuvos, garsių archeologų, istorikų, kalbininkų nuomonę, kai pastarieji įrodo, jog jotvingiai sūduviai mūsų dienomis neegzistuoja? Koks tokiu atvejų apklaustųjų vietos gyventojų nuomonės validumas?

AR GYVA SENOVĖS SŪDUVIŲ TARMĖ?

Istoriografijoje galima rasti teiginių, kad sūduvių kalba buvo artimesnė lietuvių kalbai nei prūsų, tačiau nesu aptikęs kalbininko, kuris teigtų, jog sūduvių kalba buvo lietuvių kalba. Daugumos kalbininkų nuomone, ji vis dėlto buvo artimesnė prūsų kalbai. Kai XVI a. su prūsų likučiais sumišę sūduviai buvo perkelti į Sembos pusiasalį, tuo ėmė įsitikinti ir vokiečių šviesuoliai. Antai, pasak S. Zajončkovskio, 1545 m. išleisto prūsų katekizmo prakalboje sakoma, jog Sembos sūduviai vartoja skirtingą kalbą nei prūsai, bet supranta ir prūsų kalbą, kurios žodynas nesudaro jiems jokių sunkumų (Zajączkowski 1940b: 453). Jis taip pat nurodė, kad 1645 m. Karaliaučiaus klebono Poliandro laiške, rašytame Kasparui Borneriui, sakoma, kad „Sambijos sūduviai turi savo kalbą, kurią vartoja bemaž visi prūsai“ (Zajączkowski 1940b: 453). O kalbininkas J. Gerulis mini dar iškalbingesnį faktą: Karaliaučiaus archyvuose jis rado dokumentą, kuriame sakoma, kad Sembos sūduvių gyvenamosios apylinkės klebonas *Heiligenkreutze* mokėjęs prūsiškai ir visiškai apsiėjęs be vertėjo pagalbos (Zajączkowski 1940b: 453). Žinoma, tuo metu vokiečių šviesuoliai negalėjo ištirti, kaip kelis šimtmečius maišydamiesi sūduviai ir prūsai paveikė vieni kitų kalbą, kokie vyko kalbų mainai. Kaip, esant tokiems kalbiniams panašumams, tokie mainai vyksta, galime matyti ir mūsų laikais: pavyzdžiui, Klaipėdoje apsigyvenę aukštaičiai perėmė daugybę žemaitybių, o didžiąją miesto gyventojų dalį sudarantys žemaičiai jau šneka kalba, kuri jau nėra nei žemaičių tarmė, nei bendrinė lietuvių kalba, o šių abiejų mišrainė. Ir tokie padariniai susiformavo vos per kelis dešimtmečius.

Istorikas S. Zajončkovskis teisingai pastebėjo, kad kitataučiai mokslininkai (ypač XVI a.) negalėjo būti geri sūduvių kiltinės priklausomybės tyrėjai: jie nemokėjo ne tik sūduvių, bet ir lietuvių bei prūsų kalbų, su kuriomis sūduvių kalba buvo lyginama (Zajączkowski 1940b: 453). Nemokėdami nė vienos baltų kalbos, to meto kitataučiai tyrinėtojai užrašydami gerokai iškraipė vietovardžius ir vandenvardžius. J. Gerulis, gerai mokėjęs lietuvių kalbą, XVI a. šaltiniuose aptiko svarių faktų, leidusių jam susieti sūduvių ir prūsų kalbas, bet ir jis nebuvo visiškai teisus, nes to meto kalbotyros mokslas dar nebuvo toks, kaip mūsų dienomis. Dėl dar menkai pažengusios lyginamosios kalbotyros net XIX a. radosi gana netikėtų samprotavimų apie jotvingių sūduvių kiltinę priklausomybę. Pavyzdžiui, XIX a. rusų istorikas J. Zamyslovskis abejojo jotvingių priklausymu baltams, o lenkų istorikas D. Šulcas laikė sūduvius lenkams gimininga slavų tauta (Zajączkowski 1940b: 434).

Tik XX a. II p., per ekspedicijas sukaupę daug empirinės medžiagos ir patyrinėję prūsų kalbos liekanas, V. Mažiulis ir Z. Zinkevičius nustatė, kad nors jotvingių sūduvių kalba panašesnė į prūsų nei į lietuvių kalbą ir yra gimininga abiem šioms kalboms, vis dėlto tai buvus atskira jotvingių kalba (Mažiulis 1987: 82–85; Zinkevičius 2005: 76–84). Kita vertus, šie autoriai pripažino, kad dėl objektyvių priežasčių jotvingių kalbos tyrimo baruose dar daug neatliktų darbų. Z. Zinkevičius, pripažindamas, kad ir dabartinėje Lietuvos teritorijoje esama asmenvardžių ir vietovardžių, likusių iš jotvingių kalbos, rašė: „Tačiau tie duomenys tokie skurdūs, kad nelengva susidaryti bent apytikrį to junginio vaizdą.

4 Sūduvių sugrąžinimo per agitaciją atvejis yra gana panašus į prieš keletą metų žiniasklaidoje skelbtą žinutę, kad JAV po ilgokos agitacijos pavyko įtikinti vieno miestelio gyventojų daugumą, kad Žemė yra plokščia. Abiem šiais atvejais, remiantis apklausa, falsifikuojama tikrovė.

Obelijos piliakalnis, Alytaus r. 2023 m.

Mokslininkai deda daug pastangų svarbiausioms ypatybėms išaiškinti. <...> Pamažu ima ryškėti atskiros šio genčių junginio kalbinės ypatybės. Tačiau rekonstrukcija susiduria su labai dideliais sunkumais. Ypač daug keblumų sudaro tai, kad šiaurinėje ploto dalyje sumišę jotvingių (plačiąja prasme) ir lietuvių kalbiniai reliktai. Mat, išnykus jotvingiams, čia daug kur vėliau buvo įsikūrę lietuviai, kurie sulietuvino jotvingių kalbinius palaikus“ (Zinkevičius 2005: 79). Taigi, tyrinėtojas aiškiai išdėstė savo požiūrį į dabartinės Suvalkijos ir Dzūkijos teritoriją ir įvardijo buvusios jotvingių kalbos palaikus, o ne kokią nors išlikusią kalbą ar tarmę. Kalbininkas Vytautas Rinkevičius, baltų kalbas tyrinėjantis naujaisiais mokslo metodais, 2023 m. kovo 23 d. „Būdo“ žurnalo klubo renginyje Lietuvos nacionaliniame kultūros centre (LNKC) taip pat labai aiškiai pareiškė: „Apie jotvingių kalbą mes žinome labai mažai.“ Ir rodė žemėlapyje jotvingių gyventas vietas: nuo Nemuno ir Šešupės iki Narevo upės, taigi, įskaitant lietuviškąją Užnemunę.

O suvalkiečių romantikai tariamą senovės sūduvių tarmės išlikimą iki mūsų dienų nori „įrodyti“, remdamiesi neva išlikusiais sūduvių kalbai priskirtinais vietovardžiais, vandenvardžiais ir asmenvardžiais. Beje, jų supratimu, ta kalba išlikusi ne visur, kur sūduviai gyveno, o tik Marijampolės apskrities ribose. Lazdijų rajone, nežinia kodėl, ji neišlikusi. Tarytum senovės sūduviai būtų žinoję ar nujautę, kad po daugiau kaip 700 m. jų labui bus įsteigtas rezervatas (Marijampolės apskritis), ir ten susispietę. Ta proga būtina pasakyti, kad prūsų kalbos paminklų yra išlikusių daug daugiau (3 katekizmai, 2 žodynėliai ir epigrafas; Zinkevičius 2005: 84–85), bet niekam neateina į galvą sakyti, kad prūsai ir jų kalba gyvi ir dabartiniais laikais. Žemaičių tarmėje kuršių kalbos žodžių yra nepalyginamai daugiau negu Suvalkijos lietuvių kalboje sūduvių kalbos žodžių, tačiau jokiam žemaičiui nešauna į galvą sakyti, kad žemaitiškai kalbantieji yra kuršiai, o ne žemaičiai. Z. Zinkevičius vaizdingai yra pasakęs, jog „žemaičių tarmė yra lietuvių dialektas kuršių lūpose“ (Zinkevičius 1981: 15). Jeigu sūduvių kalba būtų išlikusi iki mūsų dienų, kitų regionų lietuviai dabar suvalkiečių kalbos nesuprastų, kaip nesupranta latvių kalbos. Norisi priminti kalbininko V. Rinkevičiaus minėtame renginyje akcentuotą teiginį, kad substratas būna visada, bet jo santykis su invaziniais reiškiniais – labai įvairus. O juk Z. Zinkevičius ir kiti kalbininkai aiškiai teigė, kad lietuvių kalba taip smarkiai užklojo sūduvių kalbos liekanas,

kad autentiškas sūduvių kalbos žodžių formas jau sunku atkurti.

Tenka priminti, kad lietuvių tarmių klasifikacijoje nėra tokio dalyko, kaip suvalkiečių ar sūduvių tarmė, yra tik vakarinių aukštaičių tarmė, apimanti Suvalkiją ir besitęsianti iki Latvijos sienos. Net jeigu apsiribosime šios tarmės kauniškių patarme, apimančia Suvalkiją, ir ši tęsiasi už Nemuno, net apima dalį Raseinių rajono, tai yra vietoves, kur sūduviai niekada negyveno. Tokiu atveju, gal po žiauraus Sūduvos nuniokojimo sūduvių likučiai asimiliavo ne tik visus ten XVI–XVIII a. susikėlusius gyventojus, bet ir persikėlė į dabartinius Jurbarko, Raseinių rajonus ir ten tęsė lietuvių asimiliaciją? Jei teigiama, kad XIII a. sūduviai nebuvo išnaikinti, tereikia pažvelgti, ką XVI a. viduryje Užnemunėje užfiksavo minėtasis Grigalius Valavičius. Jis nustatė, kad ten, kur dabar yra Suvalkijos miestai ar miesteliai, buvo tik po kelis atsikėlusius gyventojus, o dešiniajame Nemuno krante gyventojų buvo tiršta. Apie Šešupės baseine buvusios Sūduvos dalies ištuštėjimą daug rašė ir V. Pietaris. Galima neimti domėn tų jo teksto vietų, kur nepateikiamos nuorodos į šaltinius, kaip antai: „Laikuose Vytauto Sūdavijoje nėra jokių gardų (miestų – *P.K.*), jokių užgyventų vietų. Sūdavija – tuščia. <...> Liaudies čionai nebuvo laikuose Vytauto, nebuvo jos čionais ir anksčiau. Kas buvo? Buvo – girios ir girios! Traškančios girios...“ (Pietaris 1973: 349; 352). Kur kas reikšmingesnis V. Pietario teiginys, paremtas jo kalbintų šimtamečių senolių (ir jo paties senelio, mirusio 1805 m.) atsiminimais apie jų jaunystėje (XVIII a.) dar buvusias tankias girias ten, kur dabar (XIX a. viduryje) jau pridygę kaimų, miestelių ir plyti dirbami laukai (Pietaris 1973: 351; 356).

Gausų sūduvių išlikimą paneigia ir Skurdo su 600 karių persikėlimas per Nemuną ir pasidavimas Lietuvos malonei. Jeigu iš buvusių kelių arba keliolikos tūkstančių karių tik 600 su vadu apleido taip ilgai gintą tėvynę, vadinasi, jokių karinių pajėgų Sūduvoje nebeliko. Šaltiniai patvirtina, kad tuo metu, kai Skurdas su karių likučiais persikėlė į Lietuvą, kiti du žymieji jotvingių vadai – Skomantas ir Gedetas – kapituliavo ir pasidavė ordino malonei. Įvykių amžininko Petro Dusburgiečio liudijimu, Ordino riteriai, užėmę įtvirtintas sūduvių gyvenvietes ar pilis, gyventojus arba iššudydavo, arba išsivesdavo į nelaisvę (jo parašytoje kronikoje nerasime atvejo, liudijančio, kad užkariautojai užimtoje teritorijoje civilius gyventojus paliko ramybėje). Tad ar be karių likęs būrys senių, moterų ir vaikų, jeigu ir būtų kur pasislėpęs, galėjo vėliau asimiliuoti į šį regioną atsikeliančius kitakalbius ir, dar daugiau, savo tarmę išplatinti didžiuliuose plotuose už Nemuno? Žinoma, negalima atmesti galimybės, kad tam tikras, nedidelis gyventojų skaičius galėjo išlikti tose vietose, kurios ordino kariaunai buvo sunkiai prieinamos. Kai kurių tyrinėtojų akys krypsta į Nemuno pakrantę, bet duomenų, įrodančių gausios bendruomenės išlikimą, deja, neturime. Tad skelbiantieji, kad sūduvių gentis išliko iki mūsų dienų, sąmoningai ar nepajėgdami aprėpti tyrimų visumos, kalbinės ir etninės asimiliacijos problematiką visiškai nutyli. Niekas dar nepaneigė šio krašto kolonizacijos XVI–XVII–XVIII a. (minėtos J. Totoraičio knygos skyriai apie kolonizaciją paremti įvairių archyvų duomenimis). Daug istorinių dokumentų panaudojo ir J. Ochmanskis, rašydamas knygą „Senoji Lietuva“. Joje skelbiamame XVI a. vidurio Lietuvos žemėlapyje su to meto miestais, miesteliais ir gyvenvietėmis matyti, kad po beveik pusantro šimto metų nuo Melno taikos, dabartinės Suvalkijos teritorijos gilumoje tebuvo Virbalio miestelis, o kitos trys gyvenvietės – Prienai, Gelgaudiškis, Zapyškis – šliejosi prie kairiojo Nemuno kranto. Ir daugiau nieko (Ochmański 1996: žemėlapis).

Tiesa, istorijoje būta atvejų, kai politiškai vyraujanti mažuma asimiliavo pavergtą daugumą. Bet jotvingių sūduvių atveju neturime nė menkiausio pagrindo teigti, kad išlikusioji sūduvių mažuma būtų buvusi bent lygiavertė kolonizaciją vykdžiusiai jėgai (juk Skurdas su karių likučiais nusilenkė Lietuvai, o Skomantas ir Gedetas – ordinui). Pagaliau, jeigu sūduvių gausiai išliko tik Marijampolės apskrityje, tai kaip jų neišliko ten, kur buvo dar stipresni – Lazdijų rajone?

D. Urbanavičienė kaip svarų argumentą sūduvių ir jų tarmės, tradicinės kultūros išlikimui įrodyti nurodė ir Suvalkijos etnografinio regiono folkloro savitumą. Tačiau ar Žemaitijos, Dzūkijos, Aukštaitijos, Mažosios Lietuvos folkloras nėra savitas, nepakartojamas? Aukštaitijoje gerokai skiriasi net vakarinės ir rytinės regiono dalies folkloras. Bet tas savitumas nepadaro žemaičių folkloro kuršių arba lietuvininkų, skalvių folkloru, šiaurės rytų Aukštaitijoje aukštaičių folkloras nepriklauso sėliams. Kalbant apie lietuviškąją Užnemunę tenka priminti, kad iš šio regiono kilę XIX a. lietuvių tautinio atgimimo veikėjai, visi be išimties, save ir krašto gyventojus vadino

Rudaminos piliakalnis, Lazdijų r. 2019 m.

lietuviais, jų kalbą – lietuvių kalba, o tautosaką – lietuvių pasakomis, dainomis (pvz., Basanavičius 1970: 264–271). Taip manė ne tik šio regiono šviesuoliai (J. Basanavičius, tautosakininkas Tomas Zykus), bet ir kitų kraštų žmonės – Eduardas Volteris, Antanas Juška ir kiti.

ETNOGRAFINIS REGIONAS: SŪDUVA AR SUVALKIJA?

Gal etnografinį regioną ir galėtume pavadinti Sūduva, jeigu etnografinių reiškinių kontinuumas sutaptų su istorinės Sūduvos ribomis. Deja, lietuviškoje Užnemunėje, net neapimančioje viso istorinės Sūduvos ploto, susiformavo dvi etnografinės sritys, du etnografinių reiškinių arealai – dzūkiškasis ir suvalkietiškasis, kurių, mokslininkų sutarimu, tapatinti negalima. Ir EKGT pripažįsta, kad istorinėse Sūduvos žemėse yra du skirtingi etnografiniai regionai, kita vertus, Lazdijų rajone sūduvių kalbos ir archeologinių palaikų (kaip juos vadino Z. Zinkevičius) netgi daugiau, nei Marijampolės apskrityje. Net „etnografinės Sūduvos“ atradėjai, angažavęsi laikytis etnografinių regionų, o ne istorinių genčių žemių principo, pripažino, kad Lazdijų rajonas priskirtinas Dzūkijos etnografiniam regionui. Nepaisant to, dabar raginama daryti išimtį: nors visi etnografiniai regionai bus vadinami pagal visuotinai priimtus etnografinių arealų pavadinimus, vienas teperima baltų genties istorinės žemės, su kurios ribomis nesutampa, vardą. Tuomet gal ir kitus etnografinius regionus galima pervadinti baltų žemių vardais? Bet tai sukeltų sumaištį: juk tų žemių ribos ir tradicinių kultūrų savitumai mums nežinomi, tad dabartinis skirstymas į etnografinius regionus neturi nieko bendro su baltų genčių teritorijomis.

Minėtoje konferencijoje Marijampolėje (vykusioje 2022 09 27) D. Urbanavičienė citavo sakinį iš ankstesnio mano straipsnio, kuriame primenu, kad dar 1977 m. Istorijos institute susirinkę žymiausi Lietuvos humanitarai apsisprendė atsisakyti įvairavimo ir vartoti Suvalkijos etnografinės srities pavadinimą. Pacitavusi mano teiginį, ji teigė, kad tąsyk buvo atmestas ankstesnis etnografinės Sūduvos pavadinimas[5]. Iš tiesų 1977 m. pasitarime Sūduvos pavadinimas net nebuvo svarstomas kaip alternatyva. Svarstyta – Suvalkija ar Užnemunė, nes mokslinėje humanitarinėje literatūroje jau buvo beįsigalįs etnografinis Užnemunės pavadinimas arba šiedu vartoti pramaišiui, o pastarasis net dažniau. Būtinybė galutinai apsispręsti iškilo rengiant Pabaltijo etnografinį

5 Beje, 2013 m. „Vorutoje“ skelbtame straipsnyje EKGT pirmininkė pati teisingai pripažino, kad ir iki 1977 m. plačiausiai iš visų vartotas Suvalkijos pavadinimas (Urbanavičienė 2013).

atlasą[6], tad buvo sutarta etnografinę sritį vadinti ne Užnemune, o Suvalkija (nors galėjo ją pavadinti ir kitaip, pavyzdžiui, Kapsija-Zanavykija).

Beje, jau prieškario Lietuvoje buvo įprasta šią etnografinę sritį vadinti vienu – Suvalkijos pavadinimu. Antanas Tamošaitis ir Mikalina Glemžaitė suvalkiečius skirstė į kapsus, zanavykus ir Užnemunės dzūkus, bet jau pastebėjo, kad ir pripažįstant zanavykų subkultūrinį savitumą, juos su kapsais galima jungti į vieną platesnį regioną, atskiriant nuo panemunių dzūkų. Balys Buračas 1940 m. pavasarį yra užrašęs tokį pastebėjimą: „Dzūkijoje, nors nemačiau, bet sako, dar aria ir su jaučiais, o Suvalkijoje jau pusę krašto apkeliavau ir niekur jaučiais ariant nemačiau. <...> Marijampolės, Vilkaviškio ir kitose Suvalkijos vietose mediniais arklais ariančių nepamatysi net penkiamargio ūkininkėlio“ (Buračas 1993: 30). Vis dėlto vienas artojas iš Šakių apskrities jam paprieštaravo atsakydamas: „Netgi čia, Suvalkijoje, Trakinių kaime, ūkininkas Kulikauskas aria pasijungęs žagrėn porą buliukų“ (Buračas 1993: 30–31). Taigi, jau tuo metu patys gyventojai suvokė, kad būdami zanavykais, jie priklauso regionui, vadinamam Suvalkijos vardu.

O Sūduvos pavadinimą sovietiniais metais stengėsi įtvirtinti komunistų partijos funkcionieriai. Kaip tipišką pavyzdį galima nurodyti tuometinio Kapsuko rajono vykdomojo komiteto pirmininko Romualdo Pačėsos knygos pavadinimą „Kapsukas – Sūduvos širdis“ (Pačėsa 1970).

Krašto pavadinimas Sūduva (nekalbant apie etnografinio arealo pavadinimą) ne tik per XX-ąjį, bet ir kelis ankstesnius amžius oficialiai nebuvo vartojamas. Dera prisiminti J. Totoraičio pasakymą knygoje „Sūduvos Suvalkijos istorija“: „Kai kryžeiviai jos gyventojus išnaikino, ir pirmykštis jos vardas buvo užmirštas“ (Totoraitis 1938: 8). Po 1422 m. Melno taikos viena Lietuvai atitekusios istorinės Sūduvos dalis buvo priskirta Trakų vaivadijai, kita – Žemaičių seniūnijai. Nuo XVI a. iki tol, kol kraštas buvo LDK sudėtyje ir vyko intensyvi jo kolonizacija, ši Lietuvai atitekusi istorinės Sūduvos dalis buvo vadinama Užgirio kraštu, vėliau – Užgirio dekanatu. Po paskutinio Abiejų Tautų Respublikos padalijimo lietuviškoji istorinės Sūduvos dalis atiteko Prūsijai ir buvo pavadinta Naująja Rytų Prūsija. Prancūzijai nugalėjus Prūsiją Napoleonas Bonapartas šią teritoriją priskyrė vasalinei Varšuvos kunigaikštystei ir Sūduva nevadino. Napoleonui pralaimėjus prieš sąjungininkus, po Vienos kongreso buvusi Sūduva atiteko Rusijai, ir 1816–1837 m. teritorija turėjo Augustavo vaivadijos pavadinimą, nuo 1837 iki 1866 m. ji – jau Augustavo gubernija, 1867–1915 m. – Suvalkų gubernija (Kviklys 1991: 134–140).

Žinoma, visi išvardinti pavadinimai kraštui suteikti istorinę Sūduvą užvaldžiusių svetimšalių, tačiau ar to meto Užnemunės lietuviai save suvokė kitaip? Suvalkijos romantikai kažkodėl yra įsitikinę, kad XVI–XVIII ar net XIX a. minimo krašto lietuviai mąstė XXI a. žmonių kategorijomis – lyg jiems būtų buvę svarbu, kur, geografiniu požiūriu, driekiasi jų tradicinės kultūros plotas. Lyg jie būtų mąstę apie kažkokį *etnografinį regioną*. Nieko panašaus to meto lietuvių raštija neatspindi – kelis amžius buvo vartojami tiek oficialių administracinių darinių pavadinimai, tiek susikurtieji krašto pavadinimų terminai (žinoma, ir Sūduvos vardas galėjo kur nors sušmėžuoti). Pažvelgę į XIX a. lietuvių periodinę spaudą, matome, kad dažnas krašto pavadinimas buvo Paprūsė, o Augustavo guberniją pervadinus Suvalkų gubernija, lietuviai susikūrė savąjį krašto pavadinimą – Suvalkų rėdyba („įvykiai, lietuvių reikalai, siekiai – Suvalkų rėdyboje“) (Žemaičių ir Lietuvos apžvalga 1890: 87). Tik prasidėjus XIX a. antrosios pusės lietuvių tautiniam atgimimui bene vienintelis V. Pietaris prisiminė ir apraudojo kadaise šiame krašte buvusią Sūduvą (Pietaris 1973: 347–361). Visgi kaip istorinį, o ne etnografinį kraštą. Tuo tarpu visa plejada XIX a. pabaigos lietuvių tautinio atgimimo veikėjų, kurių dauguma kaip tik kilę iš tos „Suvalkų rėdybos“, vengė vartoti sūduvio etnonimą, išimtinai vartojo tik Suvalkų krašto (Suvalkų rėdybos) lietuvių etnonimą,ir prie vieningos lietuvių tautos sampratos atkakliai lenkė visos etnografinės Lietuvos gyventojus lietuvius, taip pat ir žemaičius[7].

Tik pačioje XIX a. pab.– XX a. pr. tautinio atgimimo veikėjams pradėjus gilintis į lietuvių vieningumo motyvacijas, skirtinguose kraštuose

6 Vartojusieji Užnemunės terminą patys pastebėdavo, kad tenka papildomai paaiškinti, ar į Užnemunę kartu su suvalkiečiais kapsais ir zanavykais įtraukia ir dzūkus. 1974 m. etnologų konferencijoje pranešimo „Tradiciniai derliaus nuėmimo įrankiai Užnemunės valstiečių ūkiuose“ įžangoje Vacys Milius nurodė, kad kalbant apie Užnemunę tenka apimti du etnografinius arealus, įtraukiant ir dzūkiškąją jos dalį (Milius 1974: 146). Todėl kartografuojant etnografines sritis, Užnemunės pavadinimas visai netiko.

7 Tipiški šiuo požiūriu yra J. Basanavičiaus visų jo etnografinių ir tautosakos veikalų pažyminiai: lietuviškos, lietuvių dainės, pasakos, burtai, tikėjimai ir kt. Niekur nepasako, kad jos suvalkiečių arba sūduvių, nors daugiausia remiasi savo gimtojo krašto medžiaga.

Šakališkių piliakalnis, Marijampolės r. 2023 m.

skirtingą lietuviškojo etniškumo būklę, jie linko į atskirų kraštų subetninius savivardžius bei į etnografinių kraštų pavadinimus, bet, žinoma, nevartodami termino „regionas“, juo labiau – „etnografinis regionas“. Antai vienas iš tautinio atgimimo veikėjų Jonas Šliūpas rašė: „Andziulaitis, baigęs Veiverių mokytojų seminariją, nekurį laiką mokytojavo Suvalkijoje“ (Šliūpas 1977: 378). Antanas Smetona savo redaguojamuose leidiniuose „Viltis“, „Vairas“ dar gerokai iki Pirmojo pasaulinio karo išimtinai vartojo žodį „suvalkiečiai“, pradėjo vartoti ir Suvalkijos pavadinimą. 1909 m. laikraštyje „Vienybė“ paskelbtame straipsnyje „Tautos vienybė“ A. Smetona rašė: „Suvalkiečius lietuvius riša su Lietuva ta pati kilmė, ta pati kalba, ta pati praeitis, ta pati kultūra, pagaliau, tie patys ateities siekiai“ (Smetona 2019: 64). O jau 1914 m. žurnale „Vairas“ paskelbtame straipsnyje „Mūsų kraštas ir jo pažintis“ A. Smetona rašė: „Suvalkiečiai irgi tarp pirmųjų pabudo, nes jiems arti buvo Tilžės „Aušra“. Bet svarbiausia, kad tiek Žemaitijoje, tiek Suvalkijoje mažiausiai buvo sulenkėjusių bajorų ir miestelėnų“ (Smetona 2018: 208). Taigi, D. Urbanavičienė yra visiškai neteisi teigdama, kad terminas „Suvalkija“ atsirado tik 1915 m., paskelbus žemėlapį su šiuo pavadinimu.

Besidomintieji kartais klaidinami ir teiginiu, kad lietuvių išeivijos mokslininkai nevartoję Suvalkijos pavadinimo. Priešingai – labai plačiai vartojo būtent tokį. B. Kviklio vartotą terminiją jau minėjome. Be jo, Suvalkijos, suvalkiečių vardus plačiai vartojo ir kiti, pavyzdžiui, etnografė Uršulė Žemaitienė Klivlende išleistą knygą pavadino „Suvalkiečių vestuvės“ (Žemaitienė 1953), o dviem metais anksčiau skelbtą straipsnį pavadino „Suvalkiečių laidotuvių apeigos ir raudos“ (Žemaitienė 1951; 106–108), Jonas Balys didelį veikalą 1989 m. pavadino „Suvalkiečių liaudies kūryba Amerikoje“ (Balys 1989). Ir tai pasakytina ne tik apie JAV, bet ir apie Vakarų Europos lietuvių vartotą terminiją (Grigaitis 1963: 59–68).

Kai norint atmesti etnografinės Suvalkijos pavadinimą kaip argumentas pasitelkiamas 1915 m. Suvalkijos žemėlapis, kuriame Suvalkija pavaizduota labai plačiai, apimanti ir didelį plotą su lenkakalbiais gyventojais, vėl painiojamos administracinio darinio (Suvalkų gubernijos) ir etnografinio regiono apibrėžtys. Minėtame žemėlapyje kaip tik ir vaizduojama gubernijos, kuri gyvavo iki 1915 m., teritorija, o ne etnografinė Suvalkija. Kiek ir kur paplitę tose vietose gyvenančių lietuvių tradicinės kultūros reiškiniai, tuo metu niekas tiksliai nežinojo ir nė nebandė atlikti

kartografavimo darbų. Tai ne etnografinio regiono žemėlapis.

Netiesa, kad regionas niekur nevadinamas pagal miesto vardą. Tokie pavyzdžiai nėra reti: Ispanijoje yra Mursijos miestas ir Mursijos regionas, ten pat yra Valensijos miestas ir Valensijos regionas. Italijoje yra Venecijos miestas ir Venecijos regionas. Pagaliau, ir Lietuvoje net kalbininkai nekovoja prieš Vilnijos regiono pavadinimą, nors tai yra ne etnografinis, o veikiau istoriškai susiformavęs etnolingvistinis regionas. Laidos „Duokim garo“ vedėjų eksperimentas siūlyti tarpinį, lyg ir kompromisinį variantą ir Suvalkijos lietuvius vadinti sūduviečiais, aišku, yra arčiau tiesos negu sūduvių etnonimo dabartyje pripažinimas (sūduviečiai – lietuviai, gyvenantys istorinėje Sūduvoje). Tačiau toks terminas, siejant jį su etnografine sritimi, taip pat vargiai gali būti teiktinas. Kodėl? 2022 m. minėtos laidos vedėjai, angažavęsi laidoje pristatinėti tradicinę etnografinių regionų kultūrą, staiga nuo etnografinių regionų perėjo prie baltų žemių kultūrų paieškų. Pradėjus kalbėti apie lietuvius sūduviečius, ir kitur nuvažiavus tektų kalbėti ne apie žemaičius ar aukštaičius, bet apie sėliečius, karšuviečius, kuršiečius, lamatiečius ir t. t. Bet kaip nustatyti, kurioje buvusioje baltų genties žemėje yra atsidūręs dabartinis Lietuvos miestelis? O ir apie baltų genčių dvasinės kultūros skirtumus žinoma labai mažai, šiek tiek daugiau (iš archeologinių radinių) – apie jų medžiaginę buitį. Atvykę į Lazdijus, Veisiejus, „Duokim garo“ vedėjai turėtų deklaruoti, kad atvyko pas žiūrovus *sūduviečius* (žmones, gyvenančius istorinės Sūduvos teritorijoje). Laikydamiesi tokio principo, taip turėtų vadinti ir visus Lazdijų rajono dzūkus, bet dzūkams tai sukeltų šoką, juk ir EKGT priimtuose dokumentuose deklaruota, kad Lazdijų rajonas – tai Dzūkija, tuo šventai tiki ir patys dzūkai...

Sūduvietiškojo neotribalizmo giluminės šaknys nėra išsamiau tyrinėtos, bet netgi bėglus žvilgsnis į jo propaguotojų kalbų turinį leidžia manyti, kad šio krašto žmones slegia Suvalkijos lietuviams priskiriami stereotipai, ir jie linkę suvalkiečio etnonimą nusimesti. Laikraštyje „Gimtinė“ vienas sūduviu pasiskelbęs žmogus rašė: „Deja, šiandien žodžiai „Suvalkija“, „suvalkietis“ nemaloniai rėžia ausį, kaip „mužikas“ ir kitos svetimybės. Tai panašu, jei Lietuvos Respubliką ir dabar tebevadintume Tarybų Lietuva. Po galais, koks aš suvalkietis, jei mano protėviai nuo neatmenamų amžių vadinosi sūduviais“ (Raudonis 2005: 5). Panašiai kompleksavo ir minėtasis V. Grinius: „Nenorime būti pravardžiuojami suvalkiečių pravarde“ (Grinius 2004). Vis dėlto ankstesni mūsų tyrimai rodo, kad ir teiginys „suvalkietis – šykštuolis“ tėra kitų regionų lietuvių priskiriamas supaprastintas vaizdinys (t. y. heterostereotipas). Stereotipų tyrinėtojai pripažįsta, kad nors stereotipas turi tiesos grūdą, tai vis dėlto tėra supaprastinimas. Kalbėdami patys apie save, Suvalkijos lietuviai pastebi, kad įvardijamas šykštumas yra ne kas kita, kaip pagirtinas taupumas (tai autostereotipas). Tad ar pagrįstas suvalkiečių kompleksavimas? Juk ištisa plejada talentingiausių kūrėjų, mąstytojų, politikų, laisvės kovotojų liudija lietuvių suvalkiečių bendruomenės grožį ir didybę, tad be reikalo jie raginami atsisakyti garbingo suvalkiečio vardo.

Pastangos įrodyti, kad mūsų dienomis griežtai apibrėžtoje teritorijoje – Marijampolės apskrityje – egzistuoja sūduviai su jų „sūduvietiška tarme ir kultūra“ yra pseudomokslinio pobūdžio ne vien todėl, kad niekas nėra paneigęs XVI–XVIII a. veržlios emigracijos į lietuviškąją Užnemunę ir ten vykusių asimiliacinių procesų. Esmė iškreipiama dar ir dėl to, kad šio regiono (kaip ir kitų) gyventojų etnodemografinė struktūra keitėsi ir sovietinės okupacijos metais: po gausių trėmimų, regiono industrializacijos ir kolektyvizacijos. Ir tada į Suvalkijos miestus ir net kolūkius susikėlė tūkstančiai imigrantų iš kitų Lietuvos regionų, taip pat kitataučių, o jų vaikai ir anūkai maišėsi tarpusavyje. Todėl, kai sūduviu būti panūdęs lietuvis teigia: „Koks aš suvalkietis, jei mano protėviai nuo neatmenamų amžių vadinosi sūduviais“, labai tikėtina, kad jo protėviai su XIII a. sūduviais nėra turėję nieko bendro. Groteskiška ir tai, kad istorinės Sūduvos gyventojas dzūkas, jei jis apsistojo šiapus Marijampolės apskrities ribos, pagal dabartinių „sūduvių“ galvoseną taip pat gali būti sūduvis, o jeigu liko už apskrities ribos, į „saviškių“ (sūduvių) tarpą jis jau nebus priimamas? Tad pagal ką būtų pripažįstamas sūduvis – pagal *jus soli* ar pagal *jus sangvini* principą?

Ne tik šio straipsnio autorius, bet, manau, ir archeologai, etnologai, istorikai, kalbininkai yra už tai, kad sūduvių genties atminimas būtų saugomas ir puoselėjamas. Pagerbdami istorijoje buvusią ir tragiškai žuvusią narsią gentį, tam tikrą istorinę žemę (bet ne etnografinį regioną) galime vadinti Sūduva. Bet istorinė Sūduva, nors jos tikslios ribos nėra žinomos, bet kuriuo atveju yra ne tik Marijampolės apskrityje. Atmenant sūduvius išmintinga yra sporto, meno saviveiklos kolektyvams, įmonėms, laivams, prekių ženklams suteikti Sūduvos arba sūduvio vardą. Ir ne

tik Marijampolės apskrityje, bet ir Lazdijų rajone (nepamirštant, kad jis yra etnografinės Dzūkijos regione). Vis dėlto bandymas etnografinių reiškinių arealą, apytikriai plytintį Marijampolės apskrityje, vadinti Sūduva prieštarauja tradicinės kultūros reiškinių išsidėstymui erdvėje ir komplikuoja jos gyventojų regioninės etnografinės tapatybės sampratą. Juk Lietuva į etnografinius regionus yra suskirstyta būtent pagal etnografinių reiškinių arealų išsidėstymą, o ne pagal istorines baltų genčių ribas. Baltų genčių žemių žemėlapis yra vienoks, o etnografinių regionų – kitoks.

IŠVADOS

1. Istoriografinės apžvalgos jotvingių klausimu analizė rodo, kad tiek ankstesnių amžių, tiek mūsų dienų kalbininkai, archeologai, istorikai sūduvius laiko jotvingiais. Tokios pozicijos laikosi ne tik tie tyrinėtojai, kurie mato buvus vieną jotvingių gentį, tik skirtingose tautose vadintą skirtingais vardais, bet ir tie, kurie pripažįsta buvus keturias jotvingių gentis, iš kurių viena buvusi sūduviai.

2. XX a. kalbininkai galutinai priėjo prie išvados, kad jotvingiai nebuvo nei prūsai, nei lietuviai, kad jų kalba buvo atskira baltų kalba, artimesnė prūsų negu lietuvių kalbai. Tyrinėtojai konstatuoja, kad mūsų dienomis nėra išlikę nei jotvingių sūduvių, nei tiesiog jotvingių. Visų šalių kalbininkai baltistai laikosi nuomonės, kad jotvingių kalba nėra išlikusi, apie ją mokslas žino labai mažai.

3. Istorinės aplinkybės lėmė, kad per kelis šimtmečius pirminius Užnemunės gyventojus sūduvius pakeitė kiti gyventojai, kurių absoliučią daugumą sudaro iš kitų Lietuvos regionų vėlyvaisiais viduramžiais atsikėlę lietuviai, asimiliavę jotvingių sūduvių likučius. Intensyvus skirtingos kilmės gyventojų maišymasis vyko ir vėlesniais amžiais, ypač XX a. Sūduvių paveldas šiuo metu randamas tik archeologijos paminkluose bei kai kuriuose kalbos reliktuose (vietovardžiuose ir asmenvardžiuose).

4. Net siauresne prasme suprantamos istorinės Sūduvos (kaip vienos iš keturių jotvingių genčių) teritorija užima daug didesnį plotą negu etnografinės Suvalkijos teritorija, kurioje yra pasklidę lietuviams kapsams ir zanavykams būdingi tradicinės kultūros archetipai. Istorinės Sūduvos teritorijoje, be etnografinės Suvalkijos, yra susitelkusi ir didelė dalis etnografinės Dzūkijos. Dėl to moksliniu požiūriu būtų klaidinga etnografinės Suvalkijos regioną pervadinti Sūduvos etnografiniu regionu. Toks pakeitimas neteiktinas ir dėl to, kad vietiniai regiono gyventojai yra ne sūduviai, o lietuviai.

5. Kadangi autoritetingų kultūros institucijų vardu šiuo metu skleidžiama alternatyvi (t. y. moksliniais argumentais nepagrįsta) sūduvių versija, skelbianti, kad sūduvių etnosas ir jo kalba yra išlikusi Marijampolės apskrityje, šių idėjų šalininkams 2023 m. kovo 15 d. seminare Lietuvos istorijos institute uždavėme daug klausimų. Teiravomės, kokiais moksliniais argumentais jie galėtų įrodyti ar paremti teiginius, kad sūduviai nebuvo jotvingiai ir kad sūduviai buvo lietuviai, o jų kalba – lietuvių kalbos tarmė. Kokiais moksliniais argumentais jie galėtų paneigti kalbininkų nustatytą faktą, kad sūduviai (ir jų kalba) neišliko ir kad XVI–XVIII a. vyko intensyvi regiono kolonizacija. Kokiais argumentais jie gali patvirtinti, kad po XIII a. karų ir Sūduvos užkariavimo išlikę senųjų sūduvių likučiai asimiliavo nesuskaičiuojamą daugybę XVI–XVIII a. imigrantų ir kaip gali įrodyti dabartinę teritorinę „sūduvių etnoso“ apibrėžtį, t. y. teiginį, kad sūduviai yra išlikę Marijampolės apskrityje, bet neišlikę net gretimame Lazdijų rajone, kur senovės sūduvių archeologinių paminklų bei hidronimų yra bene daugiau negu Marijampolės apskrityje?

LITERATŪRA

Balys 1989 = J. Balys. *Suvalkiečių liaudies kūryba Amerikoje. Antologija*. Silver Spring: Md., 1989.

Baranauskas 2022 = T. Baranauskas. Sūduva kryžiaus karų metu. *Sūduva nuo seniausių laikų iki*

Suvalkų gubernijos. Marijampolė: 2022, p. 37–47.

Basanavičius 1970 = J. Basanavičius. *Rinktiniai raštai*. Vilnius: 1970.

Būga 1961 = K. Būga. *Rinktiniai raštai*, III. Vilnius: 1961.

Buračas 1993 = B. Buračas. *Lietuvos kaimo papročiai.* Vilnius: 1993.

Clifford 2006 = J. Clifford. *Kultūros problema: XX amžiaus etnografija, literatūra ir menas*.

Vilnius: 2006.

Česnys 1981 = G. Česnys. Jotvingių antropologija. *Iš lietuvių etnogenezės*. Vilnius: 1981.

Daugirdaitė-Sruogienė 1990 = V. Daugirdaitė-Sruogienė. *Lietuvos istorija*. Vilnius: 1990.

Deniušas 2017 = V. Deniušas. Kodėl sūduviai ir dainaviai nėra jotvingiai. *Kultūros barai,* 2017, Nr.

10, p. 69–74.

Yacoub 2000 = J. Yacoub. *Au-delá des minorités: une alternative à la prolifération des États*.

Paris: 2000.

Gimbutienė 1985 = M. Gimbutienė. *Baltai priešistoriniais laikais*. Vilnius: 1985.

Girininkas ir kt. 1996 = A. Girininkas, O. Lukoševičius. *Lietuvos priešistorė. Materialinės ir*

dvasinės kultūros raida, genčių formavimasis. Vilnius: 1996.
Grigaitis 1963 = A. Grigaitis. Elgetos Suvalkijoje. *Rinktinė*. London: 1963, Nr. 14, p. 59–68.
Grinius 2004 = V. Grinius. Sūduviais esame mes gimę, sūduviais norime ir būt. *Santaka*, 2004 m.
sausio 6 d., Nr. 2(1934), p. 4.
Jovaiša 2016 = E. Jovaiša. *Aisčiai. Lietuvos pradžia*. Vilnius, 2016.
Jusionytė 2004 = I. Jusionytė. Neotribalizmas Lietuvoje: transgresyvus žiemgalininkų tapatybės
kūrimas. *Baltos lankos*, 2004, Nr. 18/19, p. 111–134.
Kalnius 2007 = P. Kalnius. Regioninių tapatumų judėjimo prieštaros dabartinėje Lietuvoje.
Lituanistica, 2007, t. 53, Nr. 3(71), p. 92–112.
Kviklys 1991 = B. Kviklys. *Mūsų Lietuva*, III. Vilnius: 1991.
Maffesoli 1988 = M. Maffesoli. *Le temps de tribus: Le déclin de l'individualisme dans les sociétés*
de masse. Paris: 1988.
Mažeikis 2013 = G. Mažeikis. *Įsikitinimai*. Vilnius: 2013.
Mažiulis 1987 = V. Mažiulis. Baltų prokalbės irimas. *Lietuvių etnogenezė*. Vilnius: 1987.
Milius 1974 = V. Milius. Tradiciniai derliaus nuėmimo įrankiai Užnemunės valstiečių ūkiuose,
Archeologiniai ir etnografiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1972 ir 1973 metais. Vilnius: 1974,
p. 146–151.
Nalepa 1964 = J. Nalepa. *Jacwięgowie: Nazwa i lokalizacija*. Białystok: 1964.
Ochmański 1996 = J. Ochmanskis. *Senoji Lietuva*. Vilnius: 1996.
Pačėsa 1970 = R. Pačėsa. *Kapsukas – Sūduvos širdis*. Vilnius: 1970.
Palionis 1983 = J. Palionis. Jonas Bretkūnas (gyvenimas ir raštai). *Jonas Bretkūnas. Rinktiniai*
raštai. Vilnius: 1983.
Pietaris 1973 = V. Pietaris. *Rinktiniai raštai*. Vilnius: 1973.
Pretorijus 1999 = M. Pretorijus. *Prūsijos įdomybės arba Prūsijos regykla*, I. Vilnius: 1999.
Pretorijus 2004 = M. Pretorijus. *Prūsijos įdomybės arba Prūsijos regykla*, II. Vilnius: 2004.
Smetona 2018 = *Prezidentas Antanas Smetona: raštai, kalbos, darbai*, I. Vilnius: 2018.
Smetona 2019 = *Prezidentas Antanas Smetona: raštai, kalbos, darbai*, II. Vilnius: 2019.
Raudonis 2005 = A. Raudonis. Sūduviais norime ir būt. *Gimtinė*, 2005, liepos 1– 31 d.,
Nr. 7(195), p. 5.
Salys 1963 = A. Salys. Sūduviai. *Lietuvių enciklopedija*, 29. Boston: 1963.
Šliūpas 1977 = J. Šliūpas. *Rinktiniai raštai*. Vilnius: 1977.
Tautavičius 1994 = A. Tautavičius. Jotvingiai, dainaviai, sūduviai, poleksėnai ir... *Lietuvos*
mokslas, II, kn. 1(2). Vilnius: 1994, p. 4–14.
Totoraitis 1938 = J. Totoraitis. *Sūduvos Suvalkijos istorija*. Kaunas, 1938.
Urbanavičienė 2013 = Regiono pavadinimų „Sūduva", „Užnemunė", „Suvalkija" raida. Parengė
D. Urbanavičienė. *Voruta*, 2013 m., vasario 18 d.
Vileišis = V. Vileišis. *Tautiniai santykiai Mažojoje Lietuvoje ligi Didžiojo karo istorijos ir*
statistikos šviesoje. Vilnius: 2009.
Zajączkowski 1940a = St. Zajączkowski. Kaip įtvingiai buvo vadinami viduriniais amžiais.
Lietuvos praeitis, I, sąs. 1. Kaunas: 1940.
Zajączkowski 1940b = St. Zajączkowski. Jotvingių problema istoriografijoje. *Lietuvos praeitis*, I, sąs. 2. Kaunas: 1940.
Zinkevičius 1981 = Z. Zinkevičius. Žemaičių tarmės kilmės klausimu. *Iš lietuvių etnogenezės*.
Vilnius: 1981.
Zinkevičius 2005 = Z. Zinkevičius. *Lietuvių tautos kilmė*. Vilnius: 2005.
Žemaičių 1890 = *Žemaičių ir Lietuvos apžvalga*. 1890, Nr. 11, p. 87.
Žemaitienė 1951 = U. Žemaitienė. Suvalkiečių laidotuvių apeigos ir raudos. *Ateitis* (JAV), 1951,
Nr. 3, p. 106–108.
Žemaitienė 1953 = U. Žemaitienė. *Suvalkiečių vestuvės*. Cleveland: 1953.
Žemaitis 1964 = V. Žemaitis. *Sūduvos praeitis. 4000 metų Sūduviai-Jotvai-Dainavai*. Chicago: 1964.
Шабаев 2006 = Ю. П. Шабаев „Новые идентичности" у финно-угров как политические инструменты. *Этнографическое обозрение*, 2006, № 1, с. 14–20.

"*SŪDUVIAI*" IN PRESENT-DAY LITHUANIA: THE NEOTRIBALIST VISION OF IDENTITY

Petras KALNIUS

The article examines the efforts of Lithuanian culturalists to legitimise the inhabitants of *Suvalkija* (*Sūduva*) – one of the regions of Lithuania – as direct descendants of the ancient Baltic Sudovians, and to only name the ethnographic region *Sūduva* (Sudovia). This group of people also states that the Baltic Sudovian tribe were not Yotvingians, but Lithuanians; therefore, in their opinion, not only the community itself still exists, but also the Sudovian language. The author of the article, based on the research of many archaeologists, historians, and linguists, argues that the Sudovians were not Lithuanians, but a separate Baltic tribe – the Yotvingians, and that it has not survived, because in the battles with the German Order and Slavic states, most of the people of this tribe were destroyed, while the rest were assimilated by the Lithuanian and Slavic peoples. There is no surviving Sudovian language – linguists admit that they know very little about the Yotvingian Sudovian language. This is why the author regards efforts to recognise the Sudovian ethnic community in our day as a manifestation of neotribalism. The article also provides arguments as to why the real name of the region is *Suvalkija*.

Lietuvos istorijos institutas
Tilto g. 17, Vilnius.
E. paštas: pkalnius@yahoo.com

ROLANDAS PETKEVIČIUS – GERVĖČIŲ EKSPEDICIJOS ŠAMANAS

Lina LEPARSKIENĖ

Hansas Georgas Gadameris teigė, kad pasiekti tiesą galime tik suvokę ir įvaldę savo patirtį. Ir mokslines ekspedicijas, ko gero, būtina vertinti per asmenines ir mokslininkų bendruomenės patirtis, ne vien pagal surinktą medžiagą ir jos vertę. Kiekviena tokia išvyka, ypač jei kalbame apie dideles kompleksines tarpdalykines ekspedicijas, kuria mokslo istoriją, tvirtina ir keičia konkretaus dalyko tapatybę. Lietuvoje etnologai ar folkloristai, visų pirma, domisi lietuvių etnine kultūra. Tad ir tokių ekspedicijų tikslas buvo ir tebėra iš esmės lituanistinis – gręžtis į šaknis, surinkti medžiagą, kuri padėtų suprasti, iš kur mes, etninės kultūros ryšiais susaistyta bendruomenė, atėjome.

Jau daugiau nei prieš dešimtmetį (2010–2012 m.) rengtos mokslinės išvykos į Gervėčių kraštą laikytinos reikšmingu įvykiu, vainikuojančiu senojo lietuviško kaimo tyrimų istoriją ir tradiciją. Bet šįkart norisi pakalbėti ne apie ekspedicijų svarbą, o apie savotiškus klystkelius, nuotykius, dėl kurių jos tampa išskirtinėmis patiems tyrinėtojams.

Užrašytas tekstas atsiranda tik todėl, kad įvyko susitikimas, iš esmės svetimus žmones laikinai pavertęs „tiesos“ ieškojimo bendrininkais. Vieni jos ieško, griežtai vadovaudamiesi laiko dvasią ir profesinę etiką atitinkančia metodika, o kiti improvizuoja, seka nuojautomis, galima sakyti, – žaidžia. Toks buvo etnomediciną tyrinėjęs Rolandas Petkevičius (1976–2016), kurio klaidžiojimai, ieškojimai ir atradimai savaip pakreipė 2010-ųjų ekspedicijos Gervėčių krašte eigą. Nors su juo bendrauti teko nedaug, dviejose ekspedicijose ir doktorantūros studijose, drįstu manyti, kad kažkurią šio per anksti išėjusio kolegos sielos dalį supratau. Jo tyrimo būdas buvo nepakartojamas! Nežabotas, gaiviškas, įvilktas į antropologinių teorijų rūbą, kuris čia pat irdavo per siūles, neatlaikydamas Rolando iššūkio.

2010 m. Vykinto Vaitkevičiaus ir Saulės Matulevičienės vadovaujama ekspedicija, prisiglaudusi Rimdžiūnų kaime, tuomet dar veikusios lietuviškos mokyklos bendrabučio pastate, subūrė įvairius mokslininkus, kurių kiekvienas turėjo savo platesnių ar siauresnių tikslų. O štai Rolandas atvyko ne ieškoti, bet pasiimti to, kas neišvengiamai nutiks: jis absoliučiai tikėjo šios ekspedicijos sėkme! Ne veltui vienas ekspedicijos dalyvių Rolandą pavadino „įtempta, šūviui paruošta strėle“. Galbūt todėl jam buvo lemta kurti savąjį tyrimų scenarijų, kuris veikė visus: teikė didelį atradimo džiaugsmą ir kėlė aibę dilemų.

Griežtos tyrimų etikos taisyklės, gera organizacija, apgalvota metodika – visa tai, be abejonės, yra svarbu. Vis dėlto manyčiau, kad netikėti įvykiai, drąsūs ir dėl to kartais abejonių sukeliantys sprendimai, paprasčiausios žmogiškos reakcijos suteikia kiekvienai ekspedicijai papildomų spalvų ir padeda priartėti prie tiriamos vietos gyvenamojo pasaulio. O tą priartėjimą pradeda liudyti nepaprasti, sakytume, antgamtiniai (nes sunkiai paaiškinami) nutikimai. Kadangi Rolandas nuo pat pradžių nepripažino jokių ribų ir nedvejodamas žengė į „Pažadėtąją žemę“, Gervėčių ekspedicijoje jis tapo tarpininku (mediumu?) tarp vietos ir čia atvykusių mokslininkų, tiesiog tokių nutikimų genijumi.

KANAPIŲ LAUKAS

Rolandas turėjo savų būdų ieškoti gydyti ir užkalbėti mokančių žmonių. Pavyzdžiui, jo manymu, tas ar toji savame kieme turėtų auginti bent kelias kanapes. Todėl vienas pirmųjų jo sutiktam žmogui užduodamų klausimų buvo: „Kas iš vietinių žmonių augino ar tebeaugina kanapes?“ Sužinojęs, kad neseniai milicija prie per kaimą tekančios Ašmenos sudegino visą kanapių lauką, jis tiesiu taikymu nužingsniavo tenai, į tarpukariu apgyvendintą Rimdžiūnų kaimo dalį. Atradęs, ko gero, savaime prisisėjusių kanapių rėžį, pasuko link artimiausios sodybos, kurioje vasarojo Varšuvoje dirbanti iš šio kaimo kilusi kalbininkė Ona Vaičiulytė, po kelerių metų pertraukos atvykusi į gimtinę ir apsistojusi tetos namuose. Netrukus paaiškėjo, kad Ona tą vasarą pašventė senųjų Gervėčių bažnyčios metrikų knygų, kurias jai trumpam paskolino Gervėčių klebonas, tyrimui.

R. Petkevičius Gervėčių miestelyje per Žolinę. 2010 m. Arūno Baltėno nuotrauka

Apžiūrėjus tas knygas, paaiškėjo, kad tai neįkainojama medžiaga, kurią reiktų išsaugoti, nes, sugrąžinus bažnyčiai, tolesnis jos likimas būtų nenuspėjamas. Taip Onos tetos namai tapo svarbia vieta, savotiška ekspedicijos ašimi, kur pamainomis darbavosi dalis jos dalyvių, darydami metrikų fotokopijas ir tokiu būdu išsaugodami ateities kartoms žinias nuo XVIII a. apie Gervėčių krašto vietovardžius, parapijiečių pavardes, populiaciją, tautybes ir t. t.[1] Oficialiai prašyti leidimo kopijuoti šiuos dokumentus negalėjome (jį galėjo suteikti nebent Gardine įsikūrusi vyskupijos administracija), tad teko dirbti slapta – tai kėlė įtampą, bet nuolat save drąsinome, kad elgiamės teisingai. Juokais kaltintos kanapės, iš kurių pluošto galbūt ir buvo gaminamas seniausių metrikų popierius.

1 Viso buvo sukurtos 5575 Gervėčių parapinės bažnyčios archyvo 1736–1944 m. dokumentų kopijos: 13 krikšto metrikų, santuokų, priešjungtuvinių apklausų knygų ir 4 jas lydinčių rodyklių (indeksų), taip pat 6 parapijiečių sąrašų (iš 1841–1930 m. laikotarpio) ir įvairių kitų parapijos dokumentų. Kopijos perduotos Lietuvių kalbos instituto Vardyno skyriui, Gervėčių klubui, Lietuvos valstybės istorijos archyvui.

ŠUNS ODOS BŪGNAS

Priešpaskutinę ekspedicijos dieną Rolandas grįžo džiaugdamasis: „Kokia fantastika! Nerealu, čia šuns oda!“ Jis parsinešė būgną, priklausiusį muzikantui Edvardui Šturliui iš Gėliūnų kaimo, kuris pats darė būgnus iš šuns odos ir jais grodavo. Rolandas buvo tiesiog įsitikinęs, kad šis instrumentas kadaise buvo naudojamas ir apeigų ar gydymų metu. Kadangi daiktą gavo dovanų, norėjo jį parsivežti į Lietuvą, bet tam nepritarė ekspedicijos organizatoriai – buvo laikomasi nuostatos jokių vertybių iš šio krašto neišvežti (juolab kad tuo metu baltarusių istorikai svarstė galimybę įkurti šio krašto muziejų Astrave). Nesulaukęs palaikymo, Rolandas įsiuto ir kokią valandą malšino įtampą bubindamas tuo būgnu bendrabučio balkone. Sakė, turįs nusiraminti, kitaip „suvilkolakės“! Tuo pat metu kita ekspedicijos dalyvė Evelina snaudė ir, nieko nežinodama apie būgno sukeltą erzelį, sapnavo sapną. Jame visi ginčijosi dėl kažkokių niekų, ir staiga kilo didelis triukšmas: „Trrr...“ Išbėgę laukan pamatė, kaip daugybė sraigtasparnių ir kareivių bando nutempti kraupios „rausvos“ spalvos skraidančią lėkštę. Nustebino ne jos pasirodymas, o tempimo būdas – tempė kažkaip kreivai, vagodami žemę. Išgirdęs Evelinos pasakojimą, Rolandas išlėkė iš savo kambario, sakydamas, kad tai tik pradžia, ir oho kiek dar visko mes čia patirsime. Tada parodė būgną ir paaiškino Evelinai, kad šį sapną neabejotinai sukėlė jo garsai.

Vėliau kalbėjomės, ką šis sapnas galėjęs reikšti, svarstėme, kad skraidanti lėkštė esąs tas būgnas, kurio parvežimas į Lietuvą atrodė keblus, sprendžiamas nerangiai – juk ne visiems iššūkiams gali būti iš anksto pasiruošęs. Būgną galima laikyti ir vietos dvasios ženklu, primenančiu, kad nepaisant surinktos medžiagos kiekio, tas vietos pasaulis liks kažkur už ribos, nepažabotas, mitinis, nepasiduodantis akademinėms interpretacijoms. Sraigtasparniai iš sapno – tai galbūt mes, besistengiantys patempti neaprėpiamą kiekį informacijos.

PIRTIES DŪMAI

Papasakojom šį nutikimą su būgnu Onai, o ji sako: „O iš ryto kas buvo! Ateinu į trobą, kurioje šiandien sėdėjome, ir pajuntu pirties kvapą. Jo su niekuo nesumaišysi. Išeinu į lauką – pilna dūmų. Visur apvaikščiojau – niekas pirties nekūrena. Vėl grįžau į namus, ir po kelių minučių viskas dingo. Iš ryto šiandien toks apsilankymas...“ Klausant

R. Petkevičius su pateikėja 2012 m. ekspedicijoje Gervėčių krašte. Gabrielės Balčiūnaitės nuotrauka

net pagaugai nuėjo, suvokiant, kad vaikštome kažkokiu protu nesuvokiamu paribiu tarp regimo pasaulio ir kitapusybės. Juk pirtis senojoje kaimo kultūroje ir yra tokia ribinė vieta. Šio įvykio prasmė paaiškėjo kitą dieną, kai toje sodyboje iš tiesų buvo iškūrenta pirtis ekspedicijos dalyviams. Keli pirtyje įkaitę vyrai išėjo atsigaivinti laukan, tinkamai neprisidengę... Dėl to garbaus amžiaus sodybos savininkė labai susikrimto, nuogąstaudama, kad tai galėjo pastebėti kaimynai. Tad tuos trumpam pasirodžiusius dūmus jau galėjome paaiškinti, kaip pasergėjimą apie būsimą nesusipratimą, netinkamą elgesį ar užsimiršimą, kad nepaisant įsivaizduojamos etninės bendrystės, bendros kalbos, religijos, kalendoriaus, istorinės atminties, mes atvykome į uždarą vietos pasaulį su savais dėsniais. Kur kaimynystė ir nerašyti papročiai yra kur kas svarbesni nei mūsų moksliniai interesai ar žmogiški norai. Kad išvykę mes paliksime apie save pasakojimą, kuriame atsispindės ir koks nevykęs poelgis.

PABAIGAI

Ekspedicijos pabaigoje neretas mokslininkas nuo visų įvykių, susitikimų su žmonėmis ir jų pasakojimų jaučiasi kiek apsvaigęs, tarsi po kanapių lauką pavaikščiojęs. Tos ekspedicijos keičia mus, kaip žmones, keičia ir tyrimų istoriją – ankstesnių kartų sukauptos medžiagos suvokimą. Tai vyksta ne tik dėl betarpiško susitikimo su tiriamąja kultūra, bet ir dėl susitikimų vienas su kitu. Suvokiu, kad dalinuosi mintimis, kurios gali būti palaikytos neetiškomis: galbūt toji ekspedicijos dalis apie slaptą bažnytinių metrikų fotografavimą ir turėtų likti paslaptimi, gal nedera kalbėti ir apie „neracionalius“ išvedžiojimus bei antgamtines patirtis? Vis dėlto ryžtuosi tokiu būdu prisiminti Rolandą – jo straipsnis (jau po autoriaus mirties) skelbiamas šiame žurnalo numeryje.

ROLANDAS PETKEVIČIUS SHAMAN OF THE GERVĖČIAI EXPEDITION

Lina LEPARSKIENĖ

The ethnologist, traditional medicine researcher Rolandas Petkevičius (1976-2016) is remembered, and his article, examining material collected in the Lithuanian villages of the Gervėčiai region (Belarus) in 2010, is published in this issue. The tireless, passionate researcher was welcome in every home, and this brought him a certain success he discovered and recorded traditional treatments mentioned in sources from the 17th century. Petkevičius gave much to the expedition and helped to get closer to the living world of the places being studied.

Žoliauja Ona Reketienė. Rimdžiūnai, Gervėčių kraštas, Baltarusija. 2012 m. Arūno Baltėno nuotrauka

LIETUVIŲ TRADICINĖ MEDICINA GERVĖČIŲ APYLINKĖSE XX–XXI A.

Rolandas PETKEVIČIUS

2010 m. rugpjūčio 9–18 d. lietuviškoje Gervėčių saloje (Astravo r., Baltarusija) atlikti lauko tyrimai atskleidė XXI a. gyvuojančias archajiškas tradicinės medicinos formas, kurios nepakitusios išliko šimtą ir daugiau metų, o esminiai šios tradicijos principai artimi paliudytiems XVI–XVIII a. rašytiniuose šaltiniuose. Gervėtiškių gydymo praktikos tyrimai papildo ir leidžia naujai interpretuoti gana fragmentiškus XIX a. pab.–XX a. I p. archyvinius duomenis. Remiantis šia medžiaga, atsiranda galimybė gana tiksliai rekonstruoti gydymui svarbų kompleksinį gamtinių ir apeiginių priemonių taikymą, tradicines sveikatos, ligos ir gydymo sampratas ir jų struktūrinius modelius, apčiuopti istorinę gydymo tradicijos raidą.

Tiriamas kompleksinis „maginių“ ir „racionalių“ priemonių taikymas lietuvių tradicinėje medicinoje bei galimas šio komplekso ryšys su ikikrikščioniškomis gydymo praktikomis bei mitine pasaulėžiūra. Darbe pasitelkti etnologiniai duomenys skatina atsisakyti įsitvirtinusių etnomedicinos tyrimų stereotipų ir siūlo naują teorinę šių tyrimų paradigmą, grindžiamą nuosekliu dėmesiu gamtinių ir apeiginių gydymo priemonių sąveikai.

Reikšminiai žodžiai: Gervėčių lietuviai, tradicinė medicina, etnomedicina, etnofarmacija, lietuvių medicinos antropologija, apeiginis gydymas.

TYRIMAI IR PROBLEMATIKA

Tradicinės medicinos tyrimai Gervėčių apylinkėse pradėti gana vėlai. 1927–1956 m. absoliuti dauguma šio krašto etnologinių duomenų užrašinėtojų (B. Kucka, V. Drėma (1927), A. Laurinavičius (1934), V. Kuolaitis (1936), J. Jurga (1937), J. Pūkštas (1949), B. Vaičiulis (1956)) rinko dainas, pasakojimus, kalbinius duomenis[1]. Išsiskiria tik Juozo Aidulio 1939–1942 m. sudaryti etnografiniai aprašai (LTR 2109, 2447), kuriuose iš 251 įrašo net 135 skirti burtams ir prietarams.

1970 m. vasarą Gervėčiuose vykusiose ekspedicijose, kurioms vadovavo Norbertas Vėlius, buvo renkami ir tradicinės (tuomet – liaudies) medicinos duomenys. 1989 m. išleistoje monografijoje „Gervėčiai“ šiai temai skirtos dvi publikacijos: Lilijanos Kalašaitytės „Liaudies medicinos priemonės“[2] bei Vidos Morkūnaitės ir Onos Padegimienės „Liaudies medicina dantų skausmui malšinti ir burnos ligoms gydyti“. Jos yra aprašomojo pobūdžio, su tam metui būdingais teoriniais ir metodologiniais trūkumais. L. Kalašaitytės sudarytose augalų pavadinimų lentelėse nurodomi lotyniški, lietuviški (bendriniai) ir vietiniai augalų pavadinimai, bet visiškai nenurodomos ligos, kurių gydymui šios priemonės buvo skirtos, neminimi ir gydant atliekami apeiginiai veiksmai (Kalašaitytė 1989: 215–219). Akivaizdu, kad autorę labiau domino lingvistiniai ir botaniniai, o ne medicininiai analizuojamų duomenų aspektai. Duomenų apie tradicinę mediciną, jos taikymą yra ir kitose 1989 m. išleistos monografijos publikacijose.

2010 m. rugpjūčio 9–18 d. darbuodamiesi Vilniaus universiteto surengtoje kompleksinėje ekspedicijoje Gervėčių apylinkėse[3], galėjome įvertinti per 40 metų įvykusius tradicinės kultūros ir tautinės savimonės pokyčius. Tai buvo lūžio taškas ir lietuvių etnomedicinos tyrimuose: tais pačiais metais Lietuvos medicinos ir farmacijos istorijos muziejaus direktoriaus dr. Tauro Meko ir publikacijos autoriaus iniciatyva surengtoje konferencijoje[4] suformuluotos esminės etnomedicinos tyrimų problemos: 1) iki šiol gydymo tradicijos lauko tyrimai buvo atliekami vadovaujantis netinkama metodika (dažniausiai – išimtinai medicininiu, farmaciniu (*etic*) požiūriu), 2) ieškota tik *racionalių*, dažniausiai – augalinių

1 Rinkiniai saugomi Lietuvių tautosakos rankraštyne: LMD I 610, 841, LMD III 79, LMD III 245, LTR 950, 997, 1221, 1241, 2109, 2447, 2745, 2959.

2 Duomenis ekspedicijos metu rinko V. Damskytė, L. Kalašaitytė, A. Meškėnaitė ir K. Taurantienė.

3 Straipsnio autoriui teko dalyvauti 2010 ir 2012 m. kompleksinėse ekspedicijose Gervėčių krašte, kurias organizavo LMT remiamo VU projekto „Gervėčiai: istorinė atmintis ir kultūrinis tapatumas“ (VAT–17, 2010) tyrėjų grupė.

4 Konferencija „Lietuvių etnomedicinos tyrimų tarpdisciplininiai metodai“ vyko Vytauto Didžiojo universitete 2010 m. vasario 11 d.

Marijos Mažeikienės vaistažolių atsargos. Petrikai, Gervėčių kraštas, Baltarusija. 2010 m. A. Baltėno nuotrauka

priemonių naudojimo praktikų, jas atsiejus nuo apeiginio, socialinio ir plataus kultūrinio konteksto, itin svarbaus, norint šias praktikas suvokti adekvačiai.

Konferencijoje akcentuota būtinybė lauko tyrimuose kuo greičiau pradėti taikyti naujas metodologines prieigas, o jų rezultatų analizei pasitelkti *emic* principą (kai į tradiciją žvelgiama pateikėjo akimis), kuris būtų derinamas su minėta *etic* (etnofarmacijos) pozicija[5].

2010 m. Rimdžiūnuose susibūrė nedidelė lietuvių etnomedicinos tyrėjų komanda (etnologai dr. D. Vaitkevičienė, R. Petkevičius, farmacininkė U. Gudelytė[6]), o lauko tyrimai buvo atliekami Gervėčių miestelyje bei lietuviškuose apylinkių kaimuose: Rimdžiūnuose, Galčiūnuose, Gėliūnuose, Giriose, Gruodžiuose, Knystuškėse, Milcėjose, Mockose, Pelegrindoj, Petrikuose. Tradicinio gydymo temomis bendrauta su 62 pateikėjais (10 vyrų ir 52 moterimis). Absoliuti dauguma pateikėjų – lietuvių tautybės, 3 kalbėjo gudiškai, 1 pateikėja nurodė mamą buvus lietuve, tačiau ji pati save laikė lenke. Įdomu, kad nemažai tikslių tradicinės medicinos bei etnobotanikos žinių pateikė vyrai, kas Lietuvoje XXI a. retai pasitaiko[7]. Tyrimų areale buvo užrašyta ir pasakojimų apie žmones gydžiusius burtininkus vyrus (tai Šimas Augulis iš Pelegrindos, Juozaputis Kalinauskas iš Galčiūnų). Šie faktai verčia naujai įvertinti iki šiol Lietuvos etnomedicinos publikacijose (ypač E. Šimkūnaitės darbuose) vyravusią nuostatą, kad tradicinis gydymas – tai moterų amatas. Surinkti faktai atspindi Gervėčių apylinkių lietuvių gydymo tradiciją.

5 Pirmasis žingsnis šia linkme buvo žengtas 2010 m. birželio 28–liepos 7 d. „Versmės“ leidyklos surengtoje ekspedicijoje Užpalių apylinkėse (Utenos r., Lietuva). Šių lauko tyrimų rezultatai buvo paskelbti publikacijoje „Nerviniai sutrikimai ir jų gydymas Užpalių apylinkių XX–XXI a. tradicinėje medicinoje“ (Petkevičius 2011).

6 Daug talkino Vykintas Vaitkevičius, Evelina Simanavičiūtė, Mantas Lapeika, Lina Sokolovaitė ir kiti 2010 m. ekspedicijos dalyviai.

7 Tai rodo ir 1970 m. ekspedicijos duomenys, pavyzdžiui, daug etnomedicinos žinių suteikė Jonas Karmaza iš Pelegrindos (LTR 4111), 2010 m. – Stasys Pūkšta iš Rimdžiūnų (LTRF cd 635), Leonardas Petrikas (LTRF cd 619) ir kt.

KOMPLEKSINIS GAMTINIŲ IR APEIGINIŲ PRIEMONIŲ NAUDOJIMAS

Magiją ir gydymą augalais etnomedicinos tyrinėtojai dažniausiai atskirdavo. Tai lėmė šiuose tyrimuose vyravusios teorijos ir metodai, konkrečių tyrinėtojų specializacija ar menka tarpdisciplininė kompetencija. Garsus lenkų etnologas Kazimežas Mošynskis (Kazimierz Moszyński) dar XX a. pirmoje pusėje įspėjo: „Liaudies medicina yra tikras Gordijaus mazgas, kuriame sudėtingiausiu būdu susipynę gydymo technikos, tikėjimai ir tipiniai religinio gyvenimo reiškiniai liaudies kultūroje sudaro gyvą ir būdingą visumą, o šio junginio skaidymas daužo liaudies mediciną į šipulius!“ (Moszyński 1967: 14–15). Deja, ir šis mokslininkas neišvengė tuo metu vyravusio gydymo praktikų skirstymo į „fantastines, absurdiškas, be galo naivias ir racionalias, paremtas nuodugniu stebėjimu“ (Libera 1995: 7). Vienas objektyviausių XX a. Lietuvos etnologų Jonas Balys taip pat laikėsi pozicijos, kad „didžioji liaudies medicinos dalis yra paremta panašumu, arba analogija, ir jokios gydomos vertės neturi“ (Balys 1966: 90). Tradicinės medicinos praktikos, neatsiejamos nuo religinio gyvenimo, socialinių struktūrų ir papročių (ir tuo smarkiai besiskiriančios nuo biomedicinos), ilgą laiką buvo lyginamos su prietarais ir aprašinėtos kaip *per se* primityvios, iracionalios (Gaines 2006: 859). Įsigalėjus šiam požiūriui, etnomedicinos tyrinėtojai vis labiau domėjosi tradicinių terapijos praktikų „racionaliu branduoliu“, kuris buvo dirbtinai sukurtas, laikantis tam tikrų išankstinių nuostatų, o ne remiantis etnografinių duomenų analize (Libera 1995: 10). Taip tyrinėtojai supaprastino sudėtingus etnomedicinos tyrimus, juk augalinės priemonės ne visada naudojamos racionaliai, ir ne visos maginėmis laikytos gydymo praktikos yra neracionalios. Dalis šių praktikų, kurių veiksmingumo nebuvo įmanoma paneigti, pagal iš anksto pasirinktą klasifikavimo metodiką buvo priskirtos sugestyvinėms ar psichoterapinėms, nepastebėjus, jog jų metu pasitelkiamos ir augalinės priemonės (pvz., smilkymas ir užkalbėjimas).

Mokslininkų nuostatos palaipsniui skverbėsi ir į gyvąją tradiciją. Tarkim, 1923 m. gimusi pateikėja užkalbėjimo poveikį susiejo su hipnoze: „Pagal mokslą, kiekvienas žmogus turi truputį hipnotizmo. Katras turi daugiau, tai jei ir užkalba, tai padeda, o katras turi mažiau hipnotizmo, tai kad ir užkalbinės, tai to jau nepadės“ (Rimdžiūnai, M. Mažeikienė, 2010 m.)[8]. Absoliuti dauguma gydymo technikų XIX–XX a. etnografų buvo užfiksuotos ne gydymo metu, t. y. ne stebint apeigą, o tik ją inscenizuojant ar siekiant sužinoti (XX a. – itin dažnai) vien žodinę užkalbėjimo formulę. Analizuojant tik tokius duomenis, neįmanoma suvokti tradicijos visumos. O atlikus lauko tyrimus paaiškėjo, jog net XXI a. užkalbant gana dažnai buvo naudojamos augalinės ar kitos apeiginės priemonės[9]. Ne kartą jas minėjo ir Gervėčių apylinkių pateikėjai. Pavyzdžiui, tiek apeiginės, tiek augalinės gydymo priemonės naudotos gydant rožę ar gyvatės įkandimą: „Nuo gyvatės įkandimo užkalba. *Čistikas* (ugniažolė, *Chelidonium majus L.*) ir *močecha* (šalpusnis, *Tussilago farfara L.*) atitindo ugnį“ (Rimdžiūnai, P. Pukštienė, 1970 m.)[10]; „Šaltapusniai. Dėt ant rožės paliestų vietų“ (Rimdžiūnai, J. Trepšienė, 2010 m.)[11]; „*Močeklapiai*. Šaltapusnis. Dėti ant rožės“ (Rimdžiūnai, U. Augulienė, 1970 m.)[12]; „Nuo rožės – apipila ruginiais miltais, „kad toliau nesipilt“ (neplistų – *Petk.*) ir užkalbdo“ (Mockų k., E. Rainienė, 1970 m.)[13]; „Par rytų pamieruoja, par vakarų jau žolių duoda gert po kubkelį <...>, ir rytų, ir vakarų žoles girdo ir mieruoja irgi.“[14] Pastarąjį gydymo veiksmą kiek vėliau panagrinėsime atidžiau.

Kyla svarbus klausimas: ar gamtiniai ir apeiginiai gydymo būdai derinami tik siekiant sustiprinti gydomąjį poveikį, ar visgi dera kalbėti apie nedalomą, kompleksinį, kultūriškai reglamentuotą jų naudojimą? Atsakyti padės įdėmesnis žvilgsnis į tas tradicinės medicinos praktikas, kuriose apeiginis veiksmas turi iki šiol tyrinėtojų neįvardintų funkcijų, taip pat į apeigas, kurios nuo seno susijusios su gamtinių priemonių naudojimu.

Akivaizdu, jog užkalbėjimo tradicijoje yra išlikusių reliktinių ikikrikščioniškų apeiginių žodinių formulių. Pribloškia XX a. lietuvių užkalbėjimo tradicijos žodinės formulės: „Siunciu tų ligų per

8 LTRF cd 683 (4)

9 Išsamią archyvinių duomenų ir publikacijų analizę atlikusi dr. D. Vaitkevičienė pastebi, kad etnologų fiksuotoje užkalbėjimo praktikoje augalai minimi itin retai. Dažniausiai pasitaiko šie: dagilis, rūta, linai, kanapės ir samanos (Vaitkevičienė 2008: 42).

10 LTR 4111 (846)

11 LTR 4111 (787)

12 LTR 4111 (814)

13 LTR 4111 (555)

14 LTRF cd 636

tolimais laukais, per ...[neįskaitoma rankraštyje], per mėlynam mariam, kur šunes neloja, kur žmones nigdi nebuvoja, kad ana iš tį negrįžtų, in sausų nendrių sudziūtų“ (Vaitkevičienė 2008: 161) Akivaizdus jų panašumas į Luko Davido „Prūsijos kronikoje“ (1583 m.) užrašytą žodinę apeiginę formulę (*maldą*), sakytą valgant paaukoto apeiginio gyvūno mėsą: „O jūs gerieji dievai, visas mūsų nelaimes nuvykite už jūros, kur neauga dilgėlės ir negieda gaidys“ (BRMŠ II 2001: 285). Tokie duomenys rodo apeiginės gydymo tradicijos tęstinumą[15]. L. Davidas vienas pirmųjų itin išsamiai aprašė aukojimo apeigas, kuriomis siekta būtent sveikatos. Jo teigimu, tradicinis gydymas buvęs ilgas, keturias savaites trunkantis procesas, kurio pagrindiniai etapai: a) ligonio stebėjimas (kas dieną laiminant), b) diagnozavimas, c) ypatingais atvejais – aukojimas, siekiant sveikatos bei palaiminant parinktas gydymo priemones, d) gydymas. O jeigu liga nepagydoma, e) eutanazija, siekiant išvengti ligonio kančių (BRMŠ II 2001: 295–296). Itin reikšminga L. Davido užuomina apie laiminimą (veiksmą, kurį autorius vadina *segen*):

> Jei kitos moterys aplanko moterį šešiauninkę (gimdyvę – *R. P.*), atkloja lopšyje gulintį kūdikį ir jį pagiria, ir jei po to vaikas suserga, tai manoma, kad moterys girdamos jį nužiūrėjusios, ir tada turi būti pakviesta vaidilutė (*Waidelerinne*), kuri turi kūdikį palaiminti ir išgydyti (originale: *segen und büssen* – *R. P.*). (BRMŠ II 2001: 299)

Svarbu, kad laiminimas ir gydymas paminimi kaip vieno proceso elementai. L. Davidas akcentuoja, kad pats aukojimo faktas turi ir palaiminimo konotaciją:

> Vienas jo buvęs artimas draugas, kuris ilgą laiką sirgo, buvo taip pat įkalbėtas, kad tokiu stabmeldžiavimu (arba, kaip jie sako, dievui skirtos aukos palaiminimu) jam bus pagelbėta nuo ligos (BRMŠ II 2001: 284).

Šios pastabos liudija, jog senojoje tradicinėje medicinoje apeiginiai veiksmai buvo suvokiami kaip itin svarbūs.

15 Plačiau apie tai žr. Petkevičius 2012.

APEIGINIAI VEIKSMAI IR JŲ FUNKCIJOS UŽKALBĖJIMO TRADICIJOJE

DOZAVIMAS

Vienas unikaliausių ekspedicijos atradimų buvo nervinių sutrikimų gydymo durnadagiu (*durnadagiliu, durnagėliu, durnazėliu*) (Paprastoji durnaropė (*Datura stramonium L.*) tradicija, pagal kurią gamtinės priemonės (augalo sėklos) derinamos su apeiginiais veiksmais (gydymui skirtos sėklos skaičiuojamos tam tikru būdu). 1989 m. „Gervėčių“ monografijoje buvo kukliai paminėta, kad „išgąstis gydomas ir durnaropių „grūdeliais“ (Kalašaitytė 1989: 213). 1970 m. ekspedicijos etnografiniuose aprašuose (LTR 4111) pavyko atrasti kur kas daugiau duomenų, kuriuos apibendrinus šis gydymo būdas atrodo taip:

> Durnadagilis. Nuo išgąsčio. Kai prispėja, paskaičiuoti grūdelių ir duoti kiek. Suaugusiam 29 grūdelius, vaikams 9. L [labai] gerai padeda nuo išgąsčio.[16]

> Durnagalvis (kaip dagilis, tik nesibado) – juodos sėklos nuo išgąscio. Reikia dėti 3 x po 9 sėklas (27 sėklos – *R. P.*) šaltan vandenin, išsivirti – geltonas skystis, negardus, džiovina gerklę, gerti po nedaug, nes kitaip pradeda durnavoti, daužosi, pereina (baigiasi veikimas – *R. P.*) tik po paros (Miciūnai, A. Vėlaikienė, 1970 m.).[17]

Reikšminga tai, kad 2010 m. autoriui apie šią praktiką pasakojo 1970-ųjų ekspedicijos pateikėjos Trepšienės iš Rimdžiūnų dukra Leonarda Augulienė-Trepšytė[18], durnadagio sėklomis gydanti gimines ir kaimynus. Ji teigia, kad šias žinias perėmė iš savo mamos, o ši – iš savosios[19]. Vadinasi, gydymo durnadagiu būdas gyvuoja nepakitęs bent 100 metų. Tradicijos archajiškumą patvirtina ir vienas kurioziškas, tačiau itin svarbus faktas, parodantis, kaip preciziškai tiksliai šioje šeimoje

16 LTR 4111 (792)

17 LTR 4111 (586)

18 Leonarda Augulienė-Trepšytė yra unikali ir vertinga pateikėja, jos žinios apie tradicinio gydymo sampratas ir prasmes, šiandien jau nežinomas daugumai pateikėjų, stebina savo išsamumu ir panašumu į XVI–XVII a. šaltinių liudijimus. Surinkti duomenys leidžia kelti prielaidą, kad pateikėjos giminėje galėjo išlikti senosios baltų dvasinės ir gydymo tradicijos tęsėjų. Leonarda yra aktyvi bendruomenės religinio gyvenimo dalyvė (giedotoja, tvarko apleistus bendruomenės narių kapus, prieš šventes, gegužinius ir birželinius giedojimus puošia kaimo kryžių).

19 LTRF cd 635 (128), 636 2010

Leonarda Augulienė skirsto durnadagio (*Datura stramonium L.*) sėklas į grupes po tris.

Leonarda Augulienė skaičiuoja (užkalba) durnadagio (*Datura stramonium L.*) sėklas.

Gydymui paruošta (*atskaityta*) durnadagio (*Datura stramonium L.*) sėklų vaistinė žaliava. Rimdžiūnai, Gervėčių kraštas, Baltarusija. 2010 m. R. Petkevičiaus nuotraukos

buvo perduodamos medicinos žinios. 1970 m. pateikėja Trepšienė mini *29 grūdelius*. Pokalbio pradžioje tą patį skaičių nurodė ir jos dukra Leonarda: „Tadu atskaitei 29 grūdelius ir tai duodi nuo išgąsčio. [Dvidešimt devynis?] Taip“ (Rimdžiūnai, L. Augulienė, 2010 m.)[20]. Nustebus, kad sėklų dozavimą reglamentuojančią ir tradicinėje medicinoje įprastą *trejų devynerių* formulę pabrėžianti pateikėja primygtinai mini 29, o ne 27 sėklas, ir šią informaciją tikslinant, tai pastebėjo ir ji pati:

> [Ir kiek kartų po devynis skaičiuojat?] Nu va gi, triskart po devynis. Tris po devynis, ir tadu vienon talpon. <....> [Čia dvidešimt septyni <...>? Ar ne?] Dvidešimt... (Susimąsto – *R. P.*) Musiet dvidešimt sapcyni. Devynios ir devynios, kiek bus? Aštuoniolika? Aštuoniolika ir devynios. [Dvidešimt septynios.] Va, dvidešimt sapcyni grūdeliai (Rimdžiūnai, L. Augulienė, 1910 m.).[21]

Kaip tuomet atsirado 29 sėklos? Kiti pateikėjai (pvz., Leonardos giminaitė Janina Trepšienė-Augulytė) nurodo tikslų skaičių: „Triskart po devynis, reikia dvidešimt septynis grūdelius atskaičiuot“ (Rimdžiūnai, J. Trepšienė, 2010 m.)[22]. Tadiciškai skaičiai, viršijantys dešimtį, buvo išreiškiami tam tikrais terminais (*tuzinas*, *dvi dešimtys*, *trejos devynerios* ir pan.). Mokslų nebaigusios pateikėjos galėjo painioti aritmetines sąvokas („Dvidešimt devynios, tai kiek jų ce išeina? Daug“ (Rimdžiūnai, L. Trepšienė, 2010 m.)[23]. Tyrimui ne tiek svarbu, kaip atsirado ši klaida, svarbu tai, kad sėklų skaičiavimas šioje apeigoje turėjo funkcinę reikšmę.

L. Augulienės pasakojimas praplečia, papildo ir paaiškina minėtuosius 1970 m. ekspedicijos archyvinius duomenis:

> [Gal galit parodyt, kaip skaitydavo?] (Pateikėja skaičiuoja sėklas – *R. P.*) Va po tris. Po tris, va teip va atskaitau. Krūvytėm. Nu, kad būt aišku. Kad nebūt daugiau. Jeigu jau daug suvalgo jų... Anksciau buvo toks mano brolio sūnus. Augo par jį darže, tai anas mislijo, kad ce aguonos. Tai anas prisivalgė jų, – visai buvo kap durnas. I temperatūra pakilo par jį, ir visa kas. <...> [Ir ilgai jam taip buvo?] Nea, greit pereina. [Skaičiuojant maž kų sakyt reikia?] (Paklausta pateikėja ima skaičiuoti kairės rankos mažuoju pirš-

20 LTRF cd 635 (128)
21 LTRF cd 635 (128, 132)
22 LTRF cd 611 (5)
23 LTRF cd 635 (128)

> tu[24] – *R. P.*) Va tei va raikia sakyc: „Nė vienas, nė du, nė trys, nė keturi, nė penki, nė šeši, nė sepcyni, nė aštuoni, nė devyni.“ <...> Nu, taip lyg devyniem daskaicyt. Į krūvelį supili, tadu šaukščiukan su cukrum duodi vaikam.[25] <...> Vaiku cik devyni raikia grūdeliai, jeigu, nu, po du metukai, trys metukai, keturi metukai. O jeigu jau dešimc metukų, tai jau možna i devyni grūdeliai duoc <...>. Ir dėl suaugusiam teip. [Tai vaikui, jeigu 2–4...] ...metukai – devyni grūdžiukai, grūdelia. [O jeigu jau 10 metų, tai 18?] Jau aštoniolika, jau triskart, ale cik raikia visąlaik tuo pirštu va tep atskaityc, sakyt: „Nė vienas, nė du, nė trys, nė..“, – nu itep raikia sakyc. [O suaugusiam jau 27?] Jau suaugusiam taip jau (Rimdžiūnai, L. Trepšienė, 2010 m.).[26]

Tikslinant duomenis, išryškėjo griežtas dozavimo modelis: „Tai kiek metų, tiek raikia tų sėklų suvalgycie“ (Rimdžiūnai, L. Trepšienė, 2010 m.)[27]. Maksimali durnadagio dozė suaugusiam – 27 sėklos (Rimdžiūnai, L. Trepšienė, 2010 m.)[28]. Išsiskiria trys amžiaus grupės: 1) nuo 1 iki 10 metų (iki 9 sėklų), 2) nuo 10 iki 18 (iki 18 sėklų) ir 3) nuo 18 iki senatvės (iki 27 sėklų)[29].

Dozuojant durnadagio sėklas sakomi žodžiai – tai apeiginis tekstas. Jis kartojamas gydant ir kitais augalais, pavyzdžiui, „velnio barzda“ (kelminis papartis (*Dryopteris filix–mas (L.) Schott*.). Durnadagis (*Datura stramonium L*.) yra adventyvinis augalas (sulaukėjęs, atneštinis) (Vilkontis 2008: 238), o 1970 m. Gervėčių apylinkėje fiksuota „velnio barzda“ – vietinis:

> Velnio barzdos[30] – panašios paparčiui, bet labai smulkios šaknys, tokiais pirščiukais. Nuo išgąsčio ir nuo vėjo, kai sukreipia. Privirti 3 kartus po 9 pirščiukus, skaičiuojant „Ne vienas, ne du“... Taip skaičiuoti tris kartus. Gerti tris stiklines – kaip arbatą. Galima duoti gerti visiems. Nekarti neškadija. Vadinama velnio arbata (Galčiūnų k., P. Mockienė, 1970).[31]

Panašų principą randame ir smilkymo tradicijoje:

> Miške yra maži dagiliukai, jie sausi, žiedeliai žilos spalvos (visuomet sausi). Imti žiedelių tiek, kiek metų turi, ir parūkyt ant žarijų. Ant blėkos – žarijų, puodan – dagiliukus: sėdi ant kėdės apsiklojęs, o puodas rūkstantis stovi šalia. Apkloja ir žmogų, ir puodą. Rūkina, kiek gali išturėti (Knystuškės, A. Kaltonienė, 1970 m.).[32]

2010 m. ekspedicijoje kalbinti pateikėjai jau neatmena tikslaus minėtų augalų dozavimo:

> Nu tai velnio barzda vadzinosi, tai nuo išgųscio. <...> [O tai kaip ruošdavo nuo išgąsčio jį?] Šaknelį itų ažlieja verdunčiu undeniu ir tadu girdė. Daug gi nedėjo. Nu mažai, trupucį ty padedi (Galčiūnai, O. Petravičienė, 2010 m.).[33]

> Užpilti keletą dantukų verdančiu vandeniu (Milcėjų k., L. Petrikas, 1970 m.). [34]

Reikšminga, kad minėtieji skaičiai sutampa su tradicinėje kaimo kultūroje skiriamais tam tikrais žmogaus gyvenimo (brandos) etapais, pavyzdžiui:

> Bo aš tai nuo sapcynių metų, aš kap buvau vyresnė, arklius ganiau (Rimdžiūnai, O. Reketienė, 2010 m.).[35]

> Berniukui dar nemožna, a mergaitei jau možna ženytis. 17 metų mergaitei, berniukui – dar negalima. Nežinau berniuko kiek, metais maž [daugiau] (Galčiūnai, M. Petravičienė, 2010 m.).[36]

> Aš 1945-ais metais jauna tai ištekėjau. Man jau buvo aštoniolika metų (Rimdžiūnai, L. Augulienė, 2010 m.).[37]

> 1992 metais vyriausiam anūkuo suvejo septyniolika metų. Moma atvežė nupirkus naujus džinsus, naujus tuplius. Prisrinko, ir subatoj Petrikų kaimo jaunimas ajo Giriosan un šokimų. Nuvejo drauge ir Gediminas (Petrikai, M. Mažeikienė, 2010 m.).[38]

Šis aspektas gali būti svarbus tradicinių socialinių santykių tyrinėtojams, bet reikalauja nuodugnesnio tyrimo.

24 Šis pirštas svarbus tradicinės medicinos kontekste ir dažnai su juo siejami tam tikri apeiginiai veiksmai ir tikėjimai.
25 LTRF cd 635 (128)
26 LTRF cd 635 (132)
27 LTRF cd 635 (501)
28 LTRF cd 636
29 Pvz., viena 75 metų amžiaus pateikėja šiuo būdu pati ne kartą gydėsi (paskutinį kartą –2010 m. pavasarį), kitas 79 metų pateikėjas – prieš keletą metų taip gydėsi gaisro sukeltą išgąstį.
30 Žaliavos pavyzdį, padedant Milcėjų kaimo gyventojui L. Petrikui, 2010 m. surado U. Gudelytė.
31 LTR 4111 (83)
32 LTR 4111 (316)
33 LTRF cd 635 (422)
34 LTRF cd 619 (29)
35 LTRF cd 635 (182)
36 LTRF cd 635 (531)
37 LTRF cd 635 (141)
38 LTRF cd 629 (25)

Durnadagio (*Datura stramonium L.*) sėklų dėžutė. Švenčionių r., Lietuva. 2010 m. R. Petkevičiaus nuotrauka

Sukatžolės (*Leonorus cardiaca L.*) žiedynai Elenos Augulienės kieme. Rimdžiūnai, Gervėčių kraštas, Baltarusija. 2010 m. R. Petkevičiaus nuotrauka

Ekspedicijoje surinkti duomenys reikšmingi ir istoriniams tradicinio gydymo raidos tyrimams. 2010–2012 m. tiriant gydymo paprastąja durnarope (*Datura stramonium L.*) praktikas Lietuvos, Baltarusijos ir Lenkijos tradicinėje medicinoje, pavyko nustatyti kelias reikšmingas aplinkybes, padedančias suvokti šių praktikų kilmę ir kaitą. Gydymas *Datura stramonium L.* yra žinomas Lenkijos tradicijoje, ten šis augalas dažniausiai naudotas panašiai, kaip ir to meto mokslinėje medicinoje (kuriai, be jokios abejonės, turėjo įtakos tradicinė medicina), t. y. sėklos buvo skirtos gydyti skausmams (dantų ar reumatiniams), lapai – votims, odos ligoms, taip pat kaip priemonė nuo kosulio (Paluch 2007: 89, 106). Farmacijoje – tai priemonė astmos priepuoliams gydyti (Vaistiniai augalai 1973; Walewski 1979: 116). O štai rytinėje Lenkijos dalyje *Datura stramonium L.* naudojama ir nervų sistemos reiškiniams gydyti ar sukelti. Polesėje šis augalas vadintas *durnapjan* ir naudotas nuo pasiutimo (lenk. *wściekliźnie*) (Paluch 2007: 73). Baltstogės apylinkėse čigonai[39] parduodavo *Datura stramonium L.* trauktinę kaip „meilės eleksyrą“, sukeliantį apsvaigimo būseną ir skatinantį lytinį potraukį. Šiam tikslui žmonės naudojo ir šio augalo nuovirą (Bańkowski, Kuźniewski 1980: 17–18). Čigonai paminėti galbūt neatsitiktinai. K. Pastusiakas nurodo, kad Baltarusijoje *Datura stramonium L.* vadinama brus. *дурноп'ан звычайны* ir pateikia įvairių lenkiškų šio augalo pavadinimų. Greta įprasto lenk. *bielun dziędzierzawa*, žmonės šį augalą vadina: Polesėje – *durna rzepa*, Baltstogės apylinkėse – *cygańskie ziele*, Švenčionių ir Vilniaus krašte – *szalej, szaleniec* (šis pavadinimas artimas lietuviškiems *siutžolė* ar *durnažolė* – *R. P.*). Tyrimui itin reikšmingos įvairios antrosios lenkiško pavadinimo dalies (*dziędzierzawa*) formos: Polesėje – *dziędzierawa, tendera, dendera, denderak*, *dundera*, Mozūruose – *denderewa*. (Pastusiak 2007: 133). Ši mokslininkė pabrėžia, kad paminėtųjų pavadinimų etimologija nėra aiški. Remdamasi Aleksanderiu Briukneriu (Aleksander Brückner), ji juos sieja su ukrainiečių *д'ивдерево*, o šio žodžio kilmę aiškina pavadinimo *денд'ера* kaita (ten pat). Šių botaninių terminų etimologiją gali paaiškinti buvusios Abiejų Tautų Respublikos čigonų kalbiniai duomenys. Kitoje Lenkijos tradicinei medicinai skirtoje

39 Nors šiandien šią etninę grupę įprasta vadinti romais, pastarasis terminas yra svetimas etninei tradicijai, neturi ryšio su aptariamų augalų pavadinimais ir neatsispindi istoriografijoje. Todėl publikacijoje autorius vartoja ir terminą „čigonai“.

monografijoje pateikiami ne tik lenkiški, bet ir baltarusiški, ukrainietiški, rusiški, lietuviški (*durnaropie* (sic!)) bei kt. tautų kiekvieno aprašomo augalo pavadinimai ir nurodoma, kad čigonai rūpimą augalą vadina *pindurynda* arba *dędera*! (Bańkowski, Kuźniewski 1980: 17). Dar atkreipiamas dėmesys į žodžius: rom. *dand, dant* 'dantis', *dandyrel* 'kramtyti, graužti (dantimis)' ar *dandernys* 'įkyrus, kandus'. Lenkijos ir Lietuvos čigonams (romams) skirtoje monografijoje trumpą jų kalbos žodynėlį pateikęs Jeržis Ficovskis (Jerzy Ficowski) akcentuoja minimų žodžių ryšį su sanksr. *danta* 'dantis' (Ficowski 1985: 278, 421).

Dantytumas, spygliuotumas (žr. durnadagio sėklų dėžutę – *Petk*.) yra itin būdingas *Datura* rūšies skiriamasis bruožas. Apibūdindami augalą, pateikėjai dažnai nurodo būtent šią jo ypatybę:

> Durnadagis, anas auga ir badosi. <...> obuoliukai tokie vo, ee kur sėklos, pasdaro. Spygliuoti...[40]

> Ai, tai tokis auga, ale dar (dabar – *Petk*.) anas jau neauga, toki diduli auga ir badosi, ty grūdeliai buvo. Juodi tokie (Rimdžiūnai, L. Augulienė, 2010 m.).[41]

> Tokios loc kap kaštonas <...> žolė auga, ir tokie bumbuliukai (Galčiūnų k, M. Petravičienė, 2010 m.).[42]

Gervėtiškiai yra atradę ir specifinį terminą, nusakantį ne tik dygliuotas sėklų dėžutes ar žiedus („Tokios galvos, *badziūkšliai* tokie" (Galčiūnai, M. Petravičienė, 2010 m.)[43]), bet ir kitas duriančias, panašios formos (su koncentriškai išdėstytais dygliais) augalo dalis (pvz., sudžiūvę, aštrūs sukatžolės (*Leonorus cardiaca L.*) žiedynai lapų pažastyse – *Petk*.) (Rimdžiūnai, E. Augulienė, 2010 m.)[44]. *Badziūkšliais* vadinami ir kai kurie dagių grupės augalai (pvz., tikrasis margainis (*Silybum marianum L.*)).

Viena iš įtikinamiausių *Datura* atsiradimo Europos žemyne teorijų kaip tik ir teigia, kad durnadagį apie XV a. iš Mažosios Azijos atnešė iš Indijos migruojantys čigonai (romai) (Geeta, Gharaiben 2007: 1240). Tai akcentavo ir žymus Lenkijos etnofarmacininkas, be kita ko, tyręs ir etnines Lietuvos gydymo tradicijas, Janas Mušinskis (Muszyński) (1884–1957) (Ficowski 1985: 172). Europos čigonai (romai) iki šiol laikomi burtininkais: Indijoje, Varanasio apylinkėse, gyvenanti Europos čigonams artima domų tautinė grupė ne tik nuo seno laikoma burtininkų tauta, bet ir vienintelė atlieka tam tikras apeigas, susijusias su šventos kremacijos ugnies saugojimu (domai išsaugojo šią ugnį ir per musulmonų invaziją – *R. P.*) (Filipi 2005: 172, 217). *Datura* rūšies augalai svarbūs ir Indijos religinėse tradicijose (naudojami dievui Šyvai skirtose apeigose – *R. P.*)

1.

2.

3.

Įvairių dagių subrendę žiedynai ir sėklos: 1. Durnadagis, durnaropė (*Datura stramonium L.*), 2. Lipukas, varnalėša (*Arctium sp.*), 3. Dagilis (*Carduus sp.*).
R. Petkevičiaus nuotraukos

40 LTRF cd 635 (109)
41 LTRF cd 635 (128)
42 LTRF cd 635 (501)
43 LTRF cd 635 (505)
44 LTRF cd 636

(Geeta, R., Gharaiben 2007: 1235). Nebūtų keista, jei *Datura* čigonų būtų atgabenta į Europą kaip tam tikroms sakralinėms apeigoms ar (ir) gydymo praktikoms būtinas augalas. Dera paminėti ir J. Ficovskio nurodytus faktus apie skirtingą čigonų statusą Abiejų Tautų Respublikos vakarinėje (Korona) ir rytinėje (Litwa) dalyse. Vakarų Europoje, ypač Vokietijoje, čigonai buvo gan griežtai persekiojami, o rytuose, kaip nurodo II-asis Lietuvos statutas ir Gardino pilies dokumentai, čigonai savanoriai buvo priimami į kariuomenę (Ficowski 1985:27). Tai galėjo lemti intensyvesnį bendravimą su šia Europoje marginalizuota tauta bei jos tradicijų sklaidą tarp kitų Lietuvos etninių grupių. Tai patvirtintų ir Rytų Lietuvoje plačiai žinomas *Datura stramonium L*. naudojimas gydant nervinius sutrikimus, ko Lenkijos teritorijoje (išskyrus rytinę dalį) neužfiksuota.

Būtina paminėti ir tai, kad *dagilio*, *dagio* samprata lietuvių etnomedicinos tyrimuose yra gan problemiška. Visų pirma, šis terminas taikomas gausiai morfologiškai panašių augalų grupei, tad dažniausiai lakoniškuose archyviniuose šaltiniuose minimų dagių identifikavimas – sunkus uždavinys. Tačiau jis itin svarbus, nes dagilis, kaip jau minėta, dažnai minimas užkalbėjimų tradicijoje, įvairūs dagiai gausiai naudojami tų pačių sutrikimų gydymui, kaip ir durnadagis, ir net tame pačiame apeiginiame kontekste. Durnadagis (*Datura stramonium L*.) į šią grupę (ir vietinę tradiciją) galėjo patekti ne tik dėl panašaus psichotropinio aktyviųjų medžiagų veikimo, kaip ir minėtųjų vietinių augalų, bet ir dėl panašumo į vietinius dagius.

Tad galima daryti prielaidą, kad durnadagio (*Datura stramonium L*.) naudojimas galėjo būti perimtas iš čigonų (romų) kultūrinių mainų keliu ir įsitvirtino lietuvių medicinos tradicijoje greta augalų autochtonų. Naujoji priemonė galėjo būti priimta į senąjį apeiginį kontekstą.

DIAGNOSTIKA

Aptarus apeiginius veiksmus, reglamentuojančius preparato dozavimą, būtina atkreipti dėmesį į jų pasitelkimą diagnostikai. Tarp XX a. pirmos pusės archyvinių duomenų iš Rytų Lietuvos randame įdomų, su užkalbėjimo tradicija susijusį faktą:

> Nuo išgąsčio gydo kaimuose tokiu budu. Pasodina ligonį an slankscio įpila į bliuduką vandens, padeda an galvos ir laiko, sušyldo alavo ir pila į tą vandenį kalbėdami maldą. Tą darbą turi atlikti saulejaj (sic) netekėjus i nusileidus, bent 6 kartus teip padaro ir ligonis pasveiksta (Švenčionių par., Zablatiškės valšč., 1927 m.).[45]

Panašų tekstą savo disertacijoje yra paskelbęs Jonas Šurkus, pirmasis atkreipęs dėmesį į diagnostinį atliekamo veiksmo pobūdį. Taip siekiama išsiaiškinti ligą sukėlusio išgąsčio priežastį: „Jei kas turi priepuolį, tai reikia sutirpinti švino, ties ligonio galva laikyti bliūdą su šaltu vandeniu ir tą šviną staiga į tą vandenį supilti. Nusiliejusi figūra parodys, ko ligonis išsigandęs“ (Šurkus 1960: 85).

Gervėčių pateikėjai mini panašų diagnostikos būdą:

> Vašką išlydo ir po to virš galvos vaiko laiko dubenėlį su vandeniu, ir supilia tą vašką. Ir po to ranka surenka tą vašką į vieną daiktą. Matosi, ko vaikas tas išsigundęs, figūra išsilieja gyvūno ar kažko tai (Mockų k., B. Stakauskienė, 2010 m.).[46]

Šį veiksmą dar XVII a. pabaigoje mini ir jo prasmę nurodo Matas Pretorijus:

> Jeigu kas nors serga, tai toks burtininkas (*Burteninki*), arba ženklų aiškintojas, paima naują dubenį su karštu vandeniu, paskui naują puodą. Atlikęs savo maldą, pastato dubenį sergančiajam ant galvos ir į šiltą vandenį lieja karštą šviną, ant jo užvožia naują puodą; kai vanduo iš dubens gurgėdamas veržiasi į puodą, vėl meldžiasi ir puodą nuima. Paskui žiūri, kokią figūrą įgavo vaškas (sic!). Įgudusiam burtininkui tuoj pat pasirodo ženklas, iš kurio gali daryti išvadą. (BRMŠ 2003 III:: 279)

Diagnostinę aptartų apeiginių veiksmų paskirtį grindžia žinojimas, kad kiekvienam ligos tipui reikia skirtingų gydymo priemonių:

> [O kaip žmogui būna išsigandusiam, kas darosi?] Nu, buvo kų, temperatūra, buva tep negera, tokis apalpis, nu žinai, nuo visokių gi išgąsčių yra. Nuo žmogaus, nuo gyvulio, nuo šunio, nuo kokių gyvacių ar nuo ko <...> [O kas nuo išgąsčio, ligos gal kokios gali atsirast?] Buva supalerižuoja. Supalerižuoja, kojų pritraukia. <...> [O apmirimas, kai meta žmogų...] Aaa, žinau. Nu nežinau. Jei buva žmogus, anas kur vandenin unkrenta ir nusgųsta, tai tadu anas jau apmirdo. Ale tada jau apmirimas inače lėčijasi (kitaip gydomas – *R. P.*) (Rimdžiūnai, L. Augulienė, 2010 m.).[47]

45 LMD I 627 (67)
46 LTRF cd 636
47 LTRF cd 635 (130)

Tokią sampratą patvirtinančių duomenų užrašyta ir kitose Lietuvos vietose:

> Receptų buvo visokių, ba drugių buvo trejų devynerių, tai reikėjo atsitropyt roda. Išgąsčių ir yra trejų devynerių.[48]

Šiame kontekste būtina atkreipti dėmesį į Gervėčių apylinkėse gausiai fiksuotas, skirtingai atliekamas, įvairioms ligoms gydyti skirtas *miestavimo* ir *saitų rišimo* apeigas:

> [O gal dėdavo į tą verbą ir žolių kokių?] Ne, žolių nedėdavo, ale miliniu siūlu apsuka itų verbi, itais siūlais, jeigu mikstelia runkų ar kojų, tai... ale aš tai tų saitų nemoku, mazgelius ty kų, kapgi, musi gi kų ir kalbėjo da. Ir vadzinosi saitai. Ir rišė, ir užriša ant kojos ar un runkos, kų mikstele, ir ažkart lingviau būva. [Ir rišdavo ant verbos, kad kartu pašventint?] Nu, kad kartu pašvencinci[49]. Ma moma, motina, miestavo. Nuo išgąsčio. <...> Va taip (paima peilį). Va, kap padaro (rėžia peiliu grindyse kryžių ušėko (durų staktos) apačioje. Ir tadu (sako): „Ne vienas, ne du, ne trys, ne keturi, ne penki, ne šeši, ne sapcyni, ne aštuoni, ne devyni“ (kaskart sakydama, krūtinės aukštyje, virš įsivaizduojamo paciento galvos, įpjauna staktą iš kairės į dešinę). Ir tadu apsigrįždavo, ir tadu va teip (rodo, kad ligonis pastatomas kairiu šonu į staktą, kartojamas tas pat skaičiavimas: „Ne vienas, ne du, ne trys...“ ir raižymas). Ir tadu un keturių daiktų ty, iš keturių šonų. [Kryžių apačioj peiliu inrėždavo?] Nu, ir tadu prieido cia ir vėl padeda. (Rodo, kad ligonis vedamas prie kitos staktos, jos apačioje ant žemės įrėžiamas kryžius, ir kartojamas *priraižymo* veiksmas). Ir vėl skaito. <...> [O tiesa, sakėt, visais šonais keturiais pastatydavo?] <...> Lyg teip pasako, tadu sukies unt kito šono, tadu unt trecio, un ketvirto. <...> Ir tadu, kap pamiestuoja, pačeruja tuo peiliu, tai tadu liepia – duris atdaro, ir triskart išspjaut. [Vaikui tam išspjaut?] Išspjaut vaikui. <...> ir vsio, ir eik miegot (Rimdžiūnai, Stasys Pūkšta, Genoefa Pūkštienė, 2010).[50]

Svarbu atkreipti dėmesį ir į pateikėjos minimus augalus, susijusius su lietuvių mitiniu-apeiginiu kontekstu:

> Reikia apušės (drebulė, *Populus tremula L.* – Petk.), kur ant kapų auga, atsilupt žievės tos, ir po to, jeigu vaikas serga, vaikas, tas ligonis, pamatuot jį tuj apuši, tos žievės. Pamatuot tuj žievi ir po to nunešč ant kapų, ir užkast kur (Rimdžiūnai, L. Trepšienė, 2010).[51]

M. Pretorijus XVII a. aprašo galimą tokių veiksmų paskirtį:

> Seitonys (Seitones) ligotam žmogui arba gyvuliui pririšdavo tam tikrus daiktus arba amuletus, o nuėmę juos nuo žmogaus arba gyvulio, galėdavo išpranašauti jų gyvenimą arba mirtį“ (Pretorijus 2003: 271).

Iš esmės analogiškas gydymo tradicijų pavadinimas (rišimas saitų ir seitonys) siūlo prielaidą, jog XXI a. etnografiniai duomenys ir istoriniuose šaltiniuose minimi veiksmai yra artimi. Palyginimui pravartu paminėti kitų Europos tautų gydymo tradicijų duomenis. Bela Gunda mini, kad rytų Vengrijoje buvo vaikų gydymo būdas, vadintas matavimu. Jei 1–3 metų vaikas suserga, jis paguldomas ant nugaros, tuomet jo kairė alkūnė paliečiama dešiniu keliu ir atvirkščiai. Jei kelis siekia alkūnę, vaikas sveikas, tačiau jei jis pravirksta – serga. Matavimą atliekanti moteris triskart nusispjauna šalia vaiko, sakydama: „Jėzau Kristau, padėk man!“ Pasak B. Gundos, nėra aišku, nuo kokios būtent ligos atliekamas matavimas, ši priemonė tėra diagnostinio pobūdžio, nes gydymui naudojamos kitos priemonės. Šio autoriaus teigimu, panašios praktikos Europoje (pvz., Vokietijoje) yra plačiai žinomos (Gunda 1962: 135).

Panašių apeiginių veiksmų paplitimas dideliame areale gali būti aiškinamas nebe kultūriniais mainais, o archajiškiausių gydymo ir apeiginių praktikų, būdingų ikicivilizacinėms, dažniausiai medžiotojų-rankiotojų, klajoklių ar ekstensyvios žemdirbystės kultūroms (jas mokslininkai dažnai įvardija šamanistinėmis) stebėtinu universalumu (Winkelman 2004: 146). Tikrosios gydymo apeigų prasmės atskleidimui, apeiginių ir gamtinių priemonių santykio paaiškinimui reikia tolesnių nuodugnių tyrimų.

MAGIJOS IR RACIONALUMO SANTYKIS SMILKYMO TRADICIJOJE

Kita svarbi gydymo praktika, kurios metu kompleksiškai naudojamos gamtinės ir apeiginės, arba „racionalios“ ir „maginės“, priemonės, yra terapinis ir profilaktinis smilkymas augalais (dažniausiai surinktais ir pašventintais ypatingu metų laiku). Lietuvoje etnologai ir farmacininkai smilkymą ilgą laiką skyrė prie maginio poveikio priemonių ir nenagrinėjo jo platesniame gydymo kontekste. Tarkim, J. Šurkus smilkymą augalais (vingiorykščiais (*Filipendula vulgaris Moench*.), bijūnų (*Paeonia officinalis L*.) žiedais, dagiais (*Carduus sp. et*

48 LTR 374 (1158)
49 LTRF cd 635 (185)
50 LTRF cd 653 (99, 109)
51 LTRF cd 635 (27)

Per Žolinę šventinamos daržovių ir augalų puokštės Girių kaime ir Gervėčių miestelyje. Baltarusija. 2010 m. A. Baltėno nuotraukos

Žolinių puokštė. Girių k., Gervėčių kraštas, Baltarusija. 2010 m. R. Petkevičiaus nuotrauka

Cirsium sp.) ir kt.) lietuvių etnopsichiatrijoje pavadino „grynai magišku veiksmu“ (Šurkus 1960: 102). Tokį tyrinėtojų (ypač sovietmečio) požiūrį į smilkymą galėjo lemti šios praktikos ryšys su bažnytinėmis augalų šventinimo tradicijomis. 2006 m. grupė Irano farmacininkų apibendrino 50 valstybių atliktus smilkymo 265 augalais tyrimus, kurių metu paaiškėjo, kad dažniausiai nurodoma etnomedicininio smilkymo paskirtis – gydyti kvėpavimo (23,5 %) ir neurologines (21,8 %) problemas. Net 70 tirtų augalų rūšių nervų sistemą veikia skirtingais būdais – nuskausmina, ramina, stimuliuoja, migdo, narkotizuoja ir pan. Tyrinėtojai nustatė tris gydymo dūmais būdus: 1) įkvepiant, 2) nukreipiant juos į kūno dalį, 3) dūmijant ore (patalpų smilkymas). Mokslininkai akcentuoja, kad iš visų medicinai žinomų veikliosios medžiagos perdavimo smegenims būdų smilkymas yra pats greičiausias ir efektyviausias, bei siūlo smilkymą įtraukti į mokslo medicinos praktiką (Mohagheghzadeh, Faridi, Shams-Ardakani, Ghasemi 2006: 161–184). Deja, šių mokslininkų atlikto tyrimo žemėlapyje buvusi Sovietų Sąjunga ir Rytų Europa lieka balta dėme.

SMILKYMUI SKIRTŲ AUGALŲ ŠVENTINIMAS

Gervėčių krašte visi smilkymo būdai vadinami bendru rūkymo terminu. Pateikėjai dažniausiai mini, jog smilkoma pašventintais žolynais (*švystomis žolėmis*). Augalinės priemonės, pagal jų šventinimo laikotarpį, gali būti skiriamos į tris grupes: 1) įvairios verbos, šventinamos Verbų sekmadienį (tai Kristaus įžengimo į Jeruzalę šventė), 2) gėlės ir laukinėje gamtoje randami vaistiniai augalai, šventinami ketvirtadienį po Švč. Kristaus Kūno ir Kraujo šventės, t. y. po Devintinių (*Dešimtinės*, *Dešimtoji*) ir 3) tų metų derlius, gėlės ir tuo metu žydintys laukiniai augalai, šventinami per Žolinę (*Aspažia*), Švč. Mergelės Marijos Ėmimo į dangų šventę. Gervėčių apylinkėje po Devintinių ir per Žolinę šventinamos skirtingos puokštės:

> Per Žolinę – daugiau daržoves ir gėles. Iš žolių – mėtos, ramunėlės. Per Devintinį – pievinės, pievų žolas švintė (Galčiūnai, M. Petravičienė, 2010 m.).[52]

> [Per Žolinę vaistažoles kažkokias šventina?] Nu, kokias y... avižų, rugių – derlių. Iš daržo –

52 LTRF cd 635 (545)

burokas, morka, cibuliai, visa kas, sekmadienį gi Žolinės. [O vaistažoles?] Ne. [O pivonijos neneš̆davo?] Tai anksčiau! Kap buva Devincinis, tai tadu tai ten tokis ketvirtadienis yra – žolinė, švintė žoles. Cik žoles švencia. Tadu neša ir pivonijas, ir visokias kitas. Tadu jau neša žolas, visokių laukinių, pivonijas ir visa kų (Rimdžiūnai, L. Trepšienė, 2010).[53]

Visus gi vaistus renkam unksci mojuj. [O švyst nešdavot žoles?] Švysce? Mes švysdavom žoles visokias iš laukų, kap buva švenčiausia Jėzaus Širdies [šventė], per Dešimtujų. <...> Ė dabar va per Žolines mės nešam daržo gėlas, vaisius, miežių, rugių varpas, linų, svogūnų, morkų, – nu visokias itai jau iš daržo. [Švenčiausios Jėzaus Širdies – katrų čia datų?] Ana būva birželį. Ana būva po Traičiai (Švnč. Trejybės atlaidų – *R. P.*). <...> Buvo šiemet 30 mojaus, ė tadu buvo Devincinis, ė tadu – Jėzaus Širdies i dešimc savaicių. Nu tai ketvirtadienį par mus jau tokia tradicija, tai švyntėm iš laukų visokias žolas. Bijūnai kap žydzi, tai bijūnų nešam draugėj (Galčiūnai, O. Petravičienė, 2010 m.).[54]

[Čia minėjo, kad dukart metuose švysdavo žoles, per Žolines ir per kažkokią dar šventę?] Tai švysdavo, tai buvo Dešimta. Dešimta savaitė po Velykų. <...> po Devincinio, vienų buvo ketvirtadienį Devincinis, o jau da ateinantį ketvir-

Namuose ir pastogėje saugomos senos šventintų žolynų puokštės. Gervėčių kraštas, Baltarusija. 2010-2011 m. A. Baltėno nuotraukos

53 LTRF cd 635 (155)

54 LTRF cd 635 (416)

tadienį buva Dešimtojė, dešimta savaitė, i tada švenčia tas žoles. Tai tada švysdavo cik žolas, nu gėlas, kokios ten būdavo. O jau va dabar va, per Žolines, tai jau dabar švencia ir gėlių, savo vaisių, burokėlių, morkyti, svogūniukų. Ir žolių neša kokių. [O kaip vadinos ta šventė po Devintinių?] Dešimtas sekmadienis. Dešimtoji ir vadindavo. Dešimtojė – tai reiškia bus pašventinimas žolių. [Ir tada nešdavo tik žoles?] Taip. [Ir vaistažoles nešdavo?] Nešdavo, nešdavo. Ir ramunėlas, ir pūkelių, ir tų kanapėlkų visokių pririnkdavo. Par pievų, tiesiai pievon ajo ir iš pievų rinko, iš pievų gėlas rinko, ne tik iš darželio. Aš ir vakar sakiau, kad dabar suniokotos visos tos pievos (Rimdžiūnai, J. Trepšienė, 2010 m.).[55]

Pateikėjų minimi pavieniai *rūkymui* (smilkymui) naudojami ir šventintose puokštėse esantys augalai dažnai sutampa:

[Rūkydava?] *Rūkydavo*. <...> Bijūnu, tadu toki pūkeliai augo lauki. Tai tadu sudeda, *parūki* vaikų tų. Kap nusgųsta ko. [Sudėdavo kelis augalus ir jais rūkydavo?] Aha. [Tai nešdavo švyst tuos visus augalus?] Aišku, raikia švysci (Galčiūnai, O. Petravičienė, 2010).[56]

[Kai rūkydavo, kokias dar dėdavo?] Nu itos, katras jau va pašvyncia per Jėzaus Širdies [šventę], tai tos ir dėdavo (Galčiūnai, O. Petravičienė, 2010 m.).[57]

Viena svarbi aplinkybė, padedanti atskirti *Dešimtosios* ir Žolinės metu šventinamus augalus, yra jų biologinis žydėjimo laikas, žymintis vaistinės žaliavos rinkimo pradžią:

[O reikia šviežias nešt ar ir sausos tinka?] Šviežios, kap jau žydi anos (Rimdžiūnai, S. Pūkšta, G. Pūkštienė, 2010 m.).[58]

[O gal ir pivoniją švysdavo per Žolinę?] Švysdavo. Jeigu gėlės kur yra (žydi – *Petk*.), pivoniją švysdavo (Rimdžiūnai, S. Pūkšta, G. Pūkštienė, 2010 m.).[59]

[Ar nešdavo švyst į bažnyčią viržius, *kanapelkas* per Jėzaus Širdį?] Viržiai dar, musyt, da anys nežydzi, kitų mėnesį. Tadu jau raikia rinkci (Galčiūnai, O. Petravičienė, 2010 m.).[60]

Dalis vaistažolių, kurios žydi iki Žolinės ir pateikėjų minimos abiejų švenčių kontekste, laikytinos perimtomis iš šventinio *Dešimtosios* laikotarpio, šiai šventei nykstant. Pranė Dundulienė,

1 lentelė. Kai kurių rūkymui (smilkymui) naudojamų augalų šventinimas. Sud. R. Petkevičius (LTR 4111, LTRF cd 635, 636)

Augalai, nesiejami su šventėmis	**Augalai, šventinami per Dešimtines**	**Augalai, šventinami per Žolinę**
Velnio barzda	–	–
Samanos	–	–
Pūkeliai	Pūkeliai	–
Nežinomos*	Laukinės, pievinės	Darželio gėlės
Bijūnai	Bijūnai	Bijūnas
Dagiliai	–	Dagiai
–	Ramunės	Ramunės
–	Mėtos	Mėtos
–	Kanapėlkos	–
–	Bulvių žiedai	–
–	Zvoneliai	–
–	Vingiorykštės	–
–	Valerijonai	–
–	–	Viržiai
–	–	Javai
–	–	Rūtos

55 LTRF cd 635 (238)
56 LTRF cd 635 (417)
* Tarp jų gali būti daug pievų ar kultūrinių (dekoratyvinių) augalų.
57 LTRF cd 635 (421)
58 LTRF cd 635 (115)
59 LTRF cd 635 (117)
60 LTRF cd 635 (436)

Darže auginama vaistinė kanapė. Gervėčių kraštas, Baltarusija. 2010 m. A. Baltėno nuotrauka

išsamiai aprašiusi apeiginį augalų rinkimą ir šventinimą, siūlė prielaidą, kad archajiški, ikikrikščioniškus laikus menantys Joninių laikotarpio vaistažolių šventinimo papročiai, katalikų Bažnyčiai nepavykus jų išnaikinti, buvo perkelti į Devintines ir Žolinę (Dundulienė 1979: 106–117). Nors seniai žinoma, kad katalikybė pasaulyje yra įgijusi unikalių regioninių pavidalų, Bažnyčios atstovų priešiškumas krikščioniškoje kultūroje įsibuvusioms senosioms tradicijoms – vis dar gana dažnas. Pateikėjai minėjo, kad Gervėčiuose gyvavęs augalų šventinimo paprotys (*Dešimtoji*) prieš kelerius metus klebono buvo uždraustas, paaiškinus, kad vaistažoles į šventovę nešantys ir jas ten paliekantys žmonės „prineša į bažnyčią žemių“ (Rimdžiūnai, 2010 m.).[61]

Dalis rūkymui (smilkymui) naudotų augalų, dažniausiai skirtų nerviniams sutrikimams (t. p. skausmams) gydyti ir veikiančių psichotropiškai, galėjo likti nepašventini dėl išorinių faktorių (bažnyčios, valdžios ir medikų priešiškumo, ekologinės aplinkos degradacijos ir kt.). Pavyzdžiui, kalbant apie šventinamus augalus, nebeminima velnio barzda (*Dryopteris sp. v. filix–mas (L.) Schott*.), kuria smilkoma nuo išgąsčio[62]. Kita vertus, tiek Lietuvos, tiek Lenkijos tradicinėje medicinoje pasitaiko *Datura stramonium L*. šventinimo atvejų (Paluch 1988: 73). Apie tai užsimena ir Gervėčių pateikėjai:

> [O tom durnažolėm nerūkydavo?] Ne, tik grūdelius tuos duodavo. Skaičiuodavo grūdelius tuos. [O šventint nenešdavo tų grūdelių?] Per Žolines gal ir nunešdavo, bet taip atskirai tai nešventindavo (Rimdžiūnai, J. Trepšienė, 2010 m.).[63]

1970 m. Gervėčių ekspedicijos duomenimis, nuo dantų skausmo rūkytos (pypkėje ar kaip cigaretės) aguonos (*Papaver somniferum L*.) ir kanapės (*Cannabis sativa L*.):

> Nuo dantų skausmo: <...> kūryt kanapių žiedus, liulkas (pypkes – *R. P.*) daryt. Net girtos buvom.[64]

> Aguonos – galvutės be grūdelių rūkyti nuo danties skaudėjimo.[65]

Kanapės tiriamame regione plačiai augintos pramoninėms (pluoštas, aliejus), medicininėms ir kulinarinėms (gavėnios metu gamintas grūstų kanapių sėklų pienas) reikmėms dar gerą dešimtmetį

61 LTRF cd 636
62 LTRF cd 635 (326)
63 LTRF cd 611 (44)
64 LTR 4111 (1144)
65 LTR 4111 (765)

po kolūkių įkūrimo[66]. Ankstesniais laikais kanapės galėjo būti šventinamos ne tik kaip vaistinė žaliava, bet ir kaip derliaus dalis (grūdinė kultūra). Itin svarbus A. Mažiulio 1939 m. užfiksuotas faktas, kad Rodūnės valsčiuje vienas Žolinės sinonimų buvo Kanapinė, o „kanapine žole rūko nuo įvairių ligų“[67]. Dar 1946 m. išleistoje Kazimiero Grybausko knygoje „Lietuvos TSR vaistingosios daržovės“ kanapėms skirtas atskiras straipsnis, kuriame autorius pabrėžia: „Mokslo medicinos vaistams gaminti <...> žaliava vartojama iš indiškųjų kanapių *(Cannabis sativa var. Indica Lam.)*. Vis dėlto mūsiškę kanapę liaudis ir kai kurie gydytojai taip pat ne be pagrindo naudoja gydymui“ (Grybauskas 1946: 52). Veikiausiai dėl politinių priežasčių pramoniniam kanapių auginimui pasirinkusi Vidurinės Azijos respublikas, sovietų valdžia uždraudė jas auginti europinėje TSRS dalyje. Iki šiol kanapių auginimą valdžia griežtai persekioja, šį draudimą grįsdama gana nauja narkomanijos problema.

Draudžiamas ir aguonų auginimas, Gervėčių krašto žmonės skundėsi, kad sunku jų užsiauginti net tradiciniams Kūčių patiekalams (Galčiūnai, O. Petravičienė, 2010 m.)[68]. Vaistams aguonos, kurių džiovintos dalys, etnofarmacininkų teigimu, turi itin mažai nuodingų alkoloidų (Muszyński 1956: 87), vartojamos ir šiandien:

> [Ar aguonų negirdė?] Aš tai negirdiau, ale aguonas tai... Va, cik kap mano anūkas buvo iš Vilniaus, labai jam duntis skaudėjo. Nu tai aš jį aguonu tadu. Ažverdu aguonų, itų galvelių, ir turėj anas vis burnoj. [Galvelių džiovintų ar žalių?] Oj, dziovintų! <...> Nu ir ažleidiau, ir šiltų kampresų aš jam dėjau un tų duntų (Galčiūnai, O. Petravičienė, 2010 m.).[69]

Įvertinus aptartus duomenis, peršasi išvada, kad pateikėjų paminėti rūkymui (smilkymui) skirti augalai, kaip ir visi kiti gydymui naudoti augalai, kadaise turėjo būti šventinami. Šventinimo laikas priklausė nuo augalo subrendimo ir rinkimo meto. Būtina akcentuoti, kad per Dešimtines surinktos vaistažolės buvo paliekamos bažnyčioje devynerioms mišioms: „Pirma buvo mišparai devyni, ir tadu švintė“[70]. Panašus paprotys XX a. I p. fiksuotas ir Rytų Lietuvoje, Tverečiaus apylinkėse: „Devincinį pina 9 vainykelius ir bažnyčioj kara (kabo – *Petk.*) per 9 mišparus“[71]. Panašų paprotį prieškario Kupiškio apylinkėse aprašo Stefanija Glemžaitė:

> Per Devintines bažnyčioje šventina devynis mažus vainikėlius, kurie yra supinti iš devynių rūšių žolelių – gėlyčių ir įrišti į gėlių puokštę. Puokštę pašventinus, parsineša namo ir laiko kaip vaistą. Žoles šventina ir Joninių dieną. Jei reikia parūkyti berniuką, tai ima Joninių dieną šventintų, jei mergaitė, tai imamos per Žolinę ar Devintines šventintos žolės. (Vaitkevičienė 2008: 402)

Vykintas Vaitkevičius nurodo 1950 m. Mitkiškėse (Trakų r.) gyvavusį paprotį devintą ketvirtadienį po Velykų šventu laikomą akmenį su pėdomis papuošti devyniais kryželiais ir dviem vainikais iš lauko gėlių, kurios vėliau naudojamos gydymui (Vaitkevičius 2003: 34).

Atsižvelgus į paminėtąjį gydymo priemonių laiminimą, bažnytinė augalų šventinimo tradicija sietina su senosiomis aukojimo apeigomis, o gal iš jų ir kildintina. XVII a. „Prūsijos įdomybėse“ gana išsamiai aprašyta aukojimo apeiga Žemaitijos pasienyje (Metirkviečių k., prie Šušos upelio). M. Pretorijaus žodžiais, ją savo akimis matęs ir jam papasakojęs Verdainės (Werden) kunigas, „didžiai išsilavinęs vyras, labai domėjęsis tokiais dalykais“. Šiam tyrimui svarbi viena šio aprašymo detalė – šventvietėje stovėjusi kartis su javų ir žolių kuokštu, kurią po aukojimo ir maldos palietęs vaidilutis:

> Netoli akmens buvo iškelta aukšta kartis <...>, ant kurios buvo ištemptas ožkos kailis, o viršuje pritaisytas didelis įvairiausių javų ir žolių kuokštas. <...> Po maldos išgėręs kaušelį, jis (vaidilutis – *R. P.*) palietė kartį, tada visi prišokę kartį ištraukė ir griebė už kuokšto; <...> žoles, buvusias ant stiebo, labai taupiai visiems išdalijo. (BRMŠ III 2003: 254)

M. Pretorijus čia pat aprašo ir Joninių metu keliamą Kupolę (ilgą kartį, kurios viršuje rišami įvairiausių žolių kuokštai) ir pats nurodo šio papročio panašumą į aukščiau minėtąsias apeigas: „Per (apie?) Jonines, ilgos karties viršuje pririšti įvairiausių žolių kuokštą, kartį džiaugsmingai iškelti ir pritvirtinti prie tvoros stulpo, prie vartų arba ten, pro kur veš javus. Tokią kartį jie vadina kupole (Kaupole).“ Kartis stovi iki pat javapjūtės, o suvežus derlių, dalį žolių deda į javus, apsaugai nuo parazitų, o dalį padeda vaistams: „Mat jie mano, kad tokios žolės turi padėti nuo bet kokios ligos“ (BRMŠ III 2003: 255).

66 LTRF cd 635 (121, 140, 465 ir kt.)
67 LTR 2278 (165)
68 LTRF cd 635 (468)
69 LTRF cd 635 (425)
70 LTRF cd 635 (189)
71 LMD I 660 (134)

Esminiai tradicijos elementai išlieka ir XX a. Tverečiaus apylinkėse:

> Prieš Jonines nuo ryto iki nakties eidavo jaunimas „kupoliauti“, tai yra, rinkti visokių kvietkų, žolelių nuo įvairių ligų. <...> Renka žoleles visi bendrai vienon kruvon, paskui dalijasi. Žoleles renkamos tokios: geltoni dobilai nuo kruvinosios, čebrai del pataisymi kraujo, kirvepenteliai (tai tokie išsišakoje su žiedais kai kirveliais, mėlynais žiedais), kopšei (tokie sausi, geltoni), šv. Jono rakteliai nuo prietykio (?), čibreliai (taip pat nuo karščie) ir daug kitokių.[72]

Šiuo šventiniu laikotarpiu surinkti ir palaiminti augalai buvo naudojami ne tik gydymui, bet ir namų apsaugai[73] nuo piktųjų dvasių.

Štai XVI a. Volfenbiutelio postilėje (1573 m.) skelbiama:

> Česa gimdima materų su drusku švenstų, su wandenim švenstu, su žwakiemis švenstamis, kura wandena gramničiamis kuras nu papežiškei su didi blasnista švenčia, su žalemis švenstamis, su kanapemis, su usnemis, su dilgilemis, su natrinemis etc. kurias žales ghe švenslawa, diena S. Jana krikštitaija, angu dieną Jemima panas Marias dangų, a wadinlawa tas žales kupalamis. Tomis žalemis (...) prig materų česa gimdima ių, iau degindami, smilkidami, rukindami, krapidami, sudidami, ir kita teip daug blasnidami, kaip tai indiwna ir sakiti. Iš anų žagarų angu karklių, kurias wadinlawa werbamis, kurias švenslawa werbničioj, daridami burtas burlawa, križius iš iun daridami kaišlawa ant atwerų ant durų, angu wartų už langų, angu ant langų, ir kitur teipaiegi su anglemis a nodeguleis angu kreidu križius krasidami, angu malawadami, ir kitų blasnistų (...) Tai je wisa dare, idant to nebutų prižengimas welina iumpi, ir iun daiktumpi, kaip je to apsigintų welinu, ir perkunu etc. (BRMŠ II 2001: 445)

Kasparas Henenbergeris (Caspar Hennenberger) (1595 m.) taip pat mini Joninių žoles:

> <...> tose vietose, kur kūrenama tokia (Joninių nakties – *R. P.*) ugnis, nepridaro žalos griaustinis ir kruša. Tą patį vakarą virš durų, vartų, ant tvoros, visur, pro kur išeina ar grįžta gyvuliai, jie prikaišioja eglišakių, varnalėšų, kiečių ir panašiai, kas turi padėti nuo velnio, šmėklų ir visokių burtų. (BRMŠ II 2001: 342)

SMILKYMO VEIKSMŲ ATLIKIMAS

Galima išskirti kelis pagrindinius rūkymo (smilkymo) tipus:

1) patalpų rūkymas;

2) paciento rūkymas: uždengiant arba aprūkant;

3) tiesioginis vaistinės medžiagos rūkymas (cigaretė, pypkė).

Rūkymo (smilkymo) praktika taip pat gali būti derinima su kitais vaistinės medžiagos naudojimo būdais (girdymu, prausimu) bei apeiginiais veiksmais, kurių tikroji paskirtis iki šiol nebuvo iki galo aiški. Gervėčių krašte kalbantis apie gydymą rūkant (smilkant), išsiskyrė du požiūriai. Vieni pateikėjai akcentavo, kad ligonis turi įkvėpti dūmų:

> Nu, kap padeda kokią nors žolelę ant anglių, žarijų, kap mes vadinam, nu tadu apkloja, ir tas dūmas un žmogaus rūksta. [Apkloja?] Nu, pakloti raikia, apklocie, kad dūmas, anas visų apimtų, nu, žmogų. Matai gi, <...> kap apklota, tai ir apimdo (Rimdžiūnai, L. Augulienė, 2010 m.).[74]

Kiti, atvirkščiai, pabrėžė išorinį ligonio aprūkymą:

> [Tai tą pūkelį, kanapelkas, kurią dalį rūkydavo?] Padeda ant kokios lėkštės ar ant ko, ir uždega, ir aplink apeina, aprūko. [U. G.: Kvėpuot reikia tuo dūmu?] Ne ne, nekvėpuot, bet teip aprūko (Rimdžiūnai, J. Trepšienė, 2010 m.).[75]

Neatlikus didesnės apimties tyrimų, sunku įvertinti, kas lemia šiuos skirtumus. Atliekant lauko tyrimus Lietuvoje itin dažnai teko girdėti, jog dūmus būtina įkvėpti. Skirtingų gydymo būdų pasirinkimas gali būti siejamas su paciento amžiumi, fizine būkle ar kitomis aplinkybėmis (pvz., kiek turima vaistinės žaliavos):

> [Laiko vaiką ant rankų?] Nu teip gi, mažą... [O didelį rūkydavo?] O didziulių jau niekas nerūkydavo. <...> Didziuliam jau duodavo arbatų kokių (Galčiūnai, O. Petravičienė, 2010 m.).[76]

Neatmestina ir tradicijos erozijos galimybė. Pavyzdžiui, 1970 m. buvo užrašyta, kaip aprūkant (smilkant) dagių grupės augalais, gydytas išgąstis:

> Čertapolokas, badiklis (neidentifikuotas augalas – *R. P.*) <..> Labai gerai parūkyt, dūmų už-

72 LMD I 474 (349)

73 Kita vertus, augalų kabinimas ant namų sienų (pastogėje) gali būti ir funkcionalus veiksmas – vaistinės medžiagos džiovinimo būdas.

74 LTRF cd 635 (147)

75 LTRF cd 611 (34)

76 LTRF cd 635 (428)

tįst ir užsikosti. Įdėjo į prosą žarijų ir parūkė 1 mėn. 3 x d. Išgydė mergaitę, kuri išgulėjo 12 metų dėl išgąsčio (Galčiūnai, G. Rinkevičienė, 1970 m.).[77]

O 2010 m. pateikėjų žinios apie tą pačią procedūrą jau buvo sumenkę:

> Dagiliu gi rūkė seniau, kų tokis badosi labai. Tokios galvos, badziūkšliai tokie. [Čia tas pats, kas dagilis?] Kap mės vadinam, dagilis. Nuo išgųscio tai dagilį tų parūko – tynai pastovi, dūmų pagaudo. [O kaip rūkydavo, atsimenat?] Aš nežinau, regis, kur tai jau paturi tų vaikų, vaikam taigi, ne seniem. [O vaiką uždengdavo maž kaip nors?] Ragis, ir nedengė ty niekuo, trupucį tų dūmų... Aždengsi – tai aždus anas (Galčiūnai, M. Petravičienė, 2010 m.).[78]

Laikui bėgant, nykstant žinijai, užmirštamas tikslus dozavimas ir kitos gydymo veiksmo detalės, keičiantis pažiūroms, daugėja emocinių šios tradicijos vertinimų. Vis dėlto Rimdžiūnuose, gydant dantų skausmą, prisimenama, kad būtina ir įkvėpti rūkymo dūmą:

> Mano krikšto mamai labai skaudėjo dantys. Nu ir patarė viena senutė, kad raikia nueit ant kapinių ir ant seno kryžiaus prisipešiot tų samanų. Ir tada atnešt, ir kad jinai parūkytų. Ir nustos tie dantys skaudėt. Nu tai jinai paprašė mūsų, ten da su viena mano kaiminka. Nu, vaikai buvom, labai bijom ait. Ir sako, kad raikia, kad saula nusilaidus, ažsilaidus... Kap dabar nuait, kų saula nusilaido, ir dabar ant kapinių? Tai mum labai buvo baisu. Ir ką mes padarėm, žinot. Pas mus buvo namuose tvora tokia, sana labai, su tokiom pat samanėlėm, kaip ir ant kryžių tų. Mės pripešiojom tų samanėlių, ir jau pasiruošėm, ir jau nuėjom ten už kaimo, kap saulė nusileido, tai mes kiek jėgų turėjom, tiek bėgom. Jau kaiman, reiškia, lygtai mes jau nuo kapinių iteip jau užsidusę. Atbėgom, kad mes jau buvom ant kapinių, ir atnešėm tų samanėlių. Nu ir jinai jau mum davė saldainių, nu ir gerai jau. Ir jinai jau parūkė tada tų samanėlių nakčiai. Mama mano nuėjo klauscis par jų, sako: „Nu kaip, Liudvisia, tavo dantys? Ar jau nustojo?“ Sako: „Miegojau kap negyva, kap užmušta, kap parūkiau!“ Ir nuo to – nėkart dantys neskaudėjo. Įsivaizduojat?! Nuo tvoros samanų! Kų raikėjo mum nuo kryžiaus atnešt, bet nu bijojom. <...> [U. G.: O kaip ten parūkė jas?] Kaip papirosų padaro. <...> Ir dūmus traukė, nu. Teip, teip, kap papirosų. <...> Ir truputį dūmų reikia patraukti į save, kad jau pasiektų tuos dantis. <...> Nu va, matot, ir padėjo, kas padėjo – nežinau (Rimdžiūnai, J. Trepšienė, 2010 m.).[79]

Svarbus ir diagnostinis aspektas. Diagnostiniai apeiginiai veiksmai – būtina sudėtinė tradicinio gydymo dalis. Veikiausiai jie ir lemdavo gydymo būdo, dozės, gydymo laiko parinkimą. Kaip minėta, rūkymas (smilkymas) derinamas su kitais vaistinės medžiagos naudojimo būdais. 1970 m. užrašyta:

> Dagilis – nuo išgąsčio – arbatą ir vaną (vonią) daro. Vanai: išrauna su šaknim, tada jį išverda. Išmaudo ir išpila atgal dagilį ir vandenį. Eina išraut, kad niekas nematytų, kol gaidžiai negiedoję, ir atgal neša ten pat – meta ten dagilį ir vandenį pila. Žiedus ant žarijų rūko.[80]

2010 m. taip pat derinamas rūkymas ir arbata:

> [Katru bijūnu?] Raudonu raikia. <...> Lapeliai gi cie išdziūsta. [Žiedai?] Nu, išdžiovini ir tadu arbatų ažverdzi. A kap seniau, tai da rūkė tuos vaikus (Galčiūnai, V. Petrikienė, A. Burinskienė, 2010 m.).[81]

> [Kaip uračnikus (neidentifikuotas – *R. P.*) tuos ruošdavo, kaip duodavo juos?] Išverda ir pagirdo vaikų. <...> Ir tadu, va verbes, kap pašvinciam verbį, nu tai tadu itų verbį (paima verbą iš už švento paveikslo) rūkė vaikus. Cia ėglio yr, pušelės yr. Tai un tų, ko... i tas, kai ažvirdė, pušeli rūkė vaikus. [O rūkė nuo ko?] Kap išsigąsta ko (Rimdžiūnai, O. Reketienė, 2010 m.).[82]

Rūkymas (smilkymas) derinamas ir su ankstesniame skyriuje aptartais apeiginiais veiksmais, pavyzdžiui, *miestavimu*:

> Nuo išsigandimo miestuoja siūlais. Kai išmiestuoja, tų siūlų susuka ir rūko jį. Triskart pamiestuoja visus sąnarius, po to su žolėm parūko; gulasi pamiega.[83]

> Nuo išgąsčio vaikus su peiliu blokatuoji kampi, ir sako: „Nei vienas, nei du“, ir rūko žolėm.[84]

> Rūkydavo nuo išgųsčio (Ona). Aš tai nerūkiau, ale cik va girdėjau, va gi pūkelių, tada va pivonijos, kap bijūno gi to, ir daugiau nežinau gi

77 LTR 4111 (118)
78 LTRF cd 635 (505)
79 LTRF cd 611 (31, 32)
80 LTR 4111 (316)
81 LTRF cd 635 (417)
82 LTRF cd 635 (184)
83 LTR 4111 (139)
84 LTR 4111 (1169)

Džiovinami bijūno žiedlapiai. Gervėčių kraštas, Baltarusija. 2011 m. A. Baltėno nuotrauka

to (Leokadija). Rūkydavo ir miestuodavo, gi parvedė par šitą... [durų staktą]“ (Galčiūnų k. O. Petravičienė, L. Kūlytė, 2010).[85]

Kalbant apie apeiginius veiksmus, svarbu aptarti ir su šventintomis žolėmis siejamus mitologinius vaizdinius. Lietuvoje atlikti tyrimai rodo, kad šventintos žolės smilkytos (ar kitais būdais naudotos) nuo išgąsčio, priemečių, taip pat norint apsisaugoti nuo perkūnijos. Namų smilkymą nuo perkūnijos galima būtų interpretuoti ir kaip raminamąją priemonę. Tradicinei kultūrai būdingas veiksmų (ypač apeiginių) daugiafunkcionalumas, todėl tas pats veiksmas ar ritualas gali turėti tiek apeiginę (mitologinę), tiek ir farmacinę prasmę. Artėjant griaustiniui juntama baimė, kuri, kaip rodo etnografiniai duomenys, gali būti susijusi su tikėjimu, kad griaudžiant prie žmogaus gali slėptis velnias, kurį persekiodamas Perkūnas gali uždegti namus. Velnią traukia ir neigiamos emocijos: tikima, kad jį slepia *zlastis* (pyktis), pavydas, o gero žmogaus žaibas neužmuša ir nesudegina. Taigi, namų smilkymą švęstomis žolėmis griaudžiant reiktų sieti ne su pastanga apsisaugoti nuo Perkūno, bet su noru išvaryti namuose besislapstantį velnią ar piktąsias dvasias. Kitaip tariant, svarbu naikinti priežastis (taip pat ir neigiamas emocijas), galinčias pritraukti stichiją. Kita vertus, dažnai smilkymas jau nebeminimas: „Jei namuose bus švįstų žolių, tai perkūnas netrenks“ (Petrikų k., M. Mažeikienė, 2010 m.)[86].

Gervėčiuose prisimenamas ir mirusiojo smilkymas: kai žmogus numiršta, „švįstu žolynu parūko“. Smilko ir kapo duobę: „išima keletą šakelių, nesvarbu, kokių augalų“. Smilkymą pakeičia duobės šventinimas švęstu vandeniu: „Palydi prie kapo, pašventina švęstu vandeniu, tada jau žolėmis niekas nerūko. Rūkydavo, nes katalikas, kad piktos dvasios nelįstų“ (Petrikai, M. Mažeikienė, 2010 m.)[87]. Jei ankstesnė prielaida teisinga, šis apeiginis veiksmas galėtų būti aiškinamas ne vien kaip velionio išlydėjimui skirta apeiga (iš mitologinių sakmių žinome, kad iškeliaujančiojo vėlės tyko piktosios dvasios), bet ir kaip gedinčiųjų emocinės būsenos atstatymo būdas.

Panašią paskirtį galėjo turėti ir mirusiajam po galva (į pagalvę) dedami šventinti augalai:

> Nuo pievų žolas rinkom. Pūkeliai buva, tadu toki uzboneliai (neidentifikuotas augalas – *R. P.*) augo, mės vadinam, tadu toki kap šarmukšniai, labai kvėpinci, augo un pievų. Tadu, buva, ramunėlių prisrenk, kad turi. Ar ty kokių mėtų. [O nuo išgąsčio kokios dar žolės?] Nu ty kokių jau randzi, tokias ir... valerijonų tų pašvenci. Ne cik dėl vaisto tos žolės, bet kap pamiršta, tai jau va gi karstan, jau po paduška, pilną pogalvį prideda itų švystų žolių, va (Galčiūnų k., O. Petravičienė, 2010 m.).[88]

> [Ar mirusiems darydavo pagalves su žolėm?] Itai seniau, tai va tokius, kaip švintėm mės, tai darydavo, ė kap dar – jau pirkciniai visa kas.

85 LTRF cd 635 (441)

86 LTRF cd 683 (7)

87 LTRF cd 683 (7, 8)

88 LTRF cd 635 (418); apie gydymo apeigų mitologinius aspektus išsamiau žr. Petkevičius 2011.

Marija Petravičienė rodo lininę drobę, iš kurios siuvamos vaistažolių pagalvės. Galčiūnų k. Gervėčių kraštas, Baltarusija. 2010 m. R. Petkevičiaus nuotrauka

Velionis, pašarvotas su šventintomis žolėmis. XX a. I p. Gervėčių kraštas, Baltarusija. Iš šeimos albumo

> <...> Itai daug prirenki, i tadu dėjo pamirusiam (Galčiūnai, M. Petravičienė, 2010 m.).[89]

Tokios pagalvės Gervėčių apylinkėse kimštos ir nemigos sutrikimams gydyti:

> Snaudalas tas rinkdavo ir paduškon dėdavo, kad miegot geriau (Galčiūnų k., O. Petravičienė, 2010 m.).[90]

> [Maž girdėjot, kad darytų pagalves su vaistažolėm?] Ma dukrai dariau, tų novalačkų (pagalvės užvalkalą – *R. P.*) pasiuviau, ir dės ana visokias žolas, valerijonų dės. <...> Pagalvytį tokių (Galčiūnai, M. Petravičienė, 2010 m.).[91]

> Tai ir pagalvėn deda valerijonų visokių, kad geriau miegocie (Galčiūnai, M. Petravičienė, 2010 m.).[92]

> Ar žinai, kokie apvyniai? Anys gi auga un medzių. [Nu, šitas, kur alui?] Alui, nu. [Tai čia nuo nemigos irgi?] Taigi labai, kap raikia, paduškų, paduškaicį pasdaryc i po galvų pasdėc, nu – po padušku. Nu i snaudalę va itų, maž padės. [Irgi padušką?] Paduškon padedi, taigi labai gerai miega. [O paduškon apvynius, kurią dalį deda?] Nu spurgus ir su lakščiukais. Paduškaitį pasiuvei mažą, padėjai. Teip itai darė, ir vaikam, kai nemiega, tai po galvu padeda, tai labai gerai (Rimdžiūnai, L. Augulienė, 2010 m.).[93]

Šis gydymo būdas gerai žinomas ir Lietuvoje (Petkevičius 2011). Jam artimas gydymas, kai žolės dedamos šalia (ypač jei vaikas neramiai miega):

> Ir dar buvo tokios žolės, dabar aš jų jau nematau, načnycos (neidentifikuotas augalas – *R. P.*) vadinosi. Tai kaip vaikai nemiega, tai da va padeda (šalia vaiko – *R. P.*).[94]

Iš šių duomenų galima daryti prielaidą, kad švęstų žolių pagalvėlių dėjimas mirusiesiems po galva turi apeiginę-mitologinę prasmę, tai itin archajiškas paprotys, grindžiamaos miego ir mirties tapatinimu, kita vertus, jis galėjo turėti ir apsauginę paskirtį.

2010 m. užrašytas labai įdomus apeiginis gydymas nuo nemigos su snaudalėmis (smiltyninis

89 LTRF cd 635 (513)
90 LTRF cd 635 (419)
91 LTRF cd 635 (509)
92 LTRF cd 635 (512)
93 LTRF cd 635 (150)
94 LTRF cd 611 (35)

šlamutis (*Helichrysum arenarium (L.) Moench*.), kurios dažnai minimos ir kaip smilkymui tinkama žolė:

> Ir kap aina iš Petrikų Rimdžiūnuosan, tai pakeliui prirenka tokių žolalių. Tokios aukštos anos, krūgli žiedeliai toki, ne violetiniai, toki šviesūs. Ir vadinosi načnycos. Ir ataina ana pas mane, ir sako: „Nemiega vaikas?“ Sakau: „Nemiega.“ Nu tai mes padedam tų vaikų paklodėj ir tų žolių padedam par tų vaikų. Ir vienas žmogus išeina už durų, o mes jau dviese tų vaikų supam. Ir tas, katras už durų, klausia: „Kų jūs supat?“ „Supam načnycų.“ „Supkit, supkit, kad geriau miegot.“ Ir tris kartus paklausia, ir tep darėm. Nu, lygtai padėdavo, nugi. <...> Paklodę, ir tą vaikucį padėdavo į paklodę, ir tų gėlycių... [Apdėdavo vaiką?] Teip teip teip. Prie jo (Rimdžiūnai, J. Trepšienė, 2010 m.).[95]

Dialogas su už durų esančiu žmogumi primena sakmėse minimus pokalbius su dvasiomis ar tam tikromis gamtos galiomis.

Gedėjimo ir laiduotuvių papročių tyrimai aktualūs medicinos antropologijai. Apeiginių veiksmų psichologinis, farmacinis ar kitoks poveikis lietuvių etnologijoje bemaž nenagrinėtas. Tad paminėti mitiniai aspektai gali padėti suvokti, kas yra tradicinėje lietuvių medicinoje taikomų apeiginių veiksmų adresatas. Akivaizdu, kad su senaisiais lietuvių gydymo būdais susiję mitiniai vaizdiniai gali padėti atskleisti senąją lietuvių pasaulėžiūrą, pagilinti lietuvių mitologijos ir kitų tradicinės kultūros sričių tyrimus.

IŠVADOS

Lietuvių tradicinei medicinai būdingas kompleksinis gamtinių ir apeiginių gydymo priemonių taikymas. Ši darni sistema yra patyrusi eroziją: žinija nyko, keičiantis tiek sociokultūrinėms, tiek gamtinėms sąlygoms. Poveikį darė ir neigiamas jos vertinimas – tiek dvasininkų, tiek tarybinių medikų ar kt. Net tyrinėtojai dirbtinai skaldė šią sistemą, atskirdami žolininkus ir užkalbėtojus, racionalias ir magines gydymo praktikas. Vis dėlto Gervėčių apylinkėse iki XXI a. išsaugota daug kompleksinių tradicinės medicinos taikymo būdų, tai praktikuojama iki šiol arba atsimenama iš vaikystės.

Naujos teorinės prieigos skatina tirti naujas sritis: tarkim, užkalbėjimo tradicijos psichoterapinį, sugestyvinį ar hipnotinį veikimą, jo pobūdį ir mastą. Taip pat įvertinti gamtinių ir apeiginių priemonių derinimo svarbą – galbūt kaip tik šio komplekso suskaidymas ir lėmė tradicijos nykimą XX–XXI a., buvo užmirštos svarbios detalės: tikslus dozavimas, gydymo procesas, jo etapai ir kt. Išnagrinėti duomenys rodo, kad augalinės gydymo priemonės dozavimas buvo susietas su konkrečia apeiga, kuri, laikantis iki šiol priimtos etnologinės klasifikacijos, būtų priskirta atskirai maginio poveikio priemonių kategorijai. Apeiginiai veiksmai buvo pasitelkiami ir diagnostikai. Iki šiol tyrinėtojai net ligonio rūkymo (smilkymo) tradiciją laikė magine, nebuvo atsižvelgiama į smilkomų augalų farmakologinį veikimą. Tad nuoseklesnis ir kitų medicinos mokslų atstovų (farmacininkų, psichologų, fiziologų etc.) domėjimasis turtinga lietuvių (ypač tokių archajiškos kultūros regionų kaip Rytų Lietuva ir Baltarusijos lietuvių etninės salos) gydymo tradicija atvertų naujas perspektyvas tarpdisciplininiams tyrimams.

Nuostabu, jog XX–XXI a. Gervėčių apylinkėse prisimenamas gamtinių priemonių paruošimo būdas, jų vartojimą lydinčios apeigos yra artimos ar net identiškos aprašytosioms XVI–XVII a. baltų religijos ir mitologijos šaltiniuose. Jei šios prielaidos teisingos, tuomet lietuvių tradicinės medicinos apeiginės praktikos, ypač nervinių sutrikimų gydymas, laikytinas itin archajišku, menančiu ikikrikščioniškus laikus. Kita vertus, gydymo tradicijos duomenys, iki šiol atrodę nesuprantami ar *per se* laikyti iracionaliais, dar gali būti suvokti stebint gyvosios tradicijos raidą.

Iki šiol nebuvo pakankamai tirtas ir tradicinio gydymo ryšys su senaisiais tikėjimais. Būtent šie ryšiai gali reglamentuoti vienokią ar kitokią tam tikros gydymo praktikos struktūrą. Su senaisiais lietuvių gydymo būdais susiję mitiniai vaizdiniai gali padėti atskleisti senąją lietuvių pasaulėžiūrą.

Taigi, Gervėčių krašto tyrimo rezultatai gali būti aktualūs ne tik etnomedicinos, bet ir etninės psichologijos, senųjų tikėjimų bei kitų tradicinės kultūros aspektų tyrimams. Užfiksuoti fenomenai yra gyvoji, dar XXI a. funkcionuojanti gydymo tradicija, kuri, kaip lietuvių nematerialaus kultūros paveldo dalis, reikalauja ne tik tyrimų, bet ir aktyvių veiksmų, užtikrinančių šios žinijos išsaugojimą, tradicijos gyvybingumą ir užkertančių kelią tolimesnei tradicijos erozijai ar išnykimui.

SANTRUMPOS

LLTI – Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas
LMD – Lietuvių mokslo draugijos fondai, saugomi Lietuvių tautosakos rankraštyne
LTR – Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Lietuvių tautosakos rankraštynas

95 LTRF cd 611 (35)

LTRF cd – Lietuvių tautosakos rankraštyno fonoteka (skaitmeniniai įrašai)

VDU ER – Vytauto Didžiojo universiteto Etnologijos rankraštynas

ŠALTINIAI IR LITERATŪRA

Balys 1966 = Jonas Balys. *Lietuvių liaudies pasaulėjauta tikėjimų ir papročių šviesoje*. Čikaga: Lietuvių tautinis akademinis sambūris, 1966.

Bańkowski, Kuźniewski 1980 = C. Bańkowski, E. Kuźniewski. *Ziołolecznictwo ludowe*. Warszawa-Wroclaw, 1980.

BRMŠ = *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*. I–IV t. Sudarė Norbertas Vėlius. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1996–2005.

Dundulienė 1979 = Pranė Dundulienė. *Lietuvių kalendoriniai ir agrariniai papročiai*. Vilnius, 1979.

Gaines 2006 = A. D. Gaines. Ethnomedicine. *Encyclopedia of Anthropology*. Editor J. H. Birx. NY.

Geeta, Gharaiben 2007 = R. Geeta, W. Gharaiben. Historical evidence for a pre-Columbian presence of Datura in the Old World and implications for a first millennium transfer from the New World. *Bioscience,* Vol. 32 (7), p. 1227–1244.

Grybauskas 1946 = Kazimieras Grybauskas. *Lietuvos TSR vaistingosios daržovės*. Vilnius, 1946.

Gunda 1962 = Béla Gunda. Gypsy medical folklore in Hungary. *The Journal of American Folklore*, Vol. 75, No. 296., 1946, p. 131–146.

Rośliny... 2007 = *Rośliny odurzające w polskiej literaturze naukowej XIX wieku. (Historia leków naturalnych* t. VI). Pod redakcją B. Kuźnickiej. Warszawa, 2007.

Ficowski 1985 = Jerzy Ficowski. *Cyganie na Polskich drogach*. Krakow-Wroclaw, 1985.

Filipi 2005 = G. G. Filipi. *Mrtyu: Concept of Death in Indian Traditions*. New Delhi, 2005.

Kalašaitytė 1989 = Lilijana Kalašaitytė, Liaudies medicinos priemonės. *Gervėčiai*. Vilnius, 1989, p. 204–219.

Libera 1995 = Zbigniew Libera. *Medycyna ludowa, chlopski rozsądek czy gminna fantazia?* Wroclaw, 1995.

LTR etnografinis aprašas Nr. 4111. Liaudies medicina ir burtai, prietarai (įvairūs rinkėjai). 1970 m. kompleksinė ekspedicija. Vad. Norbertas Vėlius

LTRF cd, etnografiniai aprašai Nr. 611, 619, 629, 635–636, 683. Tradicinė Gervėčių apylinkių medicina (užr. R. Petkevičius, U. Gudelytė). 2010 m. kompleksinė ekspedicija. Vad. Saulė Matulevičienė, Vykintas Vaitkevičius

Mohagheghzadeh, Faridi, Shams-Ardakani, Ghasemi 2006 = A. Mohagheghzadeh, P. Faridi, M. Shams-Ardakani, Y. Ghasemi. Medicinal smokes. *Journal of Ethnopharmacology*. Vol. 108, p. 161–184.

Moszyński 1967 = Kazimierz Moszyński. *Kultura Ludowa Słowian. Kultura duchowa*, Warszawa: Książka i Wiedza, 1967.

Muszyński 1956 = Jan Muszyński. *Roślinne leki ludowe*. Warszawa, 1956.

Paluch 1988 = Adam Paluch. *Świat roślin w tradycyjnych praktykach leczniczych wsi polskiej*. Wroclaw, 1988.

Pastusiak 2007 = Kazimier Pastusiak. *Pogranicze polsko–białorusko–ukraińskie w świetle danych językowych i etnograficznych na podstawie nazw roślin*. Warszawa, 2007.

Petkevičius 2011 = Rolandas Petkevičius. Nerviniai sutrikimai ir jų gydymas Užpalių apylinkių XX–XXI a. tradicinėje medicinoje. Internetinė prieiga: *Lietuvos lokaliniai tyrimai*: <http://www.llt.lt/pdf/uzpaliai/uzpaliai–2_etno–2011.pdf >. Žiūrėta 2012-10-01.

Petkevičius 2012 = Rolandas Petkevičius. Aukojimas tradicinėje lietuvių medicinoje XVI–XXI amžiuje. *Tautosakos darbai* XLIV, 2012, p. 98–120.

Šurkus 1960 = Jonas Šurkus. *Psichiatrijos vystymasis Lietuvoje*. Disertacija. Kaunas,1960.

Vaistiniai augalai 1973 = *Vaistiniai augalai*. Vyr. redaktorius J. Pipinys. Vilnius. 1973.

Vaitkevičienė 2008 = *Lietuvių užkalbėjimai: gydymo formulės*. Parengė Daiva Vaitkevičienė. V.: LLTI, 2008.

Vaitkevičius 2003 = Vykintas Vaitkevičius. *Alkai: baltų šventviečių studija*. Vilnius, 2003.

VDU ER etnografinis aprašas Nr. 2180. Tradicinė Užpalių apylinkių medicina (užr. R. Petkevičius), 2010 m.

Vilkonis 2008 = Kęstutis Kazimieras Vilkonis. *Lietuvos žaliasis rūbas*. Vilnius: Lututė, 2008.

Walewski 1979 = Władysław Walewski. *Towaroznawstwo zielarskie: Podręcznik dla słuchaczy medycznych studiów zawodowych wydziałów techniki farmaceutycznej*. Warszawa, 1979.

Winkelman 2004 = M. Winkelman. Shamanism. *Encyclopedia of Medical Anthropology. Health and Illness in the World's Cultures*. Ed. by C. R. Ember, M. Ember. New York, 2004.

LITHUANIAN TRADITIONAL MEDICINE OF THE GERVĖČIAI REGION IN THE 20TH-21ST C.

Rolandas PETKEVIČIUS

Field studies over 9-18 August 2010 on the Lithuanian "island" of Gervėčiai (Astrava district, Belarus) revealed archaic practices of traditional medicine that still exist in the 21st century. Based on this material, it is possible to reconstruct quite accurately the complex application of natural and ceremonial measures important for medical treatment. From the second half of the 20th century and in the 21st century, the narratives of people in Gervėčiai reveal the methods for diagnosing illnesses and treatment by plants; on the other hand, even the dosing of the seeds of medicinal plants (for example, dogwood, jimsonweed) was linked to a specific rite that could have a magical effect. Until now, even the tradition of burning incense over the sick was considered a purely magical measure by researchers, and the pharmacological value of the plants used as incense was not considered. The article discusses the therapeutic and prophylactic use of incense, names the plants usually collected and consecrated at special times of the year. The plant species used in treatment and the methods of burning incense are revealed, as well as the use of sacred herbs for blessing the dead, the home, etc.

Data collected during the expeditions also reveals the historical development of the tradition of medical treatment: in the area surrounding Gervėčiai in the 20th-21st centuries, people still remember the method of preparing natural remedies, while the rites accompanying their use are close or even identical to those described in 16th-17th century Baltic religion and mythology sources. Mythical images related to old Lithuanian treatments help reveal the ancient Lithuanian worldview.

Field studies were carried out in the town of Gervėčiai and Lithuanian villages; 62 people were interviewed 10 men and 52 women. Most of them were Lithuanian.

Vilniaus universitetas
Universiteto g. 5, Vilnius

KĄ REIŠKIA *SADAUTO*, *DOBILIO*, *RATILIO*?

RIMUTĖS JABLONSKYTĖS-RIMANTIENĖS TYRIMO „LIETUVIŲ PRIEGIESMIAI“ IŠTRAUKA

Austė NAKIENĖ

Lietuvių literatūros ir tautosakos institute, Lietuvių tautosakos archyve, saugomas vertingas rinkinys – žymios archeologės Rimutės Rimantienės (1920-2023) sutartinių priegiesmių semantikos tyrimas „Lietuvių priegiesmiai (jų prasmės klausimu)“, rašytas 1939–1958 m. Jį sudaro susisteminta medžiaga, pirminis tyrimo variantas, vėlesnis rankraštis ir 1958 m. data pažymėtas spaudai parengtas mašinraštis. Deja, kruopštus darbas liko autorės stalčiuje: dėl tuometinio ideologizuoto požiūrio į tautosakos tyrimus jis nebuvo išspausdintas. Kai autorės dukra Dovilė Svetikienė 2022 m. perdavė mokslininkės palikimą archyvui, pasirodė, kad negerai būtų šį tyrimą tiesiog padėti į saugyklą – juk jis galėtų papildyti mūsų folkloristikos mokslo istoriją, užpildyti dirbtinai atsiradusią spragą.

Hab. dr. Rimutė Rimantienė, kalbininko Jono Jablonskio anūkė, visuomenei gerai žinoma kaip archeologė, akmens amžiaus gyvenviečių tyrėja[1], muziejininkė, tačiau ji turėjo ir puikų kalbos jausmą, dirbo vertėja (yra išvertusi Skandinavijos šalių rašytojų kūrinių), išleido prisiminimų knygą „Aš iš dvidešimtojo amžiaus“ (2010). Tokie platūs interesai veikiausiai susiformavo bestudijuojant Kaune, Vytauto Didžiojo universitete, kuriame studentai galėjo pasirinkti ir lankyti įvairiausias juos dominusias paskaitas. Būsimąją mokslininkę traukė ne tik istorija, archeologija, bet ir etnologija, tautosaka, ji klausėsi Juozo Baldžiaus-Baldausko, Mykolo Biržiškos, Juozo Ambrazevičiaus-Brazaičio paskaitų. Kaip rašė prisiminimų knygoje, iš dėstytojų gautos žinios apie tautosaką nebuvusios labai sistemingos, tad jai norėjosi pačiai su ja susipažinti, ką nors susisteminti. Tyrimo temą surado kalbėdamasi su tėvu, žymiu teisininku Konstantinu Jablonskiu:

> Tėtė man pasiūlė, kad pasigilinčiau į sutartinių tematiką, nes jos labai skiriasi nuo dainų. Ir kad pabandyčiau sudaryti jų motyvų katalogą. Tai mane labai sudomino. Išsirašiau ant vienodų kortelių visas spausdintas sutartines, bet tuo nepasitenkinau ir nutariau viską susirankioti iš Tautosakos archyvo. Tautosakos archyvas buvo atskirame name Aušros gatvės kampe. <...> Sutikusi Ambrazevičių[2], pasipasakojau, kuo domiuosi, ir jis man pasiūlė prancūzišką raktelį nuo archyvo, kurio jam tuo tarpu nereikia. <...> Taigi galėsiu ten eiti po darbo valandų, kada tik turėsiu laiko, ir dirbti kiek tik norėsiu. Aš labai vertinau tokį jo pasitikėjimą ir stengiausi ilgiau padirbėti iki vėlumos. <...> Žinodama, kuriose Lietuvos srityse sutartinės paplitusios, ėmiau iš eilės tų vietovių aplankus. Pasistengiau greitai raktelį grąžinti, o Ambrazevičius man dar pasiūlė visą savo biblioteką. Sudarinėjant motyvų katalogą, pastebėjau niekieno iki tol neiškeltą dėsningumą, kad atskiros motyvų grupės paprastai lydimos skirtingų priegiesmių, kad priegiesmiai buvę prasmingi, bandžiau net jų prasmę atskleisti. Tuo būdu atsirado lyg ir priegiesmių katalogas. (Rimantienė 2010: 96)

Ji prisimena, kad parašytam kursiniam darbui kritinių pastabų dėstytojai neišsakė. Rimutė Jablonskytė-Rimantienė ketino baigti studijas VDU ir toliau studijuoti Stokholmo universitete, tačiau sovietinė okupacija ir prasidėjęs Antrasis pasaulinis karas šią svajonę sugriovė. Ji buvo visų svarbiausių tuometinių įvykių dalyvė

1 Pasak Adomo Butrimo, analizę R. Rimantienės darbuose visada lydėjo sintezė. „Remdamasi unikaliais savo pačios tyrinėtais paminklais Šventosios komplekse, Nidoje, Pietų Lietuvoje, įtraukdama dalį savo mokinių tyrinėtos medžiagos iš Kretuono ir Biržulio apyežerių, ji aptarė visas pagrindines Lietuvos neolito kultūras – Nemuno, Narvos, virvelinės keramikos (Pamarių), – jų chronologiją, sąveiką, senųjų vietinių Narvos ir Nemuno kultūrų likimus, etnokultūrinių bendrijų formavimąsi. <...> Specifiniai archeologijos klausimai – paminklų chronologija, stratigrafija, kultūrinės priklausomybės problematika – įdomūs visų pirma akmens amžiaus tyrinėtojams, o įtaigiai pirmą kartą Lietuvos moksle parašyti skyriai, skirti akmens amžiaus portabiliajai ir siužetinei dailei, gintaro, kaulo ir rago papuošalams, to meto gyventojų pasaulio sampratai ir tikėjimams, buvo įdomūs visiems, besidomintiems Lietuvos dailės, religijos ir kultūros ištakomis“ (Butrimas 2015: 6).

2 Juozas Ambrazevičius-Brazaitis nuo 1935 m. buvo Lietuvių tautosakos archyvo tarybos narys, o nuo 1940 m. – šios tarybos sekretorius.

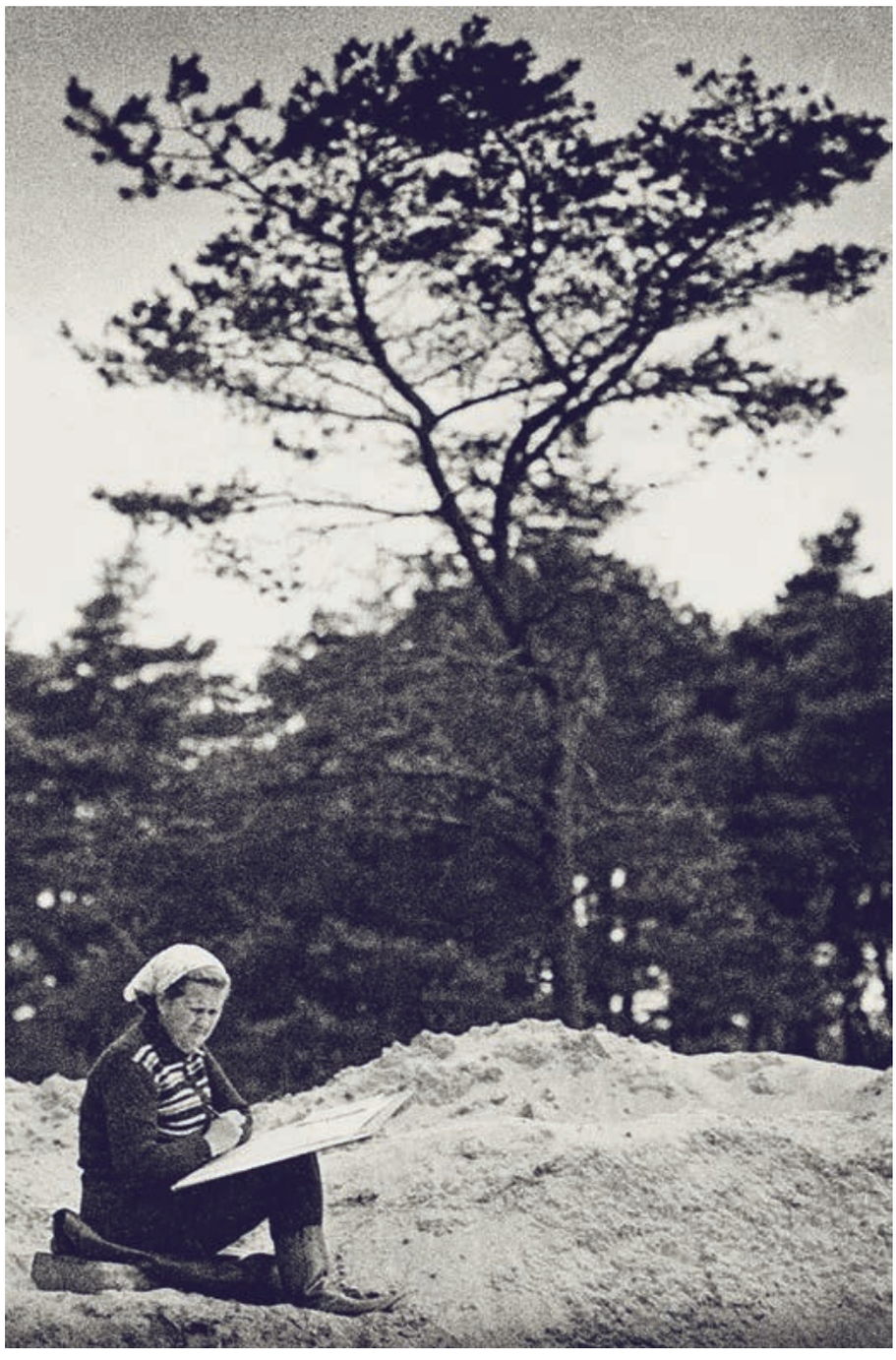

R. Rimantienė ekspedicijoje Nidoje. XX a. 8 deš. Nuotrauka iš šeimos archyvo

ir liudininkė: savanoriavo kilus 1941 m. Birželio sukilimui, vokiečių okupacijos metais padėjo savo šeimai gelbėti žydų vaikų gyvybes. 1942 m. pradėjo dirbti Kauno valstybinio M. K. Čiurlionio dailės muziejaus Archeologijos skyriuje, 1946 m. patvinus Nemunui, iš užlietų saugyklų gelbėjo muziejines vertybes. 1949 m. mokslininkė ištekėjo už bibliotekininko, bibliografo Juozo Rimanto. Abu sutuoktiniai mėgo knygas ir rašymą, tad skatino vienas kitą parengti (ar išversti) kokią nors knygą. Apie įprastą vakarojimą vaikams sumigus ji rašė: „Aš vis prisimenu mus su Juozu, vėlų vakarą sėdinčius prie vieno apskrito stalo iš abiejų pusių ir rašančius savo darbus. Kambaryje šalta, aš sėdžiu atsirėmusi nugara į krosnį. Ir taip kas vakarą nuo 20 val. iki 24 val. – apie porą metų“ (Rimantienė 2010: 225). 1958 m. pasirodė jos kartu su kolege Regina Kulikauskiene parengtas albumas „Senovės lietuvių papuošalai“. Tuo metu ji jau galvojo apie būsimą disertaciją („Akmens ir žalvario amžiaus stovyklų topografija ir periodizacija Lietuvoje“). Norėjo užbaigti ir 1939 m.

pradėtą lietuvių priegiesmių tyrimą. Tai buvo įdomi senųjų sutartinių tekstų prasmių paieška, tęsianti tarpukario folkloristikos tradicijas, besiremianti ano meto vokiečių ir lietuvių folkloristų mokslo darbais. Turbūt todėl ji ir neatitiko „pažangių" 6-ojo dešimtmečio reikalavimų.

Studija pradedama įžanga, istorinių šaltinių apžvalga ir sutartinių priegiesmių suskirstymu į vardinius (*sudaičio*, *goštauto*), garsinius (*tatato*, *trep-trepu*), kreipinius (*pulkan*, *ratu*) ir darbovardinius (*sodauto*, *ratilio*, *dauno*, *lylio*, *čiūto*, *tūto* ir t. t.) – pastarieji sudaro didžiąją sutartinių priegiesmių dalį. Darbas baigiamas lietuvių ir kaimyninių tautų priegiesmių palyginimu, išvadomis. Pasak mokslininkės, „nagrinėjant refreno kilmę iškyla du klausimai: genetinis – iš kokių žodžių ar garsų susidaro refrenas, ir psichologinis – kodėl jis susidaro". Dažnai mums dar aiški jų prasmė, pavyzdžiui, dobilio, dagilio, lelijo ir pan. Tačiau kai kurie refrenai yra sutrumpėję, sustabarėję ir nebesuprantami. Todėl reikėtų įsigilinti į pagrindinį sutartinės tekstą, nustatyti, koks priegiesmio ryšys su tekstu ir sutartinės giedojimo aplinkybėmis – darbu ar kitais atliekamais veiksmais, ir išsiaiškinti, kokia yra „gilioji priegiesmių prasmė" (Rimantienė 1958). Toliau atskiruose poskyriuose aprašoma, su kokiais tekstais dažniausiai būna susijęs vienas ar kitas refrenas, kokie tekstai atrodo seniausi ir galintys padėti atskleisti pirminę refreno prasmę. Pavyzdžiui, sutartines su refrenu *dauno* autorė vadina „lietaus sutartinėmis", šis refrenas galėjęs reikšti lietų, vandenį. *Sadauto* sutinkamas sutartinėse apie putiną ir šermukšnį, tai tos pačios šaknies žodis, kaip *sodas*, *sodinti*. Priegiesmis *kadujo* susijęs su alaus darymo ir vaišių sutartinėmis. Tai žodis, artimas kadagio pavadinimui, tad galima spėti, kad kadagiai seniau buvo dedami į alų ar midų ir t. t.

Populiariausi priegiesmiai yra daugiaprasmiai. *Tūto* būdingas sutartinėms apie medžius, krūmus (pvz., „Obelėla, tūta tutava"), taip pat ir apie paukščius (pvz.: „Tūto, strazdeli"), jis būdingas ir laukų lankymo sutartinėms. Tai atvejis, kai refreno prasmė nelabai aiški, galbūt tai buvęs paukščių pamėgdžiojimas. Ir *čiūto* – labai dažnas, paplitęs priegiesmis, derantis prie sutartinių apie vainiko pynimą, taip pat šokių bei pasilinksminimų sutartinių. Prisimenamas vestuvinis merginų šokis „Čiutyta", tad gal ir *čiūto* buvo būdingas vestuvių sutartinių priegiesmis, nors jo pirminę prasmę sunku atsekti. Išvadose rašoma, kad ne visų refrenų semantika aiški, tačiau sutartinėse tebėra išlikęs tikėjimas ištarto žodžio galia, refrenų kartojimą galima suvokti kaip žodžių magiją.

1958 m. užbaigtas Rimutės Rimantienės mokslo darbas buvo ir tebėra vertingas, jos pradėta „sutartinių tekstų archeologija" susisieja su vėlesniais žymių mokslininkių Nijolės Laurinkienės, Daivos Račiūnaitės-Vyčinienės, Daivos Vaitkevičienės, Rūtos Žarskienės, taip pat Dainiaus Razausko tyrimais.

1958–1959 m. pasirodė Zenono Slaviūno sudarytas tritomis „Sutartinės. Daugiabalsės lietuvių liaudies dainos". Šį vertingą rinkinį pavyko išleisti, o R. Rimantienės studija tuo laiku nepasirodė. Jos kolegos A. Butrimo nuomone, tai nulėmė mokslininkės „vidinė cenzūra": savo tyrime ji laikėsi prieškario folkloristų požiūrio, rėmėsi vokiečių mokslininkų darbais, tad suprato, kad toks darbas neatitiks sovietmečio reikalavimų. Kad netektų darbo įvado ir pabaigos išmarginti marksistinėmis citatomis ir nuorodomis į rusų mokslininkų knygas, kuriomis tariamai remtasi, išbraukyti ar perrašyti jai svarbių teiginių, veikiausiai ji nutarė studijos neskelbti. Vėliau kūrybinga mokslininkė ėmėsi kitų temų.

Tai, ką ji anuomet atliko, naudodamasi tik archyviniais sutartinių užrašymais, dabar, turint jau suskaitmenintą Z. Slaviūno „Sutartinių" tritomį, būtų galima patikrinti ar papildyti. Galima tikėtis, kad šia linkme dar padirbės jaunosios kartos folkloristai ar kalbininkai. O Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas ketina ieškoti finansavimo ir išleisti visą R. Rimantienės tyrimą atskiru leidiniu. Jis galėtų būti įdomus ne tik mokslininkams, bet ir plačiajai visuomenei: šiandieninio folkloro judėjimo dalyviai labai domisi senovės baltų archeologiniais kostiumais, papuošalais, tautodailės raštais, tautosakoje išlikusiais mitiniais simboliais, veikiausiai juos domina ir sutartinių tekstuose išlikę archaizmai bei sutartinių refrenų semantika.

Kita vertus, plėsti ir gilinti šios srities tyrimus įpareigoja ir tarptautinis pripažinimas – juk lietuvių daugiabalsės dainos – sutartinės – dar 2010-aisiais buvo įrašytos į Reprezentatyvųjį žmonijos nematerialaus kultūros paveldo vertybių sąrašą!

Dalijamės tyrimo ištrauka. Likęs šio teksto mašinraštis, rengiant spaudai, kiek redaguotas, patikslinta skyryba.

LIETUVIŲ PRIEGIESMIAI (JŲ PRASMĖS KLAUSIMU)

Rimutė RIMANTIENĖ

SADAUTO

Sadauto yra vienas iš dažniausiai sutinkamų priegiesmių. Jis mums šiandienine kalba jau nieko nebesako. Pagrindinė *sadauto* priegiesmio palydimų sutartinių tematika yra sutartinės apie putiną ir šermukšnį, pvz.:

Putins augo su šermukšniu,
Sadauto, sadauto!
Katras katrų prasiaugo,
Sadauto, sadauto!
Šermukšnėlis putinėlį jau praaugo,
Sadauto, sadauto!
(trejinė, NS 70, p. 14)

Šis tekstas turi mažai variantų, tačiau jis taip ir lieka labai nesudėtingas. Šalia šito priegiesmio labai dažnai sutinkami ir kiti *medžiams* būdingi priegiesmiai – *lingo*, *tūto*, o ir pats *sadauto* įvairiai kaitomas, smulkinamas ir stambinamas pagal ritmo ir asonanso reikalavimus, pvz.:

Putins augo su šermukšniu.
Sadaujėla linago!
Lingo, lingo,
Jei sadaujytėla, sadaujo.
Ir t. t. (trejinė, NS 71, p. 14)

Tos pačios rūšies sutartinėse priegiesmis virsta net *sėdautėla – sėdauto* (MATR 660).

Su priegiesmiu *sadauto* pasitaiko ir obelėlės sutartinių, pvz.:

Tū tū tū sadaučioj, obelėla, lioj,
Tū tū tū sadaučioj, užsiaugai, lioj
Tū tū tū sadaučioj, obelėla, lioj
Ir t. t. (MATR 1576/ 68)

Ir tokiose sutartinėse, kuriose be ryšio minimi įvairūs dalykai, *sadauto* randame palydintį tik putino ir šermukšnio motyvą, pvz.:

Čiūto čiūto čiūtela!
Čiūtgi čiūtela! Čiūtgi čiūtela!
Darži rūtytė,
Darži mėtytė,
Čiūtgi čiūtela! Čiūtgi čiūtela!
Putins augo su šermukšniu,
Sadauto sadauto!
Lingo lingo!
(trejinė, NS 75, p. 16)

Antrą didžiąją *sadauto* priegiesmio palydimą sutartinių grupę sudaro jojąs brolis – paprastai jojąs į karą arba šiaip į kelionę, pvz.:

l. Išjojo jojo, sadauto,
Sadauto rūta sadauto!
2. Brolis karelin, sadauto!
Sadauto rūta sadauto!
3. Vilniun broliukas, sodauto,
Sodauto rūta sodauto!
4. Palieka lieka, sodauto!
Sodauto rūta sodauto!
5. Sesių verkiančių, sodauto,
Sodauto rūta sodauto!
Ir t. t. (trejinė, MATR 966/23)

Jei palyginsim šias dvi sutartinių grupes, tai tuojau paaiškės, kad pagal teksto primityvumą pirmąją grupę galim skirti žymiai senesniam laikui. Tad atrodo, kad prie antrosios grupės – jojančio brolio – priegiesmis bus pritapęs vėliau.

Panašios šaknies žodžių dar turime kalboje ir daugiau išlikusių, ir visi jie siejasi su medžiais ar augalais. Čia ir medžio *sedulės* vardas, čia pat skirtinas vienoje piemenų dainoje rastas pasakymas: „Unt to kalnelio *saduvos* kelmelis“ ir t. t. (NS 263, p. 50). Tos pačios kilmės ir su šakele rankoje šokamo šokio „Sadutė“ vardas. Greičiausiai tos pačios šaknies yra ir žodžiai *sodas*, *sodinti*, o galbūt ir *sėti*. Tos pačios šaknies žodžių, susijusių su sodinimu ar sėjimu, sutinkama ir kitose indoeuropiečių šeimos kalbose[327]. Tad neatsitiktinai ir priegiesmis *sadauto* savo pirmine prasme yra siejamas su medžiais.

DOBILIO

Pagrindinė grupė sutartinių su priegiesmiu *dobilio* yra tipingos laukų lankymo sutartinės. Šiose sutartinėse kalbama paprastai apie laukus, ėjimą, vaikščiojimą laukais ar keliais, apie laukų upelius ir pan., pvz.:

l. Šaly kelalio,
Du dobilėliu,
2. Kas kelaliu ejo,
Kelaliu tekėjo?
Du dobilėliu.
3. Sesi keliu ejo,
Kelaliu tekėjo,
Du dobilėliu.
Ir t. t. (trejinė, NS 353, p. 65)

3 O. Schrader. *Reallexikon der indogermanischen Altertumskunde*. Berlin-Leipzig, 1923, I, p. 7.

Tas pats motyvas sutinkamas kartu su kitais priegiesmiais, pvz.:

Du dobilėliai,
Trys dagilėliai,
Kas keleliu ėjo, dobilio,
Dobile čiūta, dobile rūta.
Ir t. t. (trejinė, MATR 336, Nr. 54)

Prie tos pačios grupės – laukų lankymo motyvų – priklauso ir upelių bei ežerėlių sutartinės, pvz.:

1. Dobiliutėli, dobilio,
Susidūmojo, dobilio,
2. *Upė upelė, dobilio.*
Susidūmojo, dobilio,
3. Su ežerėliu, dobilio,
Susidūmojo, dobilio.
Ir t. t. (trejinė, MATR 1168, Nr. 14)

Tos rūšies sutartinės kartais turi ir kitokius priegiesmius, būdingus laukų darbams, o ypač laukų lankymui. Visai gimininges yra *dobilio* arba *dobilo penkialapio* priegiesmio palydimos sutartinės apie laukų darbus. Šiai grupei priklauso ir daug sutartinių, kuriose martelės giriasi savo gražiais linais (pvz.: NS 58, p. 11; 59, p. 12; 127, p. 28). Tačiau ypač būdingos yra sutartinės apie gausų derlių, pvz.:

1. Trys, trys, keturios brolelio klėtys,
Tu dobil penkialapi, dobilėl penkialapi.
2. Visos trys keturios grūdelių pilnos,
Tu dobil penkialapi, dobilėl penkialapi.
3. – Reiks tau, martele, tie grūdeliai malti,
Tu dobil penkialapi, dobilėl penkialapi.
4. – Labai rodžiai malsiu, bile neišalksiu,
Tu dobil penkialapi, dobilėl penkialapi.
(trejinė, MATR 806/19)

Pagrindiniai *dobilio* palydimi motyvai yra ne paties dobilo motyvai. Atrodo, kad prie šių įvairių javų ir linų sutartinių bus pritapęs dobilo motyvas tik vėliau, ir tai, be abejo, minimas ne kultūrinis augalas, o laukinis, pvz.:

Augo augo dobilėlis
Tarp trijų lazdynų,
Dobilėlis,
Tu žaliasai.
Beauguntį dobilėlį
Šalnela pakando,
Dobilėlis,
Tu žaliasai.
Ir t. t. (trejinė, NS 115, p. 25)

Vėlesnėje sutartinėje mergaitė prašo brolį pasėti jai dobilą, tačiau irgi nereiktų manyti, kad čia kalbama apie tikrą kultūrinį sėjamą dobilą, greičiausiai čia dobilas kilęs iš priegiesmio, panašiai kaip *rūto* priegiesmis pirmiausiai bus atsiradęs ne prie rūtos sutartinių, o tik vėliau sutartinės susidariusios pagal priegiesmį (žiūr. p. 55–7[4]):

1.Ten už marių mėlynųjų, dobilėlio bitelė,
Dobilio penkialapi, dobilėlio trys lapeliai,
Bitelė bitelė, dobilėlio bitelė.
2. Paprašysiu broliukėlį, kad pasėtų dobilėlį,
Dobilio penkialapi, dobilėlio trys lapeliai,
Bitelė bitelė, dobilėlio bitelė.
Ir t. t. (trejinė, MATR 650/ 38)

Antrą didžiąją *dobilio* palydimų sutartinių grupę sudaro bernelio ir žirgelio giesmės, pvz.:

Dobilio dobilio dobilioj,
Tu žirgel juodbėrėl, dobilio,
Dobilio dobilio dobilioj,
Ko neėdi žalios žolės? Dobilio!
Ir t. t. (trejinė, MATR 806/13)

Panašios konstrukcijos yra sutartinė apie brolius, kurie kalbasi apie žirgus, pvz.:

Dobilio dobilio dobilio!
A kur josi, brasutėli? Dobilio!
A kur šersi širmų žirgų? Dobilio!
A kur josi unt panelį? Dobilio!
(trejinė, NS 96, p. 20)

Dažniausiai šie visi trys elementai – brolis, žirgas ir jojimas – yra vienoje sutartinėje, tačiau atrodo, kad čia bus veikęs ir laukų ėjimo – lankymo motyvas, pvz.:

l. Dobilio dobilėli, kas laukeliu joja,
Dobilėli,
Dobilėli.
2. Dobilio dobilėli, į Vilniaus miestelį,
Dobilėli,
Dobilėli.
(trejinė, MATR 870)

Šalia bernelio yra ir artimas mergelės motyvas, yra ir artimas ir dainose, ir sutartinėse nuolat persipina, pvz.:

l. Kur josi broleli? Dobilio,
Kur gręši žirgelį? Dobilio.
2. Į Vilniaus miestelį, dobilio,
Tę gręšiu žirgelį, dobilio,
3. Kur jaunos mergelės, dobilio,
Kur gražios mergelės, dobilio.

Čia pereiname prie vestuvinių sutartinių. Joja brolis mergaičių lankyti, važiuoja marčios parsivežti. Žirgo, o toliau ir jojimo motyvas visai išnyksta, pirmoje eilėje iškyla brolis:

4 Čia ir toliau tekste paliktos autorės nuorodos į tolesnius tyrimo mašinraščio puslapius.

Parvedu vedu, dobilio,
Brolis martelę, dobilio,
Prašom, martela, dobilio,
Sėst iš karietos, dobilio ir t. t. (keturinė, Žps. 9)

Vestuvių giesmėse dažnas yra tėvų ir dukters motyvas, pvz.:

1. Dobilėli dobilio,
Parūko rūko, dobilio,
2. Dobilėli dobilio,
Rūkelio dūmai, dobilio.
Ir t. t. (trejinė, MATR 83/60)

Arba:

1. Auginu auginu
Tėvas dukrelę,
Dobilio dobilio,
Dobilėli dobilio.
2. Kaip ir užauginu,
Taip ir nudavė,
Dobilio dobilio,
Dobilėli dobilio.
Ir t. t. (JSD 256, p. 261)

Kas ten važiuoja?
Dobile!
Keleliu tarškia?
Dobile!
Uošvė važiuoja,
Dobile!
Dukrelės daboti,
Dobile!
Ir t. t. (keturinė, MATR 926/99)

Atskirą grupę sudaro sutartinės, kuriose *dobilio* priegiesmis yra tarsi antrinis, pritapęs prie *bitelės*. Todėl jis kartu su *bitele* lydi mergaičių motyvus. Dažnai čia atsiliepia ir *dobilio* refreno pagrindinis motyvas – laukų lankymas, pvz.:

Našlaite rūto!
Kas laukeliu vaikštė?
Našlaitela rūtytėla,
Dobilėl, bitela, dobilio!
(trejinė, NS 110, p. 24)

Bitelė su *dobilėliu* taip būna susieta, kad ji pati pradeda įeiti į priegiesmį. Bitė taip pat sutartinėse būna lygiagretė moteriškei, dažniausiai ištekančiai, tad ir pirmosios refrenas tenka antrajai, be to, čia, matyt, veikė ir *dobilio* taikymas prie vestuvinių sutartinių, pvz.:

Bitel, bitel, dobilėliau (giedotojos posmas)
Bitel dobilėliau dobiliau,
Kas tai ištekėja? dobiliau,
Saulala tekėja, dobiliau!
Ir t. t.

Bitel dobilėliau dobiliau,
Kas tai ištekėja? dobiliau,
Sesutė tekėja, dobiliau!
Ir t. t. (keturinė, Jbl. III: 43)

Arba:

1. Bitele bite, dobilio lylio,
Sesutėlė vaikštė, dobilio,
2. Bitele bite, dobilio lylio,
Po rūtų darželį, dobilio!
Ir t. t. (trejinė, MATR 836/53)

Ir čia aptinkamas tėvelio, išleidžiančio dukrelę, motyvas:

1. Bitele bičiuke dobile,
Kam tu, tėvuti, dobilio,
2. Bitele bičiuke dobile,
Savo dukrelę, dobilio,
3. Bitele bičiuke dobilio,
Toli nudavei, dobilio!
Ir t. t. (dvejinė, MATR 836/46)

Žodžio *dobilio* kilmė labai aiški, sietina su paprastu dobilo pavadinimu, tačiau, be abejo, ne su kultūriniu dobilu, kuris Europoje paplito iš Flamandijos tik XVII šimtmetyje. Ir dobilo sėjimo motyvas sutartinėse bus vėlesnis. Be to, tikriausiai čia kalbama ne apie tikrą dobilo sėjimą, o kaip apie lauko darbų simbolį. Jeigu kai kuriose sutartinėse aiškiai sakoma *dobile penkialapi*, tai ne atsitiktinis reiškinys, o reikia manyti, kad ir kiekviename *dobilio* priegiesmyje turimas omeny *penkialapis dobilas*, nešantis vaisingumą, brandą, o vėlesniu aiškinimu – ir laimę. Todėl *dobilio* priegiesmiu daugiausia palydimi lauko darbų arba vestuviniai motyvai. Apeigos, skirtos derliui pagausinti, tam tikra prasme atliekamos ir per vestuves. Visa tai turi padėti jauniesiems susilaukti ne tik gausaus derliaus, taigi ir pasiturimo gyvenimo, bet ir gausios šeimos.

Dėl dainų *bernelio dobilėlio*, tai jis irgi gali būti kildinamas iš priegiesmio *dobilio*, vartojamo vestuvinėse ir lauko darbų sutartinėse prie bernelio motyvų.

DIEMINTO

Taigi, *dobilio* apibūdina vyrą, jaunikį, jo vyriškumą, o štai *dieminto* pabrėžia ypatingą bernelio (brolelio) švelnumą, gerumą ir giedančiosios ilgesį:

Lei lylio dieminto,
Išjojo brolaliai
Svetimoj šalalėj,
Išjojo broleliai.
(dvejinė, NS 10, p. 2)

Tai vienas iš retesnių priegiesmių. Pats žodis, atrodytų, artimiausias deimantui (dusetiškiai

Akademikas Konstantinas Jablonskis su dukterimis Jūrate ir Rimute Biržuose. 1944 m. Iš šeimos archyvo

sako *diemantas – dieminto*), sietinas su indoeuropietiškais žodžiais, reiškiančiais žvilgesį, šviesą[5], tačiau tautosakoje tai labai retai sutinkamas motyvas. Dainose dažnai randame minimą diemedį, iš kurio, reikia manyti, atsiradęs šis priegiesmis, juo labiau kad ir dainose diemedis pažymi bernelio maloniąsias, gerąsias ypatybes, pvz.:

Par laukelį atjodamas,
Diemedžiu kvepėjai,
Už stalelio atsisėdęs,
Rūtelėm žydėjai.
Ir t. t. (Slnč. III: 223)

Į kai kurias dainas, atrodo, diemedis bus patekęs iš sutartinių. Čia jis yra lyg refrenas, tačiau nekartojamas. Jis reiškia taip pat meilę ir švelnumą ir lydi tėvelio, motinėlės ir pan. motyvus, pvz.:

Putine – putinėli balti žiedeliai,
Diemedi – diemedėli – diemedžio šakele,
Ko liūdi, tetušėli, kad nieka nekalbi?
Ko verki, senuolėli, kad nieka nekalbi?
Ir t. t. (Slnč. I:77)

Arba:

Aš viens sūnelis...
kaip darže baltas diemedėlis.
(JLD 829)

Biržų apylinkėse sutinkama pavardžių *Diemintas*, kurias irgi tektų kildinti iš *diemedžio*, juo labiau, kad tose apylinkėse *diemedis* dažnai vartojamas kalboje maloninio žodžio prasme.

Ne kitos kilmės yra priegiesmis *padamintuos*, pvz., tokioje sutartinėje:

1. Du rūstėliu,
Padamintėliu,
Kas lauku voikščio,
Padamintuos?
Jūs du, mas trys,
Jūs trys, mas trys.
Kas lauku voikščio,
Padamintuos?
2. Voikščio jaunas bernėlis
Lioi padamintuos.
3. Pyniau karolį
Lioi padamintuos.
(trejinė, NS 92, p. 19)

Nors gale knygos retesniųjų žodžių paaiškinimuose žodis *padamintėlis* aiškinamas kaip pamatas, tačiau čia, atrodo, jis vartojamas diemedžio reikšme. Kaip ir kiti augalai, diemedis čia tiko, kadangi tai yra laukų lankymo sutartinė.

DAGILIO

Priegiesmis *dagilio* vartojamas dvejopa reikšme. Viena labai panaši į *dobilio* ir kitus augalinius priegiesmius laukų lankymo sutartinėse. Tačiau, kaip matyti, į šias sutartines priegiesmis *dagilio* bus patekęs vėliau, vietoj *dobilio* ar kito augalo, nes paprastai ir šio priegiesmio palydimi tekstai yra naujesni: juose sutinkama barbarizmų, minimos jungtuvės bažnyčioje. Tokios rūšies tekstai būdingi jau nuo pagrindinio motyvo atitrūkusiam priegiesmiui (pvz., MATR 870/419).

Kur *dobilio* ir *dagilio* prasmė susilieja į vieną, atsiranda tokia laukų darbų sutartinė, pvz.:

Dobilel dagilel dobilėl čiūto 2 k.
Dobilio dagilio dobilio čiūto! 2 k.
(keturinė, NS 300, p. 55)

5 A. Walde. *Vergleichendes Wörterbuch der indogermanischen Sprachen*. Berlin, 1930, I, p. 779.

Priegiesmis *dagilio* vartojamas sutartinių motyvuose, primenančiuose laukų lankymą, pvz.:

Dagilel dagilio dagilio!
Kas par laukų jojo, dagilio!
Dagilio dagilėliu, (giedotojos posmas)
Dagilio dagilėliu!
2. Dagilėl dagilio dagilio,
Žirgų arcavojo, dagilio?
3. Dagilėl dagilio dagilio,
Ir prijojo dvarelį, dagilio.
Ir t. t. (keturinė, NS 363, p. 68)

Būna ir tokių šio motyvo variantų:

1. Du dobilėliai,
Trys dagilėliai,
Kas keleliu ėjo, dobilio,
Dobile čiūta, dobile rūta.
2. ...ėjo bernužėlis...
3. ...ką bernelis žuvo...
4. ...žuvo aukso žiedą...
5. ...ėjo sesulėlė...
6. ...ir žiedelį rado...
7. ...atiduok, sesute...
8. ...neduosiu, broliukai...
9. ...kada atiduosi?..
10. ...kai abu važiuosim...
11. ...šventon bažnytėlėn...
12. ...klaupsim prieš altorių...
13. ...suriš mums rankeles....
(trejinė, MATR 836/54)

Antroji *dagilio* reikšmė yra priešinga *dieminto* reikšmei. *Dagilio* kaip tik pabrėžia apdainuojamo asmens ar veiksmo nemalonumą, dagumą. Jis paprastai susijęs su moterų sutartinėmis. Tokį priegiesmį sutinkam sutartinėse apie piktą anytą, išsiuntusią marčią žiemužės šėko vasaružės sniego. Sutartinės pradžia dar nieko nesako, tik tas priegiesmis pažymi, kad toliau bus tekstas apie nemalonius dalykus, pvz.:

1. Jei dagil dagileli,
Kalne augo, dagilio.
Lioi dagilėlis, (giedotojos posmas)
Lioi kalne augo.
2. Kai aš augau pas matušį,
Kalne augo dagilio,
3. Kai patekau už bernelio,
Kalne augo dagilio.
Ir t. t. (keturinė, NS 349, p. 63)

Šis priegiesmis būdingas sutartinių tekstams apie piktus jaunojo gimines, kurie išpeikia ir nepriima marčios dovanų, pvz.:

Katineli, oi dagu,
Da kas teka, oi dagu,
Per dvarelį, oi dagu,
Marti teka, oi dagu,
Per dvarelį, oi dagu
Dai ką neša, oi dagu,
Per dvarelį? oi dagu,
Neša marti, oi dagu,
Plonas gražias, oi dagu,
Plonas gražias, oi dagu,
Tai drobeles, oi dagu.
Da kam duosi, oi dagu,
Dovanosi? oi dagu.
Ką patikau, oi dagu,
Ant dvarelio, oi dagu,
Aš patikau, oi dagu,
Ant dvarelio, oi dagu,
Šešurėli, oi dagu.
Aš šešiuru, oi dagu,
Labą rytą, oi dagu,
Man šešiuras, oi dagu,
Nė žodelio, oi dagu.
Katinėli, oi dagu ir t. t.

Aš patikau, oi dagu,
Ant dvarelio, oi dagu,
Anytėlę, oi dagu,
Aš anytai, oi dagu,
Laba rytą, oi dagu,
Man anyta, oi dagu,
Nė žodelio, oi dagu.
Ir t. t. (keturinė, MATR 925, Nr. 79)

Šioje antroje sutartinėje (Vilniaus krašto keturinėje) yra neįprasta priegiesmio forma su trumpu *u* galūnėje, kuriai susidaryti galėjo turėti įtakos ir prieveiksmis *dagu* (*dagus*, kaip *atsargu*, *gražu*).

Šiaip visus šiuos priegiesmius tektų kildinti iš augalo dagilio pavadinimo ir ieškoti jo prasmės kartu su kitais augaliniais priegiesmiais. Būdinga, kad antrąja reikšme *dagilio* dažniausiai vartojamas keturinėse, kurių tekstai dažnai yra naujesnės kilmės, jau kiek primenantys dainų tekstus, nes dagilis dainose dažniausiai turi neigiamą reikšmę, pvz.:

Už stalelio sėdėdamas
Dagiliu žydėjai.
Už stalelio, kur sėdėjai,
Šluotražiu ištrinsiu,
Šiaurius žodžius, kur kalbėjai,
Po kojų paminsiu.
(Slnč. I: 223)

RATILIO

Prie laukų lankymo sutartinių grupės pritampa ir priegiesmis *ratilio*, greičiausiai kilęs iš darželiuose augamo ratilėlio pavadinimo. Tačiau mes turime šį priegiesmį, kurio reikšmė artima kitiems žodžiams. Genant ryto (didžiosioms šeimos mergaitėms, kai Šeštinių ar Sekminių rytą duodama

ilgiau pamigti piemenims), šis priegiesmis siejosi su žodžiu *rytas*, todėl sutartinė atrodo, tarsi visa tik iš priegiesmių sudaryta:

Ryto rytelio
Ryto ratilėliu,
Ryto ratilėliu.
Ryto ryto,
Ryto ratilėliu,
Ryto ratilio.
(keturinė, NS 449, p. 85)

Ratilėlis čia galėjo būti įvairiai susijęs: iš dalies laukams būdingas augalo vardas, iš dalies gėlė – mergaitės simbolis. Todėl *ratilio* vartojamas ir sutartinėje, kurios vienoje šakoje kalbama apie gulinčias ir tinginiaujančias bitutes, kurioms „pramanoma darbo“: „giedrioj dienoj medus nešti, ūkanotoj koriai siūti“, o antroje šakoje apie dvi gulinčias svirne sesutes, kurioms siūloma „giedrioj dienoj šienas grėbti, ūkanotoj drobės austi“, pvz.:

1. Bitins sodų praskrisdamas,
Ryto ratutoj, lilio
Jei ryto rytelio,
Rytelio ratutoj.
2. Kas čia guli tam sodely?
Ryto ratutoj, lilio,
Jei ryto rytelio,
Rytelio ratutoj.
Ir t. t. (trejinė, NS 116, p. 25)

Čia taip pat girdime priegiesmį *ratilio*, persipynusį su *ryto* motyvais.

Tačiau dažniausiai *ratilio* kartu su priegiesmiu *kukalio* aptinkamas šokio sutartinėse, kuriose atsispindi lauko darbų eiga, bet kurios jau nebeturi specialios darbo apeigų paskirties. Čia, be abejo, kartu su augalo, laukų darbus palydinčio vardo prasme, bus susilieję žodžiai *ratas* ir *ratelis* (žr. p. 81), kurie ir dabar nurodo tam tikros šokio – žaidimo rūšies pavadinimą, pvz.:

Aš pati martala
Linelius pasėjau,
Ai kukolaly,
Lylia ratilali.
Ir t. t. (TŽ, 331, p. 538)

Apynėlio (alaus gėrimo) sutartinėse *ratilėlis* pinasi su kvietimu *pulkan*, pagaliau virsdamas net *pulku raitų*. Kitur jis virsta tiesiog *ratu* (NS 61, p. 12), apie šios rūšies – kreipinių – priegiesmius teks kalbėti toliau (žr. p. 103). Taip pat tokiose šokių ir pasilinksminimų sutartinėse kaip žilvičio (pvz., NS 313, p. 56), šalavijo ir rūtos pasikalbėjimo scenoje (pvz., NS 77, p. 16) sutinkame irgi *ratilio* priegiesmį. Šokio sutartinėse jis taip pat persipynęs su žodžiu *ratas*, kaip rytagonės sutartinėse su žodžiu *rytas*:

Linke ratų, lylio,
Linke ratilėlį,
Linke, linke ratilėlį
Linke ratų.
(keturinė, Sb 85, p. 184)

Ratilio lydi ir įvairias pajuokos sutartines, pvz., vestuvių metu, kviečiant svotus valgyti (pvz., NS 812, p. 155). Avinėlis, kuriam suverčiama kaltė, kad jis svečius nugirdęs, susilaukia to paties refreno (pvz., NS 471, p. 89).

R. RIMANTIENĖS TYRIMO ŠALTINIAI

Jbl = įvairių rinkėjų dainos ir giesmės iš prof. Jono Jablonskio palikimo. MA rankraštynas.
JLD = *Lietuviškos dajnos užrašytos par Antaną Juškevičę Veluonos apigardoje*, I–III, Казанъ, 1880–1882, nauj. leid. Antanas Juška, *Lietuviškos dainos*, III, p. 731–756.
MATR = Lietuvos Mokslų Akademijos, Lietuvių kalbos ir literatūros instituto (dabar Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto) tautosakos rinkiniai.
NS = Akusti Robert Niemi, Adolfas Sabaliauskas. *Lietuvių dainos ir giesmės šiaurrytinėje Lietuvoje*. Helsinki, 1911.
Sb = Adolfas Sabaliauskas. *Lietuvių dainų ir giesmių gaidos*. Helsinki, 1916.
Slnč = Mato Jono Slančiausko rankraščiai. Iš prof. Jono Jablonskio palikimo.
TŽ = *Tauta ir Žodis*, žurnalas.
Žps = Stepono Žiupsnio rankraščiai. Iš prof. Jono Jablonskio palikimo. MA rankraštynas.

ŠALTINIAI IR LITERATŪRA

LTR – Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Lietuvių tautosakos archyvo rankraštiniai rinkiniai.
Butrimas 2015 = Adomas Butrimas. Rimutė Rimantienė – Lietuvos ir Rytų Baltijos regiono akmens amžiaus tyrinėjimų mokyklos kūrėja. *Liaudies kultūra*, 2015, Nr. 5, p. 1–14.
Rimantienė 1958 = Rimutė Rimantienė. *Lietuvių priegiesmiai (jų prasmės klausimu).* Mašinraštis, saugomas Lietuvių literatūros ir tautosakos institute, Lietuvių tautosakos archyve.
Rimantienė 2010 = Rimutė Rimantienė. *Aš iš dvidešimtojo amžiaus. Pluoštas archeologės prisiminimų*. Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2010.

WHAT DOES *SADAUTO*, *DOBILIO*, *RATILIO* MEAN? EXCERPT FROM RIMUTĖ JABLONSKYTĖ-RIMANTIENĖS STUDY “*LIETUVIŲ PRIEGIESMIAI*”

Austė NAKIENĖ

A fragment of a manuscript of the famous Lithuanian archaeologist Rimutė Rimantienė (19202023), dedicated to the study of the semantics of Lithuanian sutartinės refrains is published. The study “*Lietuvių priegiesmiai (jų prasmės klausimu)*” [Lithuanian refrains (on the issue of their meaning)] was started in 1939 and prepared for publishing in 1958. Unfortunately, this diligent work remained unpublished, possibly due to the ideological approach to folklore research at the time. The manuscript is stored in the Folklore Archive of the Institute of Lithuanian Literature and Folklore and is planned to be published in a separate publication, filling the gap in the history of Lithuanian folklore studies in the 20th century.

SIUVĖJO SUSIŪTI SĄSIUVINIAI – LIETUVIŲ MOKSLO DRAUGIJOS TURTAS

Gražina KADŽYTĖ

Ar galėtų literatūrinis personažas išauginti savo prototipą? Ko gero, taip galėjo nutikti 1869-aisiais, kai devyniolikmetis Mataušas įniko skaityti knygnešių iš Klaipėdos krašto parneštą vyskupo Motiejaus Valančiaus „Palangos Juzę“, knygelėje atrasdamas... pats save. Matas Jonas Slančiauskas (1850–1924) nuo 16 metų taip pat vertėsi siuvėjo amatu, keliavo per žmones, klausydamasis pasakojimų ir juos perpasakodamas. Juzė, autoriaus valia apkeliavęs visą Žemaičių vyskupystę, pažino įvairiausių žmonių, reiškinių ir per devynis vakarus tai išpasakojo M. Valančiaus plunksna. Matui besisukiojant po savo tėviškę, Joniškio kraštą, bendraujant su jaunimu, mokant vaikus, su adata rankoje besiklausant sodiečių pašnekesių, teko visa, kas patirta, sužinota, paties apmąstyta bei sueiliuota, pačiam ir surašyti. Pirmuosiuose eiliuotuose rašto bandymuose yra prisipažinęs, kad šis darbas jam buvo prie širdies: „Kas ką gal man padaryti, kad pats Dievas padeda? / Nor maž ką galiu uždirbti – mažas arklas adata. / Valna koja, kur nueinu, pono nėra ant manis“ (LMD I 483 (890)). Tam darbui pasišventęs, netruko susirasti bendraminčių – telkėsi su „Atgajos“ draugijos branduolį sudariusiais bičiuliais Jonu Trumpuliu, Augustinu Baranausku, Pilypu Grigučiu, Pranu Narvydu, Steponu Strazdu, Juozu Stonevičiumi, Liudu Vaineikiu[1]. Apie pastarąjį laiške Jonui Basanavičiui, saugomame Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto (LLTI) mokslinės bibliotekos Rankraščių skyriuje, M. Slančiauskas rašė:

> Pagal Tamstos reikalavimą aš užrašiau kelias dešimtis pasakėlių, ne teip tokių, kokių reikalavot, bet kokios pas mane buvo prižymėtos pagal mano pirmąjį sustatymą <...>. Tą savo knygą padaviau ant čielų metų vienam mediciniškam studentui (Liudvikui Vaineikiui), kuris yra tikras mylėtojus tėvynės, ir kitus mažne visus rankraščius jis mano pasiėmė. (F2 1699)

Studentas skatino užrašinėti tautosaką, teikė metodinių patarimų, per jį susipažinta ir bendradarbiauta su knygnešiais Jurgiu Bieliniu, Stanislovu Rupšiu, visuomenės veikėjais Petru Avižoniu, Adomu Sketeriu, broliais Šliūpais. Talkinta Jonui Jablonskiui kalbos tyrimo ir norminimo darbuose.

Susirašinėjimas su J. Basanavičiumi prasidėjo nuo prenumeratos ketinamai leisti „Aušrai“ rinkimo ir tęsėsi labai ilgai: laiškuose keliavo ne tik publicistinės žinutės iš šiaurės Lietuvos, Rygos, bet ir mokslininką dominusios pasakos, burtai ir kitokia tautosakos bei etnografijos medžiaga. Tapęs ištikimu ir darbščiu talkininku, jis gausiai prisiuntė įvairios tematikos užrašymų, kurie buvo vaisingai panaudoti mokslo straipsniuose ir leidiniuose. Sunku tiksliai suskaičiuoti (o gal niekada ir nebus įmanoma) per žmones keliavusio M. Slančiausko sukauptą tautosakos lobyną. LLTI mokslininkai Norbertas Vėlius ir Adelė Seselskytė, rengę pasakojamosios tautosakos publikacijas, peržvelgė jo laiškus, atsiminimus bei kitus šaltinius ir paskaičiavo, kad M. Slančiausko galėjo būti surinkta, surašyta ir palikta ateinančioms kartoms daugiau nei 70 ranka rašytų unikalių rinkinių su daugiau kaip trim tūkstančiais tekstų. Juose – neįkainojamos vertės Šiaurės Lietuvos tautosaka: apie 800 dainų, kita tiek – pasakų, sakmių ir kitokių pasakojimų, itin gausu patarlių, priežodžių, mįslių, liaudies medicinos žinių, oro spėjimų, tikėjimų, burtų bei prietarų, žaidimų, taip pat – etnografinių aprašų, istorijos, kalbos faktų.

Nieko tad stebėtino, kad M. Slančiauskas buvo pakviestas tapti 1907 m. Vilniuje įsteigtos Lietuvių mokslo draugijos (LMD) nariu. Pirmajame valdybos posėdyje, J. Basanavičiaus teikimu, pagal Europos mokslo akademijų tradicijas (tikėtasi ir šią draugiją išauginti į akademiją), buvo suformuotos išskirtinio statuso narystės. Dviems svarbiausiems J. Basanavičiaus talkininkams – M. Slančiauskui ir žinomam Mažosios Lietuvos tautosakos rinkėjui Viliui Kalvaičiui – buvo suteiktas LMD nario bendradarbio statusas.

Didesnioji M. Slančiausko rankraštinio palikimo dalis pateko į LMD kolekciją, kuri dabar yra saugoma Lietuvių tautosakos archyve (LTA). Visa ši kolekcija 2013 m. buvo pripažinta nacionalinės reikšmės dokumentinio paveldo objektu ir įrašyta į UNESCO programos „Pasaulio atmintis“ Lietuvos nacionalinį registrą. Tačiau anaiptol ne visi LMD rankraščiai pateko į šią saugyklą – jų esama Vilniaus universiteto bibliotekoje ir kitur. Juolab ir paties M. Slančiausko plataus masto bendrystė su

1 M. J. Slančiausko su bendraminčiais įkurta slapta lietuvių jaunimo draugija 1889–1895 m. veikė Joniškio, Gruzdžių, Skaistgirio, Žagarės apylinkėse, priešinosi Rusijos priespaudai, žadino tautinę savimonę, plėtojo švietimą, rūpinosi socialiniais reikalais. Jos nariai platino draudžiamąją lietuvių spaudą, rinko tautosaką. 1895 m. aktyviausi jos nariai buvo suimti (pagal VLE).

čia paminėtais ir nepaminėtais Lietuvos šviesuoliais dalį jo darbų išbarstė po asmenines kolekcijas, tad vėliau jie galėjo patekti į kitus Lietuvos archyvus bei muziejus. Arba iki šiol tebeglūdi asmeninėse, namų kolekcijose. Kai kas iki šiol patenka į LTA su kitų žmonių tautosakos rinkiniais, kurie įregistruojami jau vėlesnėje suvienyto archyvo dalyje (su signatūra LTR).

Juolab džiugu, kad LMD kolekcija jau yra suskaitmeninta ir visiems prieinama LTA skaitmeniniame archyve[2], tad laukianti smalsių skaitytojų ir perspektyvių tyrėjų. Žvalgant ten sudėtą siuvėjo ir tautosakos rinkėjo paveldo dalį, akį patraukia savitas rankraščių apipavidalinimas. Dažniausiai tai mažo formato rankų darbo knygelės, susiūtos adata (žr. rinkinį LMD I 561). Viena iš jų pavadinta: „Mytai ir pasakėlas, rankiojamos nuo 1874 metų“. Antroji – „Senovės Lietuvos pasakelos, žmonių proza, dabar poezija perstačiau MJSl. 1887–8 m.“ su prierašu: „Pasakysiu pasakėlas, padainuosiu dainiuškėlas, senų žmonių pramanytas, vaikų vaikams pasakytas.“ Tai bene seniausi žinomi M. Slančiausko tautosakos užrašymai, iki šiol tiek daug kartų skaityti, kad net apsauginis vokas sudilintas. Įdėmiau apžiūrėjus matyti, kaip tvarkingai suplanuotas, dailiai surašytas ir susiūtas kiekvienas sąsiuvinėlis – tarytum rankraštinė knygelė, kadaise galbūt papildžiusi spaudos draudimo meto lietuviškus skaitinius. Tokie rinkinėliai net galėjo būti perrašyti keliais egzemplioriais ir išplatinti, kaip kad buvo priimta lietuvybės palaikymo praktikoje. Greta kitas rinkinys – LMD I 565, apipavidalintas kaip tikra rankraštinė knygelė: jos viršelyje užrašyta „Valio“ pasakas“, o tituliniame puslapyje dar pridėta, kad tai esą „Pasakas tinginių“. Kaligrafiška rašysena, tiesiog dailyraštis, tvarkingos paraštės, dalys atskirtos ornamentais, nupieštais dažniausiai raudonos ir mėlynos spalvos pieštukais. Esama knygelių, kurioms parinkti įdomūs viršeliai iš paveikslais puoštų arbatos dėžučių bei apmušalams ar kam kitam marginto popieriaus lapų. Tokia yra, tarkim, LMD I 901: „Užsibrėžimai J Trumpule visokiu niekniekiu 1888 Sargunuose“. Ji įdomi dar ir tuo, kad rusų kalba prirašyta: „K protokolu Nr 3“. Tai liudija, kad knygelė buvusi ir knygnešystės byloje, kaip jos priedas, kuomet buvo uždrausta „Atgajos“ draugija, o jos nariams, tarp jų ir M. Slančiauskui, teko paragauti kalinio duonos ir tremties. Tokių žymų esama dar ant kelių rinkinėlių, šalia spaudų, liudijančių anuometinę priklausomybę „Atgajos“ bibliotekėlei. Ką bekalbėti apie vėlesnius LMD antspaudus, registracijos įrašus, pastabas ir vertinimus (J. Basanavičiaus ir kitų mokslininkų), teikiančius vertingų žinių mokslo ir kultūros istorijai.

Prie rinkinių pridėti laiškai, adresuoti J. Basanavičiui į Bulgariją, liudijantys, kokios tautosakos temos rūpėjo mokslininkui ir kaip į jo pageidavimus atsiliepta ištikimojo talkininko (LMD I 142; 561; 979). Atidžiau panagrinėję rinkinį LMD I 341, sužinome, kaip, įkvėptas kun. Antano Juškos knygų, M. Slančiauskas 1886–1894 m. taip pat susizgribęs aprašinėti šiauliškių vestuvines dainas, ir kaip šis darbas J. Basanavičiaus parinktas spausdinti LMD leidinyje „Lietuvių tauta“[3].

Nors M. Slančiauskas, kaip asmenybė, buvo žinomas ir vertinamas jau XIX a. pabaigoje, jo įdirbiu remtasi įvairiuose mokslo darbuose, išsamesniam jo paties ir jo darbų pristatymui metas atėjo palyginti vėlai, tik XX a. 8-ajame dešimtmetyje, pradėjus skelbti praeities tautosakos rinkėjų darbus. Pirmiausia pasirodė dvi knygos, kuriose skelbiamos M. Slančiausko surinktos pasakos ir sakmės: „Šiaurės Lietuvos pasakos“ (1974) ir „Šiaurės Lietuvos sakmės ir anekdotai“ (1975), kurias parengė N. Vėlius ir A. Seselskytė. Tai itin vertinga jo palikimo dalis, rinkėjas šiems tekstams skyrė ypatingą dėmesį, užrašinėjo iš sutinkamų pašnekovų bei savo paties atminties, grupavo atskirais žanrais, sudarinėjo rinkinius. Po dešimties metų (1985) išleistos ir N. Vėliaus parengtos „Šiaurės Lietuvos sakmės ir pasakos“, kurios buvo surinktos M. Slančiausko bendradarbių.

Praslinko nemaža laiko, kol M. Slančiausko rankraščius vėl „atrado“ kalbininkė Janina Švambarytė-Valužienė, pastaraisiais metais – viena iš nuosekliausių M. Slančiausko asmenybės ir veiklos tyrinėtojų, puoselėtojų. Tarp gausių jos publikacijų didžiausia apimtimi išsiskiria knyga „Mato Slančiausko ir jo pagalbininkų pasakojamosios tautosakos rinkinių leksika. Žodynas“ (Vilnius: LKI, 2014). Vertinga tyrimo dirva kalbininkei tapo M. Slančiausko pomėgis persirašinėti ir pačiam sudarinėti įvairius žodynėlius. Tarp įvairių šios temos publikacijų, manau, daugelį sudomintų unikalus Šiaulių krašto elgetų tarpusavio susikalbėjimui sukurtos kalbos žodynėlis, 1892 m. užrašytas iš senolių elgetų: šiauliškio Antano Barauskio ir luokiškio Felikso Juciaus, dar papildytas pumpėniškio Jono Pranausko. Kalbininkės apie šį rinkinį paskelbtas atskiras straipsnis[4]. Pasivartę šį

2 LLTI skaitmeninių archyvų ieškokite: http://archyvas.llti.lt/lt/skaitmeninis-archyvas/

3 M. Slančiauskas. Šiauliškių vestuvių dainuškos ir talaluškos. *Lietuvių tauta*, III. Vilnius, 1923, p. 411–451

4 Janina Švambarytė-Valužienė. Mato Slančiausko rankraštinis žodynėlis „Liuberiszka arba senų ubagų kalba“ (1892). *Baltu filoloģija* XX (2). Rīga, 2011, 53–65.

žodynėlį LMD I 905 rinkinyje, galime rasti ir tai, kas rūpėtų etnografams, tarkim, tautinio kostiumo tyrėjams. Juolab kad kitame rinkinyje (LMD I 898) užtinkame ir grynosios etnografijos – šiauliškių drabužių, vyriškų ir moteriškų, aprašą su piešiniais. Argi ne įdomu būtų sužinoti, kad aptarinėdami išmaldos dalintojų atlaiduose aprėdus, elgetos galėdavo šmaikštauti, pasinaudodami savo susikurta kalba? Kas gi suprastų, kad, anot jų, *barkūnai* – kailiniai, *manetka* – marškiniai, *nostečkos* – kelnės, *nastazniks* – sijonas, *filiuška* – skara, *šupeika* – sermėga ir pan.?

NOTEBOOKS SEWN BY A TAILOR TREASURE OF THE LITHUANIAN SCIENTIFIC SOCIETY

Gražina KADŽYTĖ

Matas Jonas Slančiauskas (1850–1924) was a tailor from the age of 16, who travelled and encountered many people, listened to their stories, and then retold those stories to others. Eventually, he became a zealous collector of the folklore of Northern Lithuania and a member of the Lithuanian Scienctific Society. More than 70 of his handwritten unique collections remain, containing over 3,000 texts about 800 songs, while the rest fairy tales, legends, and other stories, proverbs, adages, riddles, folk medicine knowledge, weather predictions, beliefs, spells and superstitions, games, as well as ethnographic descriptions, history, and language facts.

LLTI Tautosakos archyve saugomo sąsiuvinio vaizdas (LMD I 898)

MATO SLANČIAUSKO PIEŠINIAI IR APRAŠAI ŠIAULIŠKIŲ DRABUŽIAMS PAŽINTI. XIX A.–XX A. PR.

Dalia BERNOTAITĖ-BELIAUSKIENĖ

Šiaulių „Aušros“ muziejuje saugomas tautosakos rinkėjo, knygnešio, lietuvių visuomenės veikėjo, siuvėjo Mato Slančiausko (1850–1924) drabužių aprašų ir piešinių sąsiuvinis bei atskiras lapas su piešiniais lietuvių etnologijos istoriografijoje jau yra žinomi. Antrasis šio autoriaus piešinių su komentarais sąsiuvinis, saugomas Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Lietuvių tautosakos archyve, iki šiol nebuvo skelbtas. Plačiau netyrinėta ir abiejuose sąsiuviniuose esanti informacija.

Šie etnografiniai aprašai ir piešiniai – itin svarbūs šaltiniai tiriant XIX a.–XX a. pr. dalies Šiaulių ir Joniškio krašto moterų ir vyrų aprangą bei jos kaitą. Juolab kad šių apylinkių minėtojo laikotarpio aprangos pavyzdžių Lietuvos muziejuose išlikę itin mažai. Šįsyk aptariamos tos vyrų ir moterų aprangos dalys, kurias paminėjo M. Slančiauskas.

Reikšminiai žodžiai: tradiciniai lietuvių drabužiai, šiauliškių apranga, Matas Slančiauskas, muziejų rinkiniai, etnografinė medžiaga.

Šiaurės vakarų Aukštaitijoje susiklostė savitos drabužių kirpimo, jų audinių raštų, spalvinių derinių tradicijos. Šįsyk tyrinėjama teritorija apima vietoves, esančias šiauriau Šiaulių[1] – buvusius Gruzdžių, Joniškio, Skaistgirio, Žagarės valsčius bei dalį Meškuičių ir Pašvitinio valsčių. Tai aukštaičių ir žemaičių etnografinių sričių paribys, tad šio krašto audiniai ir drabužiai turi abiejų regionų ypatumų. Kita vertus, pasienio teritorijos neišvengė ir šiaurinių kaimynų poveikio: XIX a. pab.–XX a. pr. ten dirbo nemažai latvių audėjų, vadintų *vėveriais*, dariusių įtaką audinių raštams ir spalvinei gamai.

Šaltinių apie tyrinėjamų apylinkių valstiečių drabužius palyginti mažai. Vienas seniausių man žinomų Joniškio rajono valstiečių aprangos aprašymų yra iš XVIII a. pab. 1793 m. iš Mintaujos per Joniškio apylinkes keliavęs mokytojas Frydrichas Šulcas, vos pervažiavęs Kuršo sieną, pirmoje lietuviškoje gyvenvietėje sutiktą lietuvį vežiką apibūdino taip: „apsirengęs sena kapucinų spalvos sermėga, neturėjo net batų, per menką gelumbę, greičiau per vilnonę medžiagą, kiaurai švietė alkūnės, rodydamos storus marškinius“ (Jurginis, Šidlauskas 1988: 109).

Šiaulių „Aušros“ muziejuje saugoma vertinga Šiaulių kraštotyros draugijos XX a. I p. ekspedicijose sukaupta medžiaga iš Meškuičių, Gruzdžių ir Pašvitinio valsčių[2]. Dalis jos jau publikuota straipsniuose ir Lietuvos integralioje muziejų informacinėje sistemoje (LIMIS). Joniškio vls. Sabačiūnų kaime ir Meškuičių vls. Stupurų kaime Marijos Čilvinaitės surinkta medžiaga paskelbta straipsniuose „Sarginimo, marinimo bei laidotuvių papročiai“[3] (Čilvinaitė 1943: 179–202) ir „Senovės vilkėjimai“[4] (Čilvinaitė, Petrulienė 1944 (1996): 39–44). Ekspedicijose Karvelių ir Dargaičių kaimuose surinktos medžiagos pagrindu Juozas Petrulis parašė straipsnį apie Gruzdžių valsčiaus našystą. Jame – ne tik trumpi moterų ir vyrų drabužių aprašymai, bet ir gana informatyvūs piešiniai, parodantys, kokie

1 Tyrinėjamų vietovių gyventojus M. Slančiauskas vadino šiauliškiais. Lietuvių kalboje įprasta žmones pagal jų gyvenamąją vietą vadinti vienažodžiais vietovardiniais gyventojų pavadinimais. Jie padaryti su įvairiausiomis priesagomis, iš kurių dažniausios *-iškis* (*-ė*), *-ietis* (*-ė*). Kai kurių vietovių, tarp jų ir Šiaulių, gyventojai gali būti vadinami keliais variantais, pavyzdžiui, šiaulietis ir šiauliškis. Šiame straipsnyje bus prisilaikoma M. Slančiausko naudoto pavadinimo.

2 ŠAM EA, B. 15; ŠAM EA, B. 30; ŠAM EA, B. 60

3 Straipsnyje autorė rėmėsi Šiaulių kraštotyros draugijos ekspedicijose prieškariu iš kelių apylinkių surinkta medžiaga. Apie mirusiųjų aprengimą Meškuičių vls. rašė remdamasi Stupurų kaimo trobelninkės Teresės Mačekonienės, tuo metu buvusios 74 m. amžiaus, pasakojimais (Čilvinaitė 1943: 181).

4 Straipsnio dalį apie drabužius Meškuičių valsčiuje rašė M. Čilvinaitė. Straipsnio mašinraštinio varianto pabaigoje yra tik M. Čilvinaitės pavardė (ŠAM E–I 122/97. Archyvinė byla Nr. 15: Šiaulių apskr., Meškuičių vls., p. 201–203, https://www.limis.lt, žiūrėta 2022-10-04). Duomenų pateikėja Katikienė-Andrejūnienė-Nemunyčia, etnografinės medžiagos rinkimo metu turėjusi apie 70 metų, atitekėjusi iš Sabačiūnų k. nuo Joniškio, tada Stupuruose buvo išgyvenusi jau apie 50 metų. Abu šie kaimai dabar yra Joniškio r.

buvo jų fasonai[5]. Palyginimui svarbi ir kitų netolimų vietovių, pavyzdžiui, Radviliškio valsčiaus, medžiaga[6]. Vienas iš šaltinių – straipsnio autorės 2001–2008 m. kraštotyros ekspedicijose rinkta etnografinė medžiaga[7].

Kaip jau minėta, Lietuvos muziejų rinkiniuose XIX a.–XX a. pr. drabužių ar jų dalių iš tyrinėjamos Šiaulių ir Joniškio rajonų dalies išlikę labai mažai – vos po keletą pavyzdžių Lietuvos nacionaliniame muziejuje ir Lietuvos nacionaliniame dailės muziejuje. Šiaulių „Aušros“ muziejuje saugoma šiek tiek gausesnė moteriškų galvos dangalų kolekcija, kurioje yra galionų ir kepurėlių. Informaciją papildo viena kita nuotrauka. Deja, muziejų kolekcijose visiškai nėra šių vietų liemenių, marškinių ir sermėgų. Tad visi etnografiniai užrašai, ypač siuvėjo M. Slančiausko sąsiuviniai su moterų ir vyrų drabužių piešiniais bei paaiškinimais, šiauliškių drabužių tyrinėjimams yra labai svarbūs.

Kaip jau minėta, yra išlikę du M. Slančiausko užrašų sąsiuviniai, kuriuos iš liniuoto popieriaus, manoma, pasidarė jis pats: popieriaus lapeliai susiūti siūlu, puslapiai nenumeruoti. Šiaulių „Aušros“ muziejuje prie sąsiuvinio[8], M. Slančiausko byloje, dar saugomas atskiras popieriaus lapas su sermėgos priekio ir nugaros bei dviejų skrybėlių piešiniais ir trumpais komentarais[9]. Šio lapo piešinius ir tekstą paskelbė bei trumpai jų autorių pristatė etnografas Vacys Milius (Milius 1964: 172–174). Antrasis M. Slančiausko sąsiuvinis yra tarp Lietuvių mokslo draugijos (1907–1939) tautosakos rinkinių (saugomas LLTI LTA). Jis nedidelio formato (17x11 cm), 28 puslapių[10], rašyta juodu rašalu. Dešimtyje puslapių – vyrų ir moterų drabužių komplektų ir atskirų dalių piešiniai, o trylikoje puslapių – gana ilgi ir išsamūs dėvėsenos aprašymai: nurodomi drabužių pavadinimai, medžiagos, kada viena ar kita jų dalis buvo paplitusi. Užrašai nedatuoti, jų autorius pasirašė sąsiuvinio pradžioje – *M. Slančauskas*, o puslapio viršuje nurodė vietovę – *krasa Žagarė; sod. Reibeniai* (dab. Reibinių k., Skaistgirio sen., Joniškio r. sav., Šiaulių apskr.; LLTI TA, LMD I 898, [p. 2]). Sąsiuvinio pradžioje M. Slančiauskas išvardijo vyrų ir moterų dėvėtus drabužius. Vyrų drabužiai buvę *sermegos*, *rudines*, *striukes*, *kamzuoliai*, *kelinias*: *marškonias*, *vilnones ir šalbierkos arba vestes*. Moterų: *sermėgos, švarkai, kurtkos, šniurelkos (šniuravones, gačešninkai, garšečninkai, užtoltai), sejonai (sijonai) ir kvartukai. Marškinei abiejų vienodi* (LLTI TA, LMD I 898, [p. 2]).

5 ŠAM EA 30 byloje greta Juozo Petrulio surinktos medžiagos apie našystą Gruzdžių valsčiuje įrištas 1940 m. „Gimtajame krašte“ E. Vedrynaitės vardu paskelbtas straipsnis (Vedrynaitė 1940: 222–230) ir straipsnio juodraštis, o turinyje, tvarkant archyvą, įrašyta, kad šiuo slapyvardžiu pasirašė J. Petrulis (ŠAM EA, B. 30, p. 5). Tas pats straipsnis, pataisius kalbą ir pagal „Gimtojo krašto“ iliustracijas perpiešus piešinius, paskelbtas J. Petrulio pavarde „Versmės“ leidyklos išleistoje monografijoje (Petrulis 2010: 504–508). Etnografinės medžiagos pateikėjai ekspedicijoje buvo: iš Karvelių k. – 82 m. Steponas Dryža, apie 85 m. Juozas Dabrys ir 75 m. Juozas Norkus, iš Dargaičių k. – 82 m. Vincas Kulnys (ŠAM EA, B. 30, p. 298, 310). Idant išvengtume autorystės painiavos, šiame straipsnyje nuorodas dedame ne į publikacijas, o į J. -Petrulio straipsnio juodraštį ar į jo surinktą etnografinę medžiagą.

6 Bernotaitė-Beliauskienė 2020: 44–49. Šiame straipsnyje nagrinėjama šiaurės vakarinės dabartinio Radviliškio rajono dalies XIX a.–XX a. pr. valstiečių apranga, remiantis negausia muziejuose ir privačiuose rinkiniuose esančia medžiaga bei muziejininkės Stasės Bernotienės (1926–2001), kilusios iš Radviliškio ir Šiaulių rajonų sankirtoje esančio Jankūnų k., prisiminimais.

7 Ekspedicijos: 2001 m. Šakynos, Žarėnų (Latvelių) ap.; 2002 m. Meškuičių ap.; 2003 m. Kairių ap.; 2005 m. Žagarės, Pašvitinio ap.; 2007–2008 m. Skaistgirio, Joniškio, Kriukų ap. Surinkti per 150 pateikėjų, gimusių 1913–1940 m., kurių tėvai ar seneliai kilę iš tyrinėjamos teritorijos. Ekspedicijų metu surinkti duomenys leidžia spręsti apie XIX a. 4 ketv.–XX a. pr. drabužius. Vėlyvesnieji, XX a. vid., drabužiai ekspedicijų metu netyrinėti. Surinkti eksponatai yra Lietuvos nacionalinio dailės muziejaus rinkiniuose, o rašytinė ir fotomedžiaga – D. Bernotaitės-Beliauskienės asmeniniame archyve (toliau D. B.-B. archyvas). Ekspedicijų metu užrašyti tarminiai pavadinimai išskirti pasviruoju šriftu. Surinkta medžiaga etiniais ir duomenų apsaugos sumetimais dauguma atvejų skelbiama be nuorodų į ekspedicijų metu apklaustus pateikėjus.

8 ŠAM I–R 131 – Mato Slančiausko drabužių modelių ir siuvimo brėžinių sąsiuvinis ir kt. Yra keletas etnologės Vidos Kulikauskienės straipsnių ir knygų, kuriuose, tyrinėdama ir rekonstruodama vyrų drabužius, ji naudojosi tik ŠAM esančio sąsiuvinio ir piešinio informacija. Iš paskutiniųjų paminėtinas leidinys apie vyrų aprangą (Kulikauskienė 2018). Apie LLTI esantį sąsiuvinį V. Kulikauskienė nežinojo ir juo nesinaudojo.

9 Viršuje ir šone esantis tekstas beveik identiškas pateiktam sąsiuviniuose: *Šiauliškių, t. y. Joniškes, Gruzdžių ir Žagarės parapijose šventininkai (šventadieniai) drabužiai „baudžiavos“ laikuose buvo dėvemi – 50 metu suviršum atgal ir, apie 1860 seniejie devejo. Pav. 1. Vyriška sermega: juodo storo milo be pamušo, ilga, ligi čiurnių; augštu juosmeniu iš pryšake, skvernai neparkirpti ligi kišenių, su kabem susegiota, pakraščiai ir apykakla baltais siūlais išvedžiota. Pav. 2. Ta pati sermega iš užpakale, vidurij nugaros sklypas nenukirptas ligi padalkų. Pav. 3. Tokios sermegos rankove tiesi, viena siule. Pav. 4 ir 5. Anu laiku kepalušai buvo visu dėvemi. Povos plunksna apkaišyti.* (piešinys ŠAM I–R 131). Čia ir toliau citatos ir nuorašai iš piešinio ir abiejų M. Slančiausko sąsiuvinių pateikiami kaip originale, netaisant.

10 LLTI TA, LMD I 898, puslapiai nenumeruoti. 23 puslapiai užpildyti, kiti palikti tušti. Nuorodos į šio šaltinio puslapius pateikiamos pagal puslapių skaitmeninių vaizdų numeraciją archyve.

ŠAM esantis sąsiuvinis – 20-ies puslapių, su viršeliu[11]. Improvizuotuose neliniuoto popieriaus viršeliuose (pirmajame ir ketvirtajame) mėlynu pieštuku nubraižyti stačiakampiai ir jų viduryje priklijuotos iškarpos. Po viena užrašyta: *Abromas / Senu senoves krauczius 1850.*, o po kita: *Jauns Mausza krauczius / 1888*. Antrajame viršelio puslapyje, po iškarpa, parašyta *Krauczius Karolis Berris voketis / Jelgavoj 1887*, trečiajame – *Ferdinandas Grosserbauchs / Prusų krauczius / 1881*, o kairiame šone ir viršuje priklijuotos dar penkios iškarpos (siuvimo mašinų reklama ir kt.).

Pirmo viršelio puslapio viršuje užrašytas ir sąsiuvinio pavadinimas: *Matavušo Jono Slančiausko iš Trumpaičių / Rygoj 1896–9. – Reibeniuose 1901–1904 metuose tebegyvuoju 15, VII*. Pirmame sąsiuvinio puslapyje, po sermėgos piešiniu, svarbus patikslinimas: *Piešiau 1908 metų rudenij M. J. Slančauskas iš Trumpaičių Reibeniuose* (ŠAM I–R 131, [p. 1]). Greta, puslapio šonuose, užsirašyti du straipsnių pavadinimai ir laikraščio „Vilniaus žinios“ numeriai, tik nenurodyta, kurių jie metų[12]. Dar viena data įrašyta paskutiniame sąsiuvinio puslapyje: kai kurias drabužių iškarpas autorius perpiešęs *del saves ir del savo vaiku 1889 meta*[13] iš Kazimiero Lelio knygos ([Kazimieras Lelys] 1887), o ją gavęs iš Benedikto Viliumo. Pagal šias datas tiksliai nustatyti, kuriais metais sąsiuvinis surašytas, gana sudėtinga. Galbūt jis pradėtas 1896 m., kai M. Slančiauskas jau buvo tremtyje, Rygoje, o galbūt anksčiau, 1889-aisiais. Septyniuose sąsiuvinio puslapiuose nupiešti drabužių komplektai ar atskiros jų dalys su trumpais paaiškinimais, o dvylikoje puslapių – iš K. Lelio knygos perpiešti drabužių sukirpimo brėžiniai. Iš Skaistgirių (Pušaloto vls.) kilęs, Mintaujoje gyvenęs 22 metų siuvėjas Kazimieras Lelys[14] knygelę, kaip savarankiškai išmokti siūti, išleido lietuviška kirilika savo lėšomis[15]. M. Slančiauskas iš jos tiksliai persipiešė 7–8, 11–13, 15–22, 28, 30–31, 33, 36, 39–40, 45, 87–90, 93–98, 100–103 brėžinius. Juos sugrupavo į 12 grupių, jas sunumeravo ir užrašė pavadinimus, pavyzdžiui: *moteriškas burnosas arba algierka*, *moteriškas paletonas su kvoldais užpakali nugaros arba be kvoldu* (ŠAM I–R 131, [p. 9–20]). M. Slančiausko minimus drabužių pavadinimus (*burnosas*, *algierka*, *zakietas*, *šalbierka*) dar prisiminė ir XXI a. ekspedicijose apklausti pateikėjai, bet sakė, kad juos vartojo jų tėvai ar seneliai[16]. Sąsiuviniuose įrašytos straipsnių nuorodos ir priklijuotos moteriškų švarkelių, puspalčių iškarpos liudija, kad M. Slančiauskas domėjosi madomis ir literatūra apie siuvėjystę.

Slančiausko surinkta medžiaga atspindi konkrečios teritorijos ir apibrėžto laikotarpio – XIX a. vid.–II p. – našystą. Anot autoriaus, tokius rūbus dėvėjo baudžiavos laikais, apie 1860 m., šiauliškių, t. y. Joniškio, Gruzdžių ir Žagarės, parapijose; taip dėvint matęs dar apie 1873 m. ir vėliau (LLTI TA, LMD I 898, [p. 2, 24]). Žinome, kad pramokęs siuvėjo amato, M. Slančiauskas nuo 16 metų vaikščiojo po kaimus ir užrašinėjo žmonių pasakojimus. Būdamas siuvėjas, pastebėjo ir drabužių sukirpimo, medžiagų ypatumus bei kitas detales. Todėl jo užrašai laikytini gana patikimu šaltiniu. Daugiau rašė apie vyrų, kur kas mažiau – apie moterų drabužius.

Gimęs ir augęs Trumpaičiuose, vėliau M. Slančiauskas gyveno ir dirbo Reibiniuose, turėjo keletą mokinių. Vienas iš jų buvo geras siuvėjas Aleksandras Rudys (1888–1939), kilęs iš Alsių k. Iš pradžių jis ėjęs per kaimus siūdamas, o maždaug nuo 1937 m. imdavęs siūti į savo namus. Kaip ir dauguma siuvėjų, buvo kaimo siela, turėjo gerą balsą, kartu su M. Slančiausku giedojo bažnyčios chore, pastarojo išmokytas, griežė smuiku. A. Rudys, kaip ir jo mokytojas, turėjo pasidaręs drabužių brėžinius ir iškarpas[17].

Apatinius ir beveik visus kasdieninius drabužius XIX a. II p. šeimos nariams dažniausiai pasiūdavo pačios moterys, o viršutinius šventadienius drabužius ir žieminius šiltus apsiaustus siuvo klajojantys siuvėjai (*kriaučiai*). Siuvėjai dažniausiai buvo žydai, bet pasitaikydavo ir sodiečių, kurie taip pat eidavę per savo parapijos ar net kelių aplinkinių parapijų žmones.

11 Puslapiai nenumeruoti. Prie išnašų pateikiama sąlyginė sąsiuvinio puslapių numeracija, viršelis nenumeruotas.

12 M. Slančiausko užrašytieji straipsniai atspausdinti laikraštyje „Vilniaus žinios“ 1908 m. 187 ir 191 numeriuose: A. Barškalas, „Kokie buvo senovės lietuvių rūbai?“, Vilniaus žinios, Nr. 187 (1025), p. 2; Jaunitis-Siuvėjas, „Apie siuvėjystę Lietuvoje“, Vilniaus žinios, Nr. 191 (1029), p. 2–3.

13 Visas tekstas toks: *Šitos visos mano išimtos kvormos iš litograpavotos knįos su užrašu: „Lietuvos kriaučem drapanų sukirpimo mokslas ypač del pat mokimasi. – Sustatytos ir išdůtos nůg Kazimiara V. Lialis. – Spaustuvė A. Reinbergia Mintaujo ant Didžiosios ulyčios N. 17 – 1887. / O aš „deku“ nů Benedikto Viliumo gaves išsižymejau ne kuręs del saves ir del savo vaiku 1889 meta / Matavušas Slančauckas kraučius.* (ŠAM I–R 131, [p. 20]).

14 Kazimieras Lelys (1865–1892), siuvėjas, gimęs Skaistgirių k., Maldučionių v., Panevėžio aps. Žodynininko A. Lelio brolis. 1871–1875 m. mokėsi liaudies mokykloje, vėliau – pas kaimo siuvėjus. Nuo 1884 m. gyveno Jelgavoje (Mintaujoje) ir vertėsi siuvėjo amatu. 1885 m. parašė vadovėlį Lietuvos siuvėjams lietuviškomis raidėmis, tačiau, negavęs cenzūros leidimo, perrašė jį rusiškomis raidėmis. Tai vienintelis ne valdžios lėšomis parengtas ir išspausdintas lietuviškas leidinys rusiškomis raidėmis. Mirė Jelgavoje (Lietuvos TSR bibliografija 1985: 675).

15 Plačiau apie knygelėje vartotą lietuviškos kirilikos modelį žr. : Subačius 2006: 279–316.

16 D. B.-B. archyvas. Užrašyta 2002–2008 m.

17 Pasakojo duktė Juozapata Rudytė, g. 1922 m., gyv. Veršių k., Joniškio r. (D. B.-B. archyvas. Užrašyta 2005 m.).

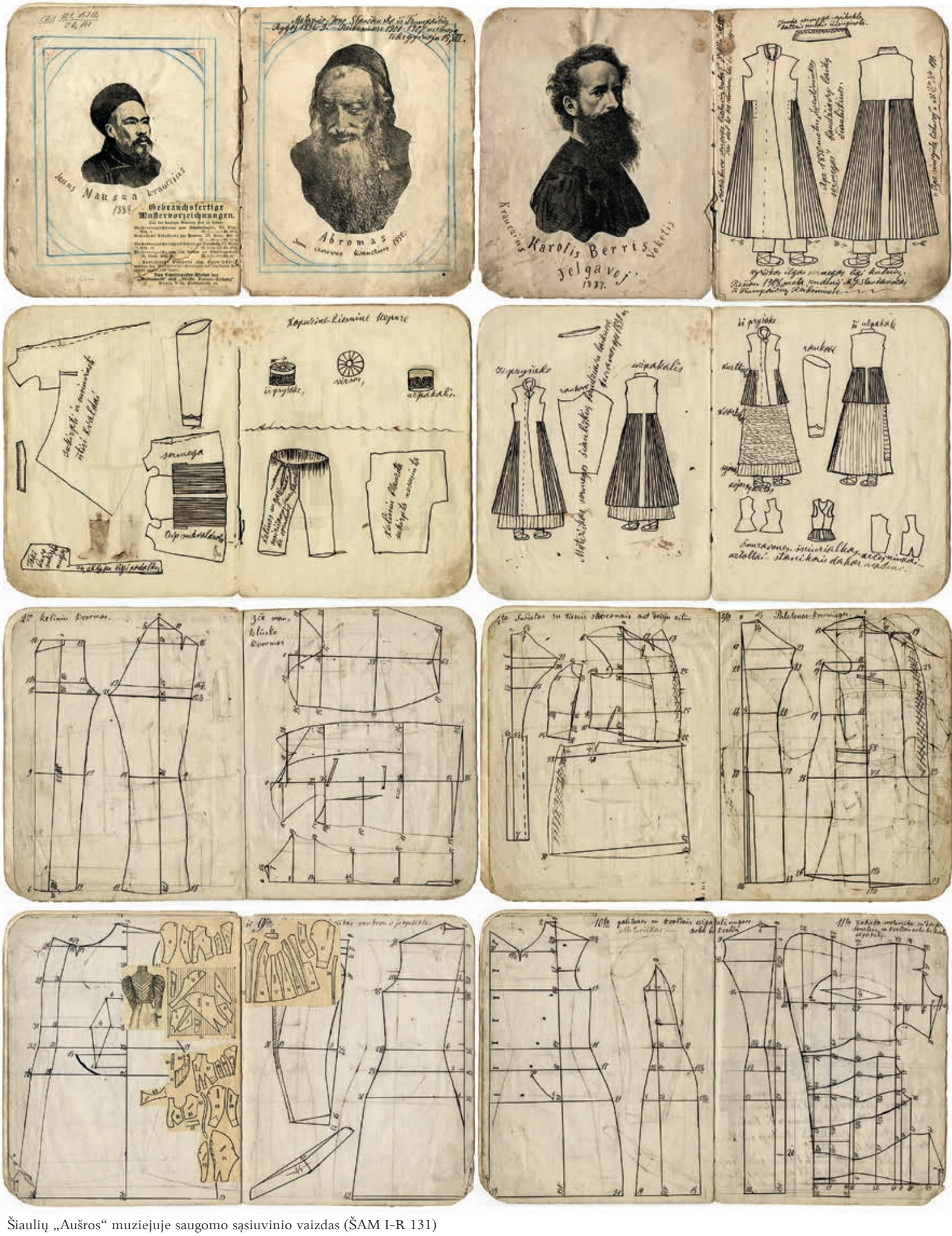

Šiaulių „Aušros“ muziejuje saugomo sąsiuvinio vaizdas (ŠAM I-R 131)

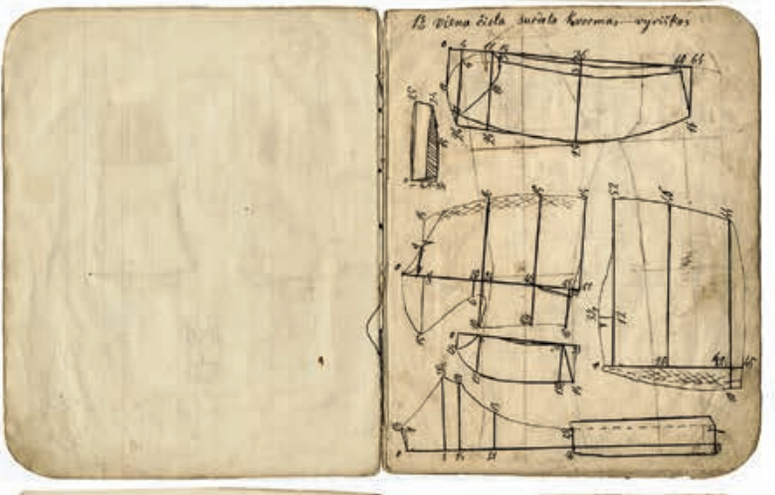

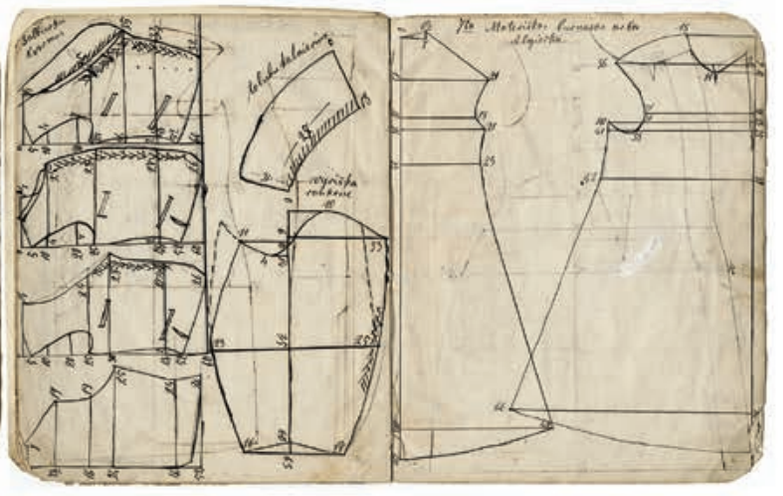

VYRŲ DRABUŽIAI

Abiejuose sąsiuviniuose drabužių aptarimą M. Slančiauskas pradeda nuo vyriškos **sermėgos**, kurią, matyt, laikė vienu svarbesnių ar įdomesnių drabužių, bei nuo kepurių. Sermėgos iki pat XIX a. pab. buvo vienas pagrindinių vyrų šiltų drabužių. Viename sąsiuvinyje joms skirti net 3 puslapiai teksto ir 6 puslapiai piešinių, kitame – 3 puslapiai piešinių su trumpais paaiškinimais.

> Šiauliškių (teip mus žemaičiuojentiejie vadino) iš senoves vis – vis buvo laikomos avys su juodom vilnom. Musu krašto milus ausdavai juodus, užtai ir sermėgas siudavom juodas. Mums žemaičiai vadindavai: „šiaulyčiai jūdsermiegiai, rudnugariai...“ Musu krašto buvo audžiami kiaturiom nytim, bet trinyčiai milus vadindavo, o bet pasiuto drabužio miline tai pas mus niekados, jei bent kur kituose nuo musu tolimesniuose Lietuvos kraštuose „trinyčiais“ vadino. Pas mus „sermega, rudine, striuke – (kasdienine) kamzolis“. Senoves bajorai deveję „kapotas“. (LLTI TA, LMD I 898, [p. 4])

Baudžiavų laikuose ir da gal iš senesnios gadynes, galejo matyti drabužius namu darbo storus milinius tvirtus kietai suvialtus, už tai tada sodiečiai vis siudavo be pamušalo.

Sermegos ilgos ligi kulnių su augštais juosmeneis po pažastu, apykaklas su baltais siulais išvingievotos, rankoves sukabelem susegiotos. Vyrai ir moterys iš bažnyčias pareje sukvalduodavai ir dvejuose šmotuose par kvaldus sulenkdavai vis tame pačiame daigte ir teip darydavai kol tik pavirsdavai į rudinę – kasdiendevę. (LLTI TA, LMD I 898, [p. 6])

Sukirpdavai nugarą ir pačiame vidurij palikdavai sklypa triju pirštu – į padalkas plačiau, ilga kiek reikiant. Skvernams taisydavai kad butu gvaldu užteksenai. Pasiuves žydelis sukvalduodavai suprosįdavai ir dviejuose smotuose sulankes atsinesdava ant sermegos, tai tie kvaldai ir pasilikdavai kol drabužis nusidevedavai. Dešiniji skverna atkirpdavai toki pat kaip ir kairiji tiesu, ties juosmeniu neparkirpta ligi kišenių, tiktai ties juosmeniu dešinį įkirpę nulenkdavai kad skvernai nesiskirtu ir toli į pašones nenusiblokštu. (LLTI TA, LMD I 898, [p. 8])

Kamzolis tai strukas šventininkas drabužis melynai nudažytas su skersais kišeniais milinis drabužis – kvalduotas kaip ir sermega – striuke. (LLTI TA, LMD I 898, [p. 12])

Vyriška semėga iš Šiaulių „Aušros" muziejuje saugomo sąsiuvinio (ŠAM I-R 131)

> Juoda sermega – apikakla baltais siulais išvingiuota. Apie 1850 metus „šventininkes sermegos" baudžiavų laikų šiauliškiuos. Vyriškos ilgos sermegos ligi kulnių. (ŠAM I–R131, [p. 1])
>
> Sukirpti ir susiuvineti ištisi kvaldai. Toki buvo sukirpta nugara su sklypu ligi padalkų. Sermega teip sukvalduota. (ŠAM I–R131, [p. 4])

Svarbu, kad M. Slančiauskas išvardijo šiauliškių vartotus šio viršutinio drabužio pavadinimus: *sermėga*, *rudinė*, *striukė* (kasdienė), *kamzolis*. Dar pridūrė, kad senovės bajorai dėvėjo *kapotą*[18], bet šio drabužio pasiuvimo neaiškino, galbūt dėl informacijos stokos. M. Slančiausko aprašytų ir nupieštų sermėgų datavimas padeda suprasti, kaip keitėsi viršutiniai šilti drabužiai bei jų mados: durtas ir klostytas sermėgas, anot Slančiausko, senieji žmonės dėvėjo apie 1860 m. Jaunesni, matyt, jau siūdinosi kitokio tipo viršutinius apsiaustus. Tyrinėtojų nuomone, durtinės sermėgos XIX a. I p. ir viduryje visoje Lietuvoje buvo paplitusios plačiausiai, išskyrus jos pietrytinę dalį – Dzūkiją (Kulikauskienė 2018: 130).

M. Slančiausko XIX a. sermėgos aprašymas labai detalus: jis nurodo medžiagos sudėtį, audimo būdą, spalvą, drabužio sukirpimo ypatumus, net kaip jis laikomas. Sermėgas siuvo juodo milo, nes šiauliškiai auginę juodas avis. Milus ausdavo ruoželiniu pynimu keturiomis nytimis, bet vadino trinyčiais[19]. O pasiūto drabužio nei miline, nei trinyčiais niekada nevadino. Siuvo be pamušalo, su stačia apykakle, vertikaliai užsiūtais kišenių atvartais. Skvernai priekyje, ties juosmens linija, nekirpti. Nuo kišenių, aukščiau juosmens linijos, sermėgos klostant pridurtos. Klostyta apatinės sermėgos dalies detalė apima dalį priekio, šonus ir didžiąją dalį nugaros, o ties jos viduriu paliekamas siauras, nesuklostytas, trijų pirštų pločio, į apačią platėjantis tarpas. Nugaros viršutinės dalies detalė kirpta išvien su žemyn einančia ilga centrine dalimi – tuo nesuklostytu ruožu[20]. Labai panašaus kirpimo sermėgų, tik durtų klos-

18 Kapotas [pr. *capote*] – XVI–XVIII a. kasdien miestiečių, o vėliau ir kaimo žmonių visoje Lenkijoje dėvėtas viršutinis, paprastai vilnonio audinio drabužis ilgomis rankovėmis, nugaroje nuo juosmens klostytas, su lininiu pamušalu ar pamuštas plonais kailiais (Turnau 1999: 125). Dalyje Estijos kapotais (*kapot, kaapot*) vadintos XIX a. 6–8 deš. valstiečių aprangoje paplitę nuo juosmens kirptos ir aplink rauktos sermėgos, tokios pat žinomos Suomijoje ir kitose skandinavų šalyse. (Маслова 1986: 135)

19 Tokį audimą dalyje Lietuvos kaimo moterys vadina trinyčiu audimu, trinytiniu, sako: austa trinytai, arba miliškai.

20 Iš ištisinio audinio kirptą nugaros viršų ir neklostytą detalę M. Slančiauskas aiškiai pavaizdavo piešiniuose (LLTI TA, LMD I 898, [p. 7, 9]) ir apibūdino tekste: *vidurij nugaros sklypas nenukirptas ligi padalkų* (piešinys ŠAM I–R 131). Taip pat – su ištisine, nedurto audinio detale nugaroje – kerpamos ir ilgosios kapsių moterų liemenės bei suvalkiečių vyrų trinyčiai.

tant ties juosmeniu, kai nugara ir žemiau juosmens esanti siaura neklostyta detalė kerpamos iš vientiso audinio, XIX a. būta ir dalyje Lenkijos (Fischer 1934: 165) bei Latvijos (Маслова 1986: 133). Rankovės tiesios, puoštos atvartais, vienos siūlės (piešinys ŠAM I–R 131). Dešiniojo skverno pakraštys, apykaklė ir kišenių atvartai puošti baltų siūlų vingelėmis (piešinys ŠAM I–R 131). Užsegimas paslėptas, segama kabėmis, iš dešinės į kairę (dabar priimta tokį segimą vadinti moteriškuoju). Smulkiai aprašytas sermėgos kirpimas, kad ją būtų patogu vilkėti (pvz., kad skvernai nesiskirtų), ir suklostavimas; pateikti gana išsamūs piešiniai. Virš juosmens durtų vyriškų sermėgų kirpimo modelis turi bendrybių su Žemaitijos drabužiais – taip buvo siuvama dalis šiaurės rytų žemaičių moteriškų liemenių ir sermėgėlių.

Užfiksuota, kad vyrai ir moterys sermėgas saugodavo, parėję iš bažnyčios, jas dukart sulenkdavo per klostes ir pasidėdavo, iki jos susidėvėdavo – virsdavo *rudine*, t. y. kasdiendėve sermėga.

Klostytą kasdienę pussermėgę su vertikaliomis kišenėmis, pasiūtą taip pat, kaip ilgosios sermėgos, tik trumpesnę – iki pusės šlaunų, M. Slančiauskas pavadino *striuke* (tik nenurodė, iš kokio audinio siuvama), o beveik tokio pat kirpimo mėlyno milo šventinį drabužį, tik su horizontaliai įsiūtomis kišenėmis, – *kamzoliu*. Pastarojo drabužio klostytas pridūrimas piešinyje pavaizduotas beveik ties juosmeniu, apykaklė stati, kišenės įleistos, su atvartais, kurių kraštas išlenktas, ties viduriu suformuojant snapelį. Tikėtinas drabužio ilgis – iki kelių.

XIX a. vid. ir II p. Gruzdžių, Meškuičių valsčiuose bei artimose apylinkėse vyrų ir moterų dar dėvėti kiek kitokio kirpimo rudo, pilko milo apsiaustai – sermėgos. Jie durti nuo juosmens, aplink raukti ar klostyti, ilgumo iki kelių ir žemiau jų, be pamušalo ar su pamušalu iki juosmens, stačia ar siaura atversta apykakle[21]. Iki pakinklių ilgumo tokio pat kirpimo nuo juosmens rauktus drobinius drabužius be pamušalo Gruzdžių valsčiuje vadino *kazačinkomis*, juos dėvėjo ir moterys, ir vyrai, net piemenys[22].

XIX a. II p.–XX a. pr. vilkėti tamsaus milo apsiaustai, nuo juosmens durti, su pora klosčių, sumestų ties nugaros viduriu nuo juosmens žemyn, su pamušalu, segami sagomis ar mediniais nudrožtais pagaliukais *sprudukliais*. Ekspedicijose užrašyta medžiaga leidžia spėti, kad tai buvęs surdutas[23]. M. Slančiausko sąsiuvinyje yra du surdutų sukirpimo piešiniai, nukopijuoti iš K. Lelio knygos, su prierašais: *viena čiela surdota kvormas – vyriškas* ir *surdotas su tieseis skvernais ant dviejų eiliu* (ŠAM I–R 131, [p. 9, 12]).

Šventinį ilgą, nedurtą, įliemenuotą, iš milo pasiūtą apsiaustą su nugaroje sumesta priešpriešine kloste (nuo juosmens žemyn), vilkėtą moterų ir *šumniųjų* vyrų, J. Petrulis pavadino *žiponu*. (ŠAM EA, B. 30, p. 288). Tyrinėjamose teritorijose XIX a. pab.–XX a. I p. vyrai kasdien ir išeigai dėvėjo ilgus ir trumpesnius šiltus tamsius apsiaustus (paltus, puspalčius), dažniausiai vadinamus *burnosais*[24]. Jie nedurti, nežymiai įliemenuoti, su atversta apykakle. Kasdieninių *burnosų* viršus – prastesnio pusvilnonio audinio (į linus ar medvilnę atausta vilna), pamušalas – dryžuotas ar languotas lininis, jie pašiltinti pašukomis ar vata (pašukas siuvant pridaigstydavo prie drobės). Šventinius *burnosus* siuvo iš geresnio audinio, dažnai juodo milo ar pirktinės vilnos, pašiltindavo vata, jiems rinkosi geresnį pirktinį medvilninį pamušalą.

Kasdienis viršutinis drabužis, skirtas vilkėti, kai lyja ar vėjuota, ypač kelionėse, tyrinėjamoje teritorijoje vadintas *burka* ir dėvėtas dar XX a. I p. Jis siūtas iš nedažyto pilko milo, su kapišonu, užsegamas viena ar dviem eilėm sagų, su velke – *blužnim* – nugaroj[25].

Kur kas mažiau informacijos M. Slančiauskas paliko apie **kailinius**:

> Katrie neturėdavę kailiniu tai tie važiuodami į keliones (baudžiavu laikuose) sukabindavę su siulu du kailiu, viena ant krutines, kitą ant nugaros kai kūningas arnota ir suvažinedavai kur reike: Rygoj, Liepojui ar Grodne ar kur kitur. (LLTI TA, LMD I 898, [p. 15])

21 Meškuičių valsčiuje tokie iš milo siūti apsiaustai buvę *trauktiniais kvaldais sutraukti*, iki juosmens su pamušalu (Čilvinaitė 1944: 40); Gruzdžių valsčiuje tokius apsiaustus J. Petrulis aprašė kaip nuo liemens kvalduotus ir be pamušalo (ŠAM EA, B. 30, p. 288).

22 J. Petrulio rinktoje medžiagoje yra paaiškinimas, kad „kazačinka atitinka kaip pvz. Kupiškio apylinkėje senoviškam rūbui – trinyčiams“, bet trinyčių pavadinimas gruzdiečiams nežinomas. (ŠAM EA, B. 30, p. 288). Iš kito pateikėjo rinktoje medžiagoje prie išvardintų vyrų drabužių J. Petrulio yra užrašyta: „Mantelis – švarkas; ilgesnis švarkas su kvaldais – kazačinkos“, bet nenurodyta, iš kokio audinio siūta (ŠAM EA, B. 30, p. 303).

23 D. B.-B. archyvas. Užrašyta 2007–2008 m.

24 M. Slančiausko sąsiuvinyje nupieštas ilgas nedurtas apsiaustas pavadintas *paletonu* (ŠAM I–R 131, [p. 13]). 2005–2008 m. ekspedicijose dažniausiai tokiam drabužiui įvardyti minėtas *burnoso* pavadinimas. Pateikėjų duomenimis, taip vadino tėvai, o vėliau tokio tipo apsiaustus jau vadino paltais (D. B.-B. archyvas).

25 D. B.-B. archyvas. Užrašyta 2002 m.

XIX a. pab.–XX a. pr. kailiniai (*kailiniai*, *tolūbas*, *tolūbai*, *talūba*) aprašomose vietovėse buvę ilgi, beveik iki žemės, ar trumpesni, iki pakinklių. Kasdieniai (*dėvimi*) buvo balti, gerėlesni – iš juodai, rudai išdirbto avies kailio. Nekirpti per juosmenį, segami nudrožtais mediniais *spruduk-liais* ar sagomis, kurias susukdavo iš odos juostelių ar padarydavo iš molinės šukės. Išeiginiai ir kelionėms skirti buvę aptraukti juodu, pilku milu (*vilkdyti kailiniai*). Ilgieji kelioniniai kailiniai dar XX a. I p. buvo juosiami juosta. Už paprastų kailinių pasiuvimą XX a. I p. teko mokėti 8 litus, aptrauktų – 10 litų.

Pradžia. Tęsinys 5-ajame BŪDO numeryje

ŠALTINIAI

LLTI TA, LMD I 898 = Mato Slančiausko tautosakos rinkinys Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Lietuvių tautosakos archyvo Lietuvių Mokslo draugijos rinkiniuose.

ŠAM EA, B. 15 = Meškuičių vlsč., Šiaulių apskr. 1930–1943 m. Užrašė J. Petrulis, A. Vitauskas, P. Bugailiškis ir kt.

ŠAM EA, B. 30 = Gruzdžių vlsč., Šiaulių apskr. 1931–1940 m. Užrašė J. Petrulis ir V. Martinkus.

ŠAM EA, B. 60 = Pašvitinio vlsč., Šiaulių apskr. 1931–1947 m. užrašė J. Petrulis, P. Bugailiškis, St. Daunys, V. Vaitekūnas ir kt.

ŠAM I-R 131 = Mato Slančiausko drabužių modelių ir siuvimo brėžinių sąsiuvinis

LITERATŪRA

Barškalas 1908 = A. Barškalas. Kokie buvo senovės lietuvių rūbai? Iš: *Vilniaus žinios*, 1908, Nr. 187 (1025), p. 2.

Bernotaitė-Beliauskienė 2020 = Dalia Bernotaitė-Beliauskienė. Paprastos kaimo mergaitės lyg bajoraitės... (Radviliškio apylinkių XIX a.–XX a. pr. moterų drabužiai). Iš: *Radviliškio kraštas*, 2020 m. Nr. 1 (32), p. 44–49.

Čilvinaitė 1943 = Marija Čilvinaitė. Sarginimo, marinimo ir laidotuvių papročiai. Iš: *Gimtasai kraštas*, Šiauliai, 1943, Nr. 31, p. 179–202.

Čilvinaitė, Petrulienė 1944 (1996) = Čilvinaitė M., Petrulienė E. Senovės vilkėjimai. Iš: *Gimtasai kraštas*, Vilnius, 1944 (1996), Nr. 32, p. 39–44.

Fischer 1934 = Adam Fischer. *Etnografja słowiańska. Z. 3, Polacy*. Lwów-Warszawa : Książnica-Atlas, 1934.

Jaunitis-Siuvėjas 1908 = Jaunitis-Siuvėjas, Apie siuvėjystę Lietuvoje. Iš: *Vilniaus žinios*, 1908, Nr. 191 (1029), p. 2–3.

Jurginis, Šidlauskas 1988 = *Kraštas ir žmonės*. Sudarytojai: J. Jurginis, A. Šidlauskas. Vilnius, 1988.

Kulikauskienė 2018 = Vida Kulikauskienė. *Tradicinė lietuvių valstiečių vyrų apranga*. Sud. Irma Šidiškienė, Dalia Benotaitė-Beliauskienė, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2018.

[Kazimieras Lelys] 1887 = [Kazimieras Lelys], *ЛЬТУВОСЪ КРЯУЧЬМЬ Драпану сукирпима мокласъ скиримъ дель патьмокимаси. Сустатитасъ иръ ишдуотасъ нуогь КАЗИМЯРА В. ЛЯЛИСЪ. СПАУСТУВЕ А. РЕЙНБЕРГЯ. Минтауіо, антъ діджіосіосъ уличіосъ № 17.* 1887. VUB LR 2239.

Lietuvos TSR bibliografija 1985 = Lietuvos TSR bibliografija. Serija A: Knygos lietuvių kalba. T. 2, 1862–1904. Kn. 1. A-P / Sudaryt. E. Binkytė ir kt. Vilnius: Mintis, 1985.

Milius 1964 = Vacys Milius. Mato Slančiausko vyriškų drabužių piešiniai. Iš: *Kraštotyra*, 1964, p. 172–174.

Petrulis 2010 = Juozas Petrulis. Drabužiai. Iš: *Gruzdžiai II dalis*. 17-oji serijos „Lietuvos valsčiai" monografija, Vilnius: Versmė, 2010, p. 504–508.

Subačius 2006 = Giedrius Subačius. Kazimiero Lelio ir Ipolito Liutostanskio lietuviškos kirilikos modeliai, 1887-1891. Iš: *Archivum Lithuanicum*, 2006, t. 8, p. 279–316.

Turnau 1999 = Irena Turnau. *Słownik ubiorów: Tkaniny, wyroby pozatkackie, skóry, broń i klejnoty oraz barwy znane w Polsce od średniowiecza do początku XIX w.* Warszawa, 1999.

Vedrynaitė 1940 = Vedrynaitė E. Drabužiai (Gruzdžių apyl., Šiaulių apskr.). Iš: *Gimtasai kraštas*. Šiauliai, 1940, Nr. 3–4 (26–27), p. 222–229.

Маслова 1986 = Маслова Г. С. (ред.). *Историко-этнографический атлас Прибалтики: Одежда*. Рига: Зинатне, 1986.

SANTRUMPOS

LNM = Lietuvos nacionalinis muziejus; EMO – šio muziejaus eksponatų šifras

ŠAM = Šiaulių „Aušros" muziejus; EO, I-R – šio muziejaus eksponatų šifrai; EA – šio muziejaus etnografinis archyvas

LLTI TA = Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Lietuvių tautosakos archyvas

LMD = Lietuvių mokslo draugija

DRAWINGS AND DESCRIPTIONS BY MATAS SLANČIUSKAS FOR LEARNING ABOUT CLOTHES FROM ŠIAULIAI. 19TH C.–EARLY 20TH C.

Dalia BERNOTAITĖ–BELIAUSKIENĖ

Two notebooks of costume descriptions and drawings by the folklore collector, book carrier, Lithuanian public figure, and tailor Matas Slančiauskas (1850–1924) are very important sources for researching traditional clothing of women and men in the region north of Šiauliai. One of them is stored in the Šiauliai "Aušra" museum, the information contained therein has already been used for some research on men's clothing. The other notebook is stored in the Lithuanian Folklore Archive of the Institute of Lithuanian Literature and Folklore, and the information contained therein has not yet been published. In both notebooks, Slančiauskas presented very similar drawings of traditional 19th-century men's and women's clothing, yet the number of comments that appear next to them differs.

The first part of the article presents the composition of the above-mentioned drawings and notes and explores the cold-weather outerwear of men in the 19th–20th century in Šiauliai and Joniškis region. In the second part, other articles of men's clothing, shoes, accessories, and women's clothing will be presented.

GINTARO BERESNEVIČIAUS „DAUSOS“ – ITALIJOJE

Nijolė LAURINKIENĖ

Praėjusiais metais Italijoje išleista lietuvių religijotyrininko, kultūros filosofo, rašytojo Gintaro Beresnevičiaus knyga „Dausos: pomirtinio gyvenimo samprata senojoje lietuvių pasaulėžiūroje“ (Klaipėda: Taura, 1990, 214 p.), išversta į italų kalbą[1]. Vertė jauna, tačiau patyrusi vertėja, Italijoje gyvenanti lietuvė Goda Bulybenko. Tai jau ne pirmas „Dausų“ vertimas į užsienio kalbą. 2020 m. ši knyga buvo išleista Minske gudų kalba[2], ją išvertė Alėsis Mikus.

G. Beresnevičius, kaip baltų religijos ir mitologijos tyrinėtojas, išsiskiria tuo, kad tiek jo pirmojoje knygoje „Dausos“, tiek ne viename vėlesniame veikale dominuoja pomirtinės būties tema (plg. „Baltų religinės reformos“, 1995). „Dausose“ lietuvių pomirtinio gyvenimo sampratą autorius bandė atkurti chronologiniu aspektu, sekdamas mąstysenos ir tikėjimų kaitą amžių tėkmėje. Tokio ganėtinai komplikuoto siekinio imtųsi tikrai ne kiekvienas mitologijos tyrėjas. Kur kas dažniau sutelkta išlikusių mitologijos reliktų visuma analizuojama sinchroniškai, aiškinamasi jų prasmė, geriausiu atveju pastebimos sąsajos su viena ar kita istorine epocha. Tačiau retai tiriama jų dinamika, vaizdinių prasmės ir funkcijų transformacijos. Pomirtinio pasaulio vaizdinių visumoje G. Beresnevičius išskiria archajiškiausią klodą, sietiną su priešindoeuropietiškąja Senosios Europos kultūra, Deivės Motinos religija, vėlyvesnį indoeuropiečių kilmės dvasinės kultūros lygmenį, po jo – baltiškąjį, t. y. būdingą tik baltų tautoms, ir galiausiai – krikščioniškąjį. Tiesa, apmąstant kadaise įsivaizduotą žmogaus egzistencijos tęsinį po mirties lietuvių ir apskritai baltų tradicijoje pastebima, kad būta pakankamai daug skirtingų, net prieštaringų tikėjimų. Akivaizdu, jog visa gausi, labai įvairi, chronologiškai nevienalaikė mitologinė informacija nėra lengvai suklasifikuojama, suvokiama bei interpretuojama.

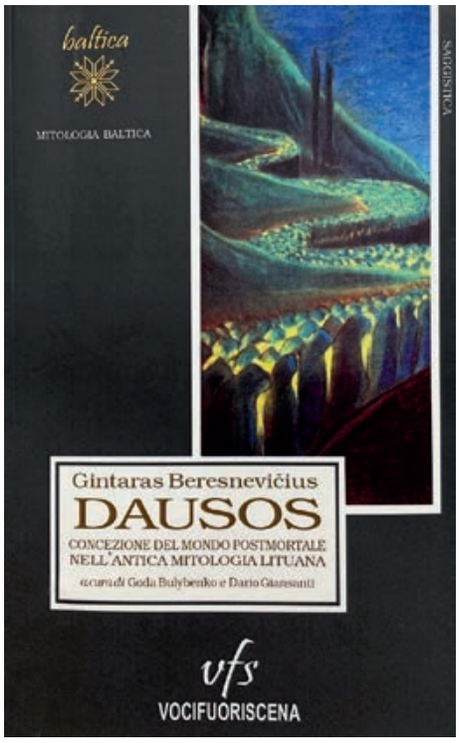

Vis dėlto knygoje autorius sugebėjo stebėtinai kompaktiškai, tiesa, daugeliu atvejų – hipotetiškai atkurti visą pažiūrų apie senovės lietuvių įsivaizduotą pomirtinį likimą sistemą ar bent jos metmenis. Tikėtina, kad G. Beresnevičiaus rekonstruotas daugiaplanis pomirtinio pasaulio ir pomirtinės egzistencijos modelis senojoje lietuvių pasaulėžiūroje sudomins ir italų skaitytoją.

„Dausų“ leidinys italų kalba pradedamas Pizos universiteto profesoriaus Pjetro Umberto Dinio (Pietro Umberto Dini) įžanginiu straipsniu, pristatančiu italų skaitytojui G. Beresnevičių bei jo kūrybą. Baigiamąjį straipsnį, bendrais bruožais supažindinantį su lietuvių mitologija ir analizuojantį „Dausų“ problematiką pomirtinio pasaulio tyrimų, atliekamų Lietuvoje, kontekste, parašė šio straipsnio autorė.

Vertėja G. Bulybenko ir knygos leidimą italų kalba rengę mokslininkai bei leidėjai siekė, kad „Dausų“ (knygos pavadinimas į italų kalbą neverstas, paliktas originalo kalba) vertimas į italų kalbą pasirodytų kaip mokslinis akademinis leidinys, supažindinantis ne tik su autoriumi ir jo veikalu, bet ir su baltų mitologijos specifika, jos šaltiniais ir pagrindinėmis sąvokomis. Tai įgyvendinti padėjo minėtasis P. U. Dinis, atlikęs išverstos knygos tekstų ir jos priedų mokslinę

1 Gintaras Beresnevičius. *Dausos: Concezione del mondo postmortale nell'antica mitologia lituana.* Traduzione di Goda Bulybenko. Cura, note e appendici di Goda Bulybenko e Dario Giasanti. Prefazione di Pietro Dini. Postfazione di Nijolė Laurinkienė. Revisione scientifica generale di Pietro Dini. Viterbo: Vocifuoriscena, 2022, pp. 437. ISBN 9788899959494.

2 Гінтарас Бераснявічус. *Вырай: Паняцце пра пасмяртоўнае жыццё ў стролітоўскім светапоглядзе.* Свайкста: 2020.

peržiūrą. P. U. Dinis – žinomas italų kalbininkas, baltistas, tyrinėjęs senąją lietuvių raštiją ir baltų kalbų istoriją. Nuo 2007 m. jis yra Lietuvos mokslų akademijos užsienio narys. 1995 m. kartu su kalbininku ir slavų bei baltų mitologijos tyrėju Nikolajumi Michailovu (Nikolai Mikhailov) jis įkūrė ir redagavo baltistikos žurnalą „Res Balticae“. Yra parengęs baltų mitologijos antologiją „Mitologia baltica“ (su N. Michailovu, 1995), baltų mitologijos bibliografiją (su N. Michailovu, 1997). Jo svarbiausias veikalas – „Baltų kalbos“ („Le lingue baltiche“, italų kalba išleista 1997 m., lietuviškai ir latviškai ši knyga pasirodė 2000 m., rusiškai – 2001 m., angliškai – 2014 m.), kurio papildytas ir atnaujintas leidimas buvo pavadintas „Baltų kalbų lyginamoji istorija“ (Vilnius, 2019).

„Dausas“ išleido leidykla „Vocifuoriscena“ (jos pavadinimas išvertus reikštų „Balsai scenos paraštėse“ ar „Balsai be tribūnos“), skirianti nemenką dėmesį Lietuvai ir jos kultūrai. Ją 2014 m. Viterbo mieste (Vidurio Italijoje) įkūrė Darijus Džiansantis (Dario Giansanti) ir Klaudija Maskijo (Claudia Maschio), tapę pagrindiniais leidyklos redaktoriais. D. Džiansantis kaip tik rūpinasi baltiškojo, taip pat suomiškojo, vengriškojo, germaniškojo profilio leidiniais. Pagrindinis leidyklos tikslas – publikuoti ne itin plačiai žinomų kultūrų rašytinį ir sakytinį paveldą, ne visada susilaukiantį kitų leidyklų dėmesio. Pirmaisiais metais, natūralu, niekas jos nežinojo, bet jau nuo 2019-ųjų leidykla prisistatė platesnei publikai knygų mugėse ir kitokiuose renginiuose, ir dabar turi ištikimų skaitytojų ratą. Tiesa, tai tebėra nišinė leidykla, neretai susiduriantį su literatūros, dažniausiai grožinės, sklaidos problemomis. Kur kas geriau pastebimi jos istoriniai leidiniai (kronikos, metraščiai ir pan.), kaip antai XII a. nežinomo vienuolio užrašyta trumpa Norvegijos istorija „Historia Norwegie“, arba išliekamąją vertę turintys „antikvariniai“ veikalai apie mitologiją, pavyzdžiui, 1789 m. išleista Kristfrido Gananderio (Kristfrid Gananderr) knyga apie suomių mitologiją „Mythologia Fennica“. Iš baltų istorinių šaltinių jie yra išvertę ir išleidę XIII a. „Eiliuotąją Livonijos kroniką“ („Cronaca rimata della Livonia“, 2016), taip pat Juozo Urbšio atsiminimų knygą „Lietuva lemtingaisiais 1939–1940 metais“ („La terra strappata – Lituania 1939–1940, gli anni fatali“, 2020).

Vienas pagrindinių leidyklos kriterijų – kokybė; ji visai neleidžia plačiajam skaitytojų ratui skirtų pažintinio pobūdžio knygų. Jų istoriniai ir mokslo leidiniai naudojami akademinėms reikmėms, taip pat gali būti skaitomi rimtų tokios literatūros mėgėjų. Šios leidyklos spaudai rengiamus leidinius visuomet kuruoja atitinkamos srities žinovai, profesoriai. Leidykla laikosi pozicijos, kad jų tikslas – ne bestseleriai, o longseleriai, t. y. veikalai, kurių išliekamoji vertė nepavaldi laikui.

„Dausų“ vertėja į italų kalbą G. Bulybenko 2006 m. Lietuvoje, Vilniaus universitete, yra baigusi lietuvių ir italų filologijos bakalauro studijas. Po jų ji išvyko stažuotis į Italiją, Pizos universitetą. Vėliau, gavusi gabiems studentams skiriamą stipendiją, studijavo Bolonijos universitete, ir įgijo literatūrologijos magistro kvalifikacinį laipsnį. 2011-aisiais gavo stipendiją doktorantūros studijoms Pizos universitete. G. Bulybenko tyrinėjimų sritis – autobiografijos teorija.

G. Bulybenko verčia ne tik iš italų, bet ir iš prancūzų kalbos. Pirmasis jos vertimas – Irenės Nemirovski (Irene Nemirovsky) „Prancūziškoji siuita“ (2010) – Lietuvoje apdovanotas Dominyko Urbo premija už geriausią vertimo debiutą. Kiti jos vertimai: Mišelio Uelbeko (Michel Houellebecq) „Pasidavimas“, Anri Bergsono (Henri-Louis Bergson) „Juokas“, Antonijaus Skuračio (Antonio Scurati) „M., šimtmečio sūnus“, Klaudijaus Magrio (Claudio Magris) „Dunojus“, Milano Kunderos „Nereikšmingumo šventė“, Žano Polio Sartro „Egzistencializmas – tai humanizmas“. „Dausos“ – pirmasis G. Bulybenko vertimas iš lietuvių kalbos į italų.

Versdama „Dausas“, G. Bulybenko siekė, kad šis vertimas perteiktų ne tik kūrinio turinį, bet ir jo specifiką, dvasią, kuri glūdi pačioje lietuvių kalboje. Kalba, jos leksika daugeliu atvejų atspindi mitologinių sąvokų pirmines reikšmes ir gali padėti atskleisti tų sąvokų kilmę, neretai jų santykį su atitikmenimis kitose kalbose ir netgi byloti apie ištakas indoeuropiečių prokalbėje. Todėl daugelis mitologinius vaizdinius pavadinančių žodžių, nurodžius jų reikšmę, knygoje vartojami neversti, pavyzdžiui: *dausos*, *Dievas*, *velnias, vėlė, šermenys, siela*, *paskanda*, *pragaras*, *skaistykla*, *rojus*, *Paukščių Takas*, *Grįžulo Ratai*, *padangė*, *kalnas*, *marios*, *kelias*, *vėjas*, *ragana*, *motina žemė*, *deivė motina*, *sargas*, *slibinas*, *žaltys*, *sakmė*, *pasaka*, *rauda*, *daina*. Negana to, visi G. Beresnevičiaus cituojami rašytinių šaltinių ir tautosakos tekstai pateikiami greta lietuvių ir italų kalbomis. Puikiai suprantame, kad tarminių folkloro tekstų (kurių knygoje yra nemažai) vertimui reikia įgudimo, įsigilinimo į jų reikšmes ir semantiką. Šiuo požiūriu, vertimas yra originalus ir novatoriškas bandymas perteikti kita kalba lietuvių mitologijos tyrimą, nesusiaurinant mitologijos vaizdyno prasmių lauko. Į itališką tekstą įterpus lietuvių kalbos žodžius, visų pirma, raktines sąvokas, vertimas ne tik adekvačiai atspindi veikalo turinį, bet ir perteikia jo dvasią,

atsiskleidžiančią ne vien per autoriaus reiškiamas idėjas, bet ir per kalbą.

Kaip teigia vertėja, prie knygos daugiausia dirbta su Darijum Džiansančiu, o vėliau prisijungė P. U. Dinis. Pastarasis visą vertimo tekstą ir priedus labai kruopščiai perskaitė specialisto, mokslininko akimis. Tačiau specifines vietas tikrino ir kitų kalbų bei kultūrų žinovai, pavyzdžiui, tekstus senąja slavų kalba revizavo Tušos (Tuscia) universiteto slavistas profesorius Rafaelis Kaldarelis (Raffaele Caldarelli). Ekskursus į finų kultūrą ir jų vertimus įvertino finougrų filologijos profesorius Pjetras Budžianis (Piero Bugiani), kuris tai pačiai leidyklai rengė minėtuosius leidinius „Cronaca rimata della Livonia" ir „Historia Norwegie". Tad tiek kiekvienas verčiamo kūrinio turinio segmentas, tiek vertimo kalba perėjo profesionalią patikrą.

Aptariamoji G. Beresnevičiaus knyga italų kalba yra dvigubai didesnės apimties nei 1990 m. „Dausų" leidimas lietuvių kalba (buvo 214 p., vertimas – 437 p.). Be minėtųjų įžanginio ir baigiamojo straipsnio, „Dausas" lydi dar du priedai: pirmasis jų – „Chrestomatija", kurią sudaro G. Beresnevičiaus panaudotų istorinių šaltinių citatos originalo kalbomis ir jų vertimai į italų kalbą. Šiam priedui buvo surasti šaltinių originalai arba pirmieji jų nuorašai (kaip Sovijaus mito atveju) bei jų itališki vertimai. Atskirame poskyryje sudėtos lietuvių pasakos ir sakmės, tiksliau – jų siužetinių tipų turinio anotacijos, išverstos į italų kalbą, taip pat čia esama liaudies dainų tekstų. Antrasis knygos priedas – „Žodynas", parengtas vertėjos, pasiremiant G. Beresnevičiaus „Trumpu lietuvių ir prūsų religijos žodynu" (2001). Tai pagrindinių lietuvių mitologijos sąvokų, tokių kaip *dausos*, *Dievas*, *krivis*, *vaidila*, *Mėnulis*, *Saulė*, *Perkūnas*, *Žemyna*, *Aušrinė*, *Velnias*, *vėlė* ir kt. glausti aprašymai. Tasai žodynėlis, kaip pripažįsta vertėja, yra tik pažintinio pobūdžio, pateikiamos bendros žinios, pernelyg neaktualizuojant jų probleminių aspektų. Ne tik pastarąjį priedą, bet ir anksčiau minėtuosius parengė G. Bulybenko. Tiesa, juos papildė D. Džiansantis ir P. U. Dinis. Pastarasis tekstus savo nuožiūra dar pakoregavo.

Leidykla „Vocifuoriscena" nusipelno nuoširdžios padėkos už lietuvių kultūros, kuriai šiuo atveju atstovauja Gintaras Beresnevičius su knyga „Dausos", solidų pristatymą Italijos skaitytojams. Knyga išleista kaip originalus mokslo veikalas. Kaip minėta, prie jos vertimo, priedų rengimo, jų mokslinio ir kalbos redagavimo, meninio apipavidalinimo, leidybos koordinavimo dirbo visa grupė asmenų. Ne visi buvo paminėti, tačiau jų pavardes ir atliktus darbus galima rasti šio leidinio pabaigoje. Knygos viršeliui panaudota Mikalojaus Konstantino Čiurlionio „Laidotuvių simfonijos" IV paveikslo reprodukcija, kuri savo tematika ir dvasia įveda į G. Beresnevičiaus „Dausose" pristatomą pomirtinio gyvenimo sampratos senojoje lietuvių pasaulėžiūroje mitologinį vaizdyną.

Pažymėtina ir tai, kad knygos leidimą rėmė Lietuvos kultūros institutas, iš dalies – ir Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.

Norėčiau padėkoti Godai Bulybenko už suteiktą informaciją apie leidyklą „Vocifuoriscena", jai pagelbėjusius mokslininkus bei leidėjus ir už žinias apie jos pačios kūrybinę biografiją.

Reikia manyti, kad G. Beresnevičiaus konceptualaus kūrinio, atskleidusio svarbų baltų mitologinio pasaulio vaizdo dėmenį, vertimas į italų kalbą bus ypač vertingas lyginamajai mitologijai, rekonstruojant indoeuropiečių kilmės tautų archajinį pomirtinio pasaulio įsivaizdavimą.

GINTARAS BERESNEVIČIUS' *DAUSOS* – IN ITALY

Nijolė LAURINKIENĖ

The Lithuanian religion researcher Gintaras Beresnevičius; (1961–2006) book Dausos: pomirtinio gyvenimo samprata senojoje lietuvių pasaulėžiūroje [*Dausos*: Concept of Afterlife in Ancient Lithuanian Worldview] (1990, Klaipėda: *Taura*), was published in Italy in 2022, translated into Italian (Dausos: Concezione del mondo postmortale nell'antica mitologia lituana. Traduzione di Goda Bulybenko. Cura, note e appendici di Goda Bulybenko e Dario Giasanti. Prefazione di Pietro Dini. Postfazione di Nijolė Laurinkienė. Revisione scientifica generale di Pietro Dini. Viterbo: Vocifuoriscena, 2022, pp. 437.)

The translator was Goda Bulybenko, a Lithuanian living in Italy who translates from Italian and French. In the foreword, Professor Pietro Umberto Dini of the University of Pisa presented the author of the book and his work. The afterword, which is a general discussion of Lithuanian mythology and analyses the issues Dausos, was written by the author of this article. Several annexes were prepared for this edition of the book: a chrestomacy of the fragments of historical sources used by the author, annotations of the content of Lithuanian fairy tales and legends mentioned in the book, lyrics of folk songs (original language and translations), as well as a dictionary of mythology and theonyms (prepared according to Beresnevičius' book Trumpas lietuvių ir prūsų religijos žodynas [Short Dictionary of Lithuanian and Prussian Religion]). Dausos was published by Vocifuoriscena (which translates as "offstage voices," "voices without a tribune"), founded in Viterbo (a city in central Italy) by Dario Giansanti and Claudia Maschio in 2014. The publishing house publishes the written and spoken heritage of lesser-known cultures, something which does not always attract the attention of other publishers. It focuses primarily on academic literature and pays great attention to Lithuania and its culture.

LIETUVOS NACIONALINIS KULTŪROS CENTRAS

PASAULIO LIETUVIŲ DAINŲ ŠVENTĖS FONDAS

Būdas. 2023 Nr. 4 (211)

Žurnalas leidžiamas nuo 1988 metų, kas du mėnesius

Nuo 1989 m. iki 2019 m. Nr. 1 – žurnalas „Liaudies kultūra“.

Redakcijos adresas:
Barboros Radvilaitės g. 8, LT-01124 Vilnius

Vyriausioji redaktorė

Saulė MATULEVIČIENĖ, tel. 261 34 12
e. p. saule.matuleviciene@gmail.com

Skyrių redaktoriai:

Dainius RAZAUSKAS – bendrieji kultūros klausimai, mitologija, tel. 261 31 61, e. p. dainius.razauskas@lnkc.lt

Juozas ŠORYS – etnologija, tautodailė, etninės veiklos realijos, tel. 261 31 61, e. p. jsorys9@gmail.com

Rasa KALINAUSKAITĖ – bendrieji kultūros klausimai, istorija, tel. 261 31 61, e. p. rasa.kalinauskaite@gmail.com

Maketo autorius – Rokas GELAŽIUS

Santraukas į anglų kalbą verčia Gabriella ŽIČKIENĖ

Kalbos redaktorė – Asta ŽŪKAITĖ

Redakcinė kolegija:

Prof. habil. dr. Audrius BEINORIUS, Vilniaus universiteto Azijos ir transkultūrinių studijų institutas, Universiteto g. 5, LT-01513 Vilnius

Doc. dr. Vytautas RINKEVIČIUS, Vilniaus universiteto Baltistikos katedra, Universiteto g. 5, LT-01513 Vilnius

Doc. habil. dr. Ingė LUKŠAITĖ, Lietuvos istorijos institutas, Kražių g. 5, LT-01108 Vilnius

Habil. dr. Nijolė LAURINKIENĖ, Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, Antakalnio g. 6, LT-10308 Vilnius

Menotyrininkė dr. Alė POČIULPAITĖ

Prof. habil. dr. Daiva RAČIŪNAITĖ-VYČINIENĖ, Lietuvos muzikos ir teatro akademija, Gedimino pr. 42, LT-01110 Vilnius

Doc. dr. Krescencijus STOŠKUS, Vilniaus universitetas, Didlaukio g. 27, LT-08303 Vilnius

Dr. Žilvytis ŠAKNYS, Lietuvos istorijos institutas, Kražių g. 5, LT-01108 Vilnius

Vida ŠATKAUSKIENĖ, Lietuvos nacionalinis kultūros centras, Barboros Radvilaitės g. 8, LT-01124 Vilnius

Prof. dr. Vykintas VAITKEVIČIUS, Klaipėdos universitetas, Baltijos regiono istorijos ir archeologijos institutas, Tilžės g. 13, LT-91251 Klaipėda

Dr. Marija ZAVJALOVA

TURINYS:

Rasa KALINAUSKAITĖ. Apie šventumą ir kitas lietuviškas miško patirtis: pokalbis su „Sengirės fondo“ valdybos nariu Mindaugu LAPELE | **1**

Kraštovaizdžio skaitymas

Vykintas VAITKEVIČIUS. Seniausios žinios apie šventus miškus Lietuvoje | **15**

Moksliniai tyrimai

Petras KALNIUS. „Sūduviai“ dabartinėje Lietuvoje: neotribalistinė tapatybės vizija | **30**

Atmintis

Lina LEPARSKIENĖ. Rolandas Petkevičius – Gervėčių ekspedicijos šamanas | **47**

Moksliniai tyrimai

Rolandas PETKEVIČIUS. Lietuvių tradicinė medicina Gervėčių apylinkėse XX–XXI a. | **51**

Nematerialaus kultūros paveldo vertybių sąvadas

Austė NAKIENĖ. Ką reiškia *sadauto*, *dobilio*, *ratilio*? Rimutės JABLONSKYTĖS-RIMANTIENĖS tyrimo „Lietuvių priegiesmiai“ ištrauka | **73**

Atmintis

Gražina KADŽYTĖ. Siuvėjo susiūti sąsiuviniai – Lietuvių mokslo draugijos turtas | **82**

Moksliniai tyrimai

Dalia BERNOTAITĖ-BELIAUSKIENĖ. Mato Slančiausko piešiniai ir aprašai šiauliškių drabužiams pažinti XIX a.–XX a. pr. I dalis | **86**

Knygos

Nijolė LAURINKIENĖ. Gintaro Beresnevičiaus „Dausos“ – Italijoje | **93**

Viršelyje: Rūdininkų giria. 2020 m. Mindaugo Survilos nuotrauka

SPAUDOS, RADIJO IR TELEVIZIJOS RĖMIMO FONDAS

Projektą „Kultūros istorija, atmintis, tradicijos – XXI amžiuje“ remia Spaudos rėmimo fondas. Skirta 22 000 eurų.

LIETUVOS KULTŪROS TARYBA

Projektą „Etninės kultūros paveldas XXI a.: tyrimai ir interpretacijos“ remia Lietuvos kultūros taryba. Skirta 15 000 eurų.

Redakcija nereikalauja, kad diskusinio pobūdžio nuomonės sutaptų su redakcijos nuomone.

© Būdas, 2023
Steigimo liudijimas Nr. 152 | Pasirašyta spaudai 2023 08 21
Formatas 70×100/8 | Rinkta kompiuteriu. 12 sp. l.| Tiražas 950 egz.
Lietuvos nacionalinis kultūros centras, Pasaulio lietuvių dainų šventės fondas.
Barboros Radvilaitės g. 8, LT-01124 Vilnius | http://www.zurnalasbudas.lt
Spausdino UAB „Petro ofsetas“, Naujoji Riovonių g. 25C, Vilnius 03153